

'דרך שיחו' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

יעקב שמואל שפיגל

תולדותיו של ר' דניאל טירני נכתבו בקובץ 'מקבציאל' היוצא לאור על ידי חברת אהבת שלום¹, ולא אחזור על כך. אכתוב כאן פרט אחד שלא נזכר שם. ר' דניאל פרסם כמה חיבורים, והוא נתפרסם במיוחד על ידי חיבורו עיקרי הד"ט², על אורח חיים ועל יורה דעה, פירינצי, תקס"ג-תקס"ו. ספר זה חזר ונדפס פעמים נוספות. בחלק יו"ד התיר ר' דניאל למלוח בשר בסוכר, הואיל ולדעתו לסוכר יש אותה תכונה של שאיבה כמו המלח. על היתר זה תקפוהו גדולי הדורות, וכתבו כנגדו דברים חריפים ביותר, ולא אצטט מדבריהם. אבל כפי שהוכיח ר' אליעזר ולדינברג הוראה זו אינה בדפוס ראשון, אלא מאן דהוא הוסיפה בדבריו, ור' דניאל נקי ממה שהלעיזו עליו³.

כפי שעולה מתולדותיו של ר' דניאל הוא היה מחבר פורה, אלא שחלק מכתביו לא נדפס. ברשות ישיבת אהבת שלום מצויים עוד כתבים ממנו, ואחד מהם הוא קונטרס מיוחד שר' דניאל כתב על ספר פרשת דרכים לר' יהודה רוזאניס, וקראהו בשם 'דרך שיחו'. בקובץ 'מקבציאל' הנ"ל נכתב תיאורו של הקונטרס, ואף פורסמו שם כמה קטעים ממנו. וכך נכתב שם: "וזוהו תיאורו של החיבור, כרוך הוא בסוף ספר פרשת דרכים דפוס ראשון ויניציאה תק"ג, במידת דף ובגוון השוה במדויק להספר הנדפס... החיבור כולו כתוב בכת"ק המחבר בעצמו". השמטתי כמה פרטים שכתבו שם, משום שאינם נצרכים לענייננו.

אגב אורחא נוסיף כי ר' דניאל הזכיר בקונטרס זה גם ספרים שחיבר, ואלו הם: שם המצטרף⁴, שהוא כנראה ספר שו"ת, או ספר שכולל עניינים ומערכות, שהרי כידוע יש לו חיבור של שו"ת בשם שו"ת א' דינוקא שלא נדפס; פלגי מים פירוש על איכה⁵.

1. מקבציאל, כז (ניסן, תשנ"ט), עמ' יט-כ. חזרו על כך גם בקובץ נוסף היוצא לאור על ידם, והוא 'מן הגנזים', ה (תשע"ה), עמ' צז-צח. 2. מן הראוי להביא בזה את שכתב עליו ר' דוד זינצהיים בספרו מנחת עני, ירושלים, תשל"ה, ח"ב, ערך חופה זו' ברכות, דף עג ע"א: "והסכימו עמי לאסור הרבנים המופלגים הראשון אדם גדול מופלג בחכמה ובזקנה כמוהר"ר דניאל טירני בעל המחבר עיקרי הד"ט על א"ח וי"ד ושאר ספרים". 3. ראה ר"א ולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, ח"ט, סי' לה, על כל הנושא, ובאות ט, התייחסותו לעיקרי הד"ט. 4. ראה דרך שיחו ליד הערה 33, ומה שכתבתי שם, וכן ליד הערות 79, 199, 209, 215, ועוד. 5. ראה ליד הערות: 203, 217.

דרך שיחו

אמר הענין נל בלא תעבד דור עובדי ה' ארבי הונן בדרך כל האדם ארבע שפתי והפסול כל דברו על עיני דור
הנל של תהיו וזאת וזה דרך תבונות להשתמש בפעול ארבעי והשתמש בשבוע דרך הן הענין של מלבן -
היאורו ולמקובל בשמיה קדושים הן דרך שחור הן כל מה דבר כלום בעד לא ידע וישאר כל חומר אל ארבע -
שיהיה דבר כמות שהיא וכל האדם יסור לו מה החיוב בשבוע דור וזוהי שנת ודע קדש עובדיה

[illegible][illegible][illegible]

יעקב שמואל שפיגל • 'דרך שיחו' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

עתה מתפרסם הקונטרס כולו. טרם שנדבר על דרכנו בההדרה, אוסיף כאן פרטים על ר' דניאל כפי שעולים מן הקונטרס.

ר' דניאל סיים לכתוב את הקונטרס בשנת תקל"ט, וכל זמן שלא הביאו לדפוס הוסיף עליו דברים כדרכם של חכמים, וכפי שיובהר להלן. נמצא כי קונטרס זה היה כתוב ומונח אצלו טרם שהדפיס את שאר חיבוריו, ולכאורה יש לתמוה מה ראה שלא להדפיסו. שמא תאמר ר' דניאל לא רצה להדפיס קונטרס אלא העדיף להדפיס ספר של ממש, אבל קשה קצת לומר כן שהרי מצינו שהדפיס גם קונטרס כגון הקונטרס 'מתנת יד', פירנצי, תקנ"ד, אם כי נכון שהוא קצת יותר גדול מקונטרס דרך שיחו. בתחילה חשבתי לומר שיש דברים בגו. לאמור, הרי גם את חיבורו 'שם עולם' לא הדפיס רבינו, ואפשר שיש מן המשותף בין שני החיבורים הללו, כי בשניהם מפרש רבינו את הכתובים בדרכו של הרב פרשת דרכים. והרי בשם עולם, דף לז ע"ד רבינו כתב כנגד הדרשנים וחילוקיהם, ובדף לח ע"ד הביא את דברי ר' אברהם סגרי שמדבריו משמע שיש לבדוק ולעיין היטב בדרושים ההלכתיים, כי לעתים הדרשנים בנו את דרשותיהם על יסודות שאינם נכונים⁶. חשבתי שמא במשך הזמן רבינו חזר בו, והחליט שהוא לא ימשיך לדרוש בצורה זו, ומשום כך לא הדפיס גם את ספרו 'שם עולם'.

אבל שבתי וראיתי כי אי אפשר לומר כן. העובר על הדרשות הנמצאות בספרו של רבינו הנקרא סעודת מצוה, שחובר מאוחר יותר, יראה מיד כי רבינו המשיך לדרוש באותו אופן, וא"כ הוא לא חזר בו. יתר על כן, אנו מוצאים באותו ספר התייחסות מפורשת לקונטרס דרך שיחו. אלו דבריו שם בדף ח ע"א:

ובזה יתורץ מה שהקשה הר"ב פרשת דרכים... וכבר חלקי ה' אמרה נפשי בקונטרס דרך שיחו⁷ היא שיחת חולין על דרכי איש אשר דרכו נסדרה מהרב תנא הנז' שהיו לי לעינים לילך בדרכיו ובהקדמותיו אמיתיות להבנת איזה כתובים ומאמרי רז"ל...

ואכן ר' דניאל המשיך לדרוש בדרכו של הר"ב פרשת דרכים. לפיכך מצאנו בדרשות נוספות על זו שהזכרנו זה עתה, ואף הן נדפסו בספרו סעודת מצוה, שהוא מזכיר בהן את הר"ב פרשת דרכים ודן בדבריו, או הוא שמרחיב את דבריו, או שדורש בעצמו פסוקים מסויימים בדרכו של הר"ב פרשת דרכים⁸. כך עשה גם בקונטרסו הנקרא מתנת יד, פירנצי, תקנ"ד⁸.

עולה מכאן כי אין בידינו תשובה על השאלה מדוע לא הדפיס את הקונטרס 'דרך שיחו', כפי שאין בידינו תשובה מדוע לא הדפיס את ספרו 'שם עולם'. עתה נתייחס לקונטרס דרך שיחו המתפרסם בזה. כאמור, את הקונטרס החל ר'

6. ראה מאמרי 'פרשת דרכים לרבי יהודה רוזאניס', מן הגנזים, ספר תשיעי, תשע"ז, עמ' רעג-רעד, שם הבאתי את הרברים באורך. 7. אציין רק כמה מקומות: דף ג ע"א, ה סע"ב, כב (בטעות נדפס: מא) רע"ג, לה סע"ד, סד ע"ד. 8. רפ"ד, דף ח ע"ב.

דניאל לכתוב בשנת תקל"ז כפי שכתב בראשית דבריו, וסיימו כדבריו בסוף החיבור, בשנת תקל"ט. אלא שכדרכם של רבותינו ר' דניאל המשיך להגות ולעיין בדברי פרשת דרכים, וממילא עלו בידו חידושים נוספים. לכן לאחר שכתב את תאריך הסיום של כתיבת החיבור, מצאנו שחזר והוסיף עליו. רוב ההוספות נכתבו בסוף הקונטרס תחת הכותרת: השמטות. אמנם ברור שיש חסרון בצורה כתיבה מעין זו, שהרי ההוספות לא נכתבו במקומן. לכן ניסה רבינו לדחוק את ההוספות בין השורות, ובכמה מקרים הוא הצליח לעשות זאת. ניתן להבחין בהוספות אלו, הואיל ואנו רואים שרבינו הקטין את גודלן של האותיות כדי שיוכל לדחוק את הכתוב פנימה.⁹ בכך מוסברת העובדה שבראשית דבריו ציטט ר' דניאל משני ספרים שנדפסו לאחר שנת תקל"ט, שהיא שנת סיום כתיבת דרך שיחו.¹⁰

הערותיו של ר' דניאל עוסקות בבירור דברי הר"ב פרשת דרכים, אבל חלק ניכר מהן אינו דן בדבריו, אלא ר' דניאל מוסיף לדרוש פסוקים בדרכו של הר"ב פרשת דרכים. ואכן חלק מהדברים שכתב ר' דניאל כאן אנו מוצאים כמעט ככתבו וכלשונו גם בשאר חיבוריו של רבינו. לעתים הוא מפנה שם לדרך שיחו, ולפעמים אינו מפנה לדרך שיחו. מכל מקום, בהערות לדרך שיחו השתדלתי להפנות את המעיין למקומות מקבילים בחיבוריו של ר' דניאל שבהם הוא חזר על אותם דברים.

אכן מצאנו גם לאידך גיסא. לאמור, דברים שר' דניאל כתב בדרך שיחו, נמצאים כמעט ככתבם וכלשונם בחיבורו שם עולם. קצת תמוה מה ראה ר' דניאל להעתיק דברים מחיבורו שם עולם לקונטרס זה. אולי הוא עשה כן משום ששם עולם הוא ספר על התורה, ואילו דרך שיחו הוא קונטרס מיוחד על פרשת דרכים, והוא רצה לכנס את כל הדברים שכתב על פרשת דרכים לחיבור אחד. גם אם נקבל תשובה זו, עדיין תמוה במקצת מדוע לא ראה לנכון לכתוב כי הדברים הללו נמצאים בשם עולם, כי רק לעתים רחוקות הוא כתב על עניין זה או אחר שהוא נמצא גם בשם עולם.

הקונטרס שלפנינו לא הוכן לדפוס, אלא ר' דניאל כתבו לעצמו, ואכן אין בו טעויות סופר, למעט מקרים בודדים. אמנם לעתים יש שינויי נוסח בדברי רז"ל שמצוטטים על ידי ר' דניאל לבין הנוסח שלפנינו, אבל אלו אינם חילופים משמעותיים, ודומה שהדבר מלמד שר' דניאל ציטט מהזכרון, כדרכם של הרבה חכמים. כמו כן הוא מצטט ספרי דרוש וספרים נוספים, שאולי אינם מוכרים כל כך בימינו. לנוחיות המעיין ציינתי במקורותיו עד כמה שהיה בידי¹¹. אכן, לא הבאתי את לשונם של הספרים הללו, הואיל וכיום בעידן מאגרי המידע השונים, הנגישות לספרים אלו היא קלה למעיין, ועל יסוד ציון המקורות הללו, ניתן לעיין בספרים אלו.

הואיל והקונטרס לא נערך לפרסום, הרי שמרובים בו ראשי התיבות המקומיים, לאמור, אלו ראשי תיבות השייכים רק לאותו עניין. הכוונה היא אפוא לראשי תיבות

9. ראה לדוגמה דרך שיחו הערה 9. 10. ראה דרך שיחו הערות 11, 13. 11. יש מקרים שלא עלה בידו, ראה לדוגמה הערות 34, 36, ואולי ר' דניאל ציטט מהזכרון. הנה כך כתב בספרו שם עולם ריש פרשת וארא: "והנה קריתי ושנתי בספרן של צדיקים והשכחה מצויה לאמר דבר בשם אומרו".

יעקב שמואל שפיגל • 'דרך שיח' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

של תנאים ואמוראים הנמצאים בסוגיה הנידונה, וגם לביטויים המצויים באותו עניין. כגון: ק"ה=קידוש ה'; ה"ז צ"ג=הרי זה צדיק גמור; תל"א=תפוס לשון אחרון, ועוד בכגון אלו. לנוחיות המעיין פתחתי את רוב ראשי התיבות והשארתי רק את אלו המקובלים.

יש מקרים שאת ראשי התיבות ניתן לפתור בכמה אופנים, כגון: עי"כ, המשמעות היא: על ידי כן, או: על ידי כך. או ראשי התיבות: ב"נ, המשמעות היא: בן נח, או: בני נח. ואף ששני הפתרונים אחד הם, השארתי את ראשי התיבות, כיון שאיני יודע מה היתה כוונת הכותב, אלא אם כן הוא כתב בבירור ללא ראשי תיבות. יש ראשי תיבות שיכולים להתפרש באופן מנוגד כגון: וי"ל. בדרך כלל משמעותם: ויש לומר, אבל המחבר השתמש בהם גם בבואו להקשות, והוא עצמו כתב במפורש: ויש לדקדק, ופעם אחרת כתב: ויש להבין, או: ויש להעיר. לכן במקרה זה השארתי את ראשי התיבות, אבל כתבתי בהערה את כוונתו, ונתתי שני פתרונים לפתיחת ראשי התיבות שהוא עצמו השתמש בהם, כדי שהמעיין יבין מדוע לא פתחתים בגוף דבריו.

יש לדעת כי רבינו כתב, כדרכם של חכמים, בלשון המתובלת בשברי פסוקים ובמאמרי חז"ל, שחלק מהם נכתבו בצורה של מליצה. כאשר רבינו כתב סימן של גרשיים על מלה מסויימת, כוונתו בכך היתה ללמדנו שזו מליצה, אזי כתבנו בהערה הן את המקור וגם הוסברה המליצה אם היה צורך בכך. בשאר המקרים שבהם רבינו לא כתב סימן של גרשיים, לא כתבנו את המקור ולא הסברנו את המליצה, וסמכנו על המעיין.

יש לדעת שרבינו כתב בכתוב המקובל במקומות מסויימים, ויש ויראה הדבר כטעות כתיב בעיני מי שלא מורגל בכך, ואין הדבר כן. הרי כמה דוגמאות. רבינו כותב: יאודה (ולא: יהודה), ירמיה (ולא: ירמיה), תנא דבי אליא (ולא: אליהו), וכדומה. דרכו גם לכתוב: דירוש (ולא: דרוש). בכל המקרים הללו, אין זו טעות, אלא היו שנהגו לכתוב כך. כמו כן הוא כותב: אלקים, אף שהוא מתכוון לאלהים אחרים, ואף כאן אין זו טעות, אלא מצאנו כן בספרים נוספים. אגב, כך מקובל בספרי חסידות רבים, ואין כאן המקום להאריך בזה.

הקונטרס נדפס כאן כפי שכתבו רבינו ללא עריכה. לכן ההשמטות נדפסו בסוף הקונטרס כפי שכתב רבינו, ולא הכנסנו אותן פנימה במקומן הראוי. בראש כל קטע ציין רבינו לספר פרשת דרכים לפי דפוס ויניציאה, שהרי כפי שכתבנו לעיל, הקונטרס הזה נכרך בסוף ספר זה. לנוחיות המעיין הוספנו בסוגריים מרובעים גם ציונים לפרשת דרכים דפוס וילנא תרל"ט¹². בקונטרס עצמו הוספנו מראי מקורות קצרים בדבריו בתוך סוגריים מרובעים. שאר המקורות וכן דיונים בדבריו נוספו בהערות. סוגריים מרובעים מציינים כמקובל תיקון של המהדיר, ואילו סוגריים עגולים מציינים מחיקה של המהדיר. כפי שכתבנו לעיל קיימות הוספות של המחבר שנכתבו

12. לידיעת המעיין. פרשת דרכים נדפס בוילנא פעמיים, ויש הבדלים בין הדפוסים, ולכן ציינתי לשנת הדפוס, וראה על כך במאמרי הנ"ל (הערה 6), עמ' קצט, מספר (1).

דרך שיחו

[illegible][illegible][illegible]

כח חמור
והיו למנוח חמור

[illegible]

מהר"ר דניאל טירני • 'דרך שיחו' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

באותיות קטנות יותר כדי שהמחבר יוכל להכניסן בין השורות. הוספות אלו, וכן הוספות קצרות שכתב המחבר מעל השורה, נכתבו בין סוגריים זוויתיים. כידוע דברי פרשת דרכים נידונים ומובאים בספרים רבים. לפיכך ראיתי לנכון להוסיף כמה וכמה הפניות לספרי אחרונים הדנים בדברי פרשת דרכים, וזאת רק כאשר הדבר נוגע ישירות לעניין הנידון בדרך שיחו.

דרך שיחו

אמר הצעיר דניאל בלא"א משה דוד טירני ה"י, אנכי הולך בדרך כל הארשי, ארשת שפתי להוספה כל דהו על ישרים דרכי ה"י הללו של מהר"י רוזאנים ולה"ה, דר"ך תבונות¹, להשתעשע בפניני אמריו ולהתענג בטובו, דר"ך גן המלך² ז"ל מלכא דיאודאי, ואסיקנא בשמיה דקונטרים הלז דר"ך שיחו³, כי הלא כה דברי כאיש בער לא ידע ומשיח לפי תומו⁴, אני אשיח שיחה קלה כמות שהיא, וה' אלקים יעזר לי, וזה החילי בעזר צורי וגואלי, שנת זרע קדש מיצ'ב'ת'ה"י [=תקל"ז].

[דף א']

כדף א' הביא הרב ז"ל מה שנודע בשערים המצויינים המחלוקת קדום אם יצאו ישראל קודם מתן תורה מכלל ב"נ לגמרי, או להחמיר בלבד, ושיטת הרא"ם ז"ל דלא יצאו אלא להחמיר, ודהיינו נמי סברת יוסף הצדיק, יעו"ש.

והנה נסתפקתי לע"ד לסברת הלזו, מה דינן בתרי מילי דסתרי הדדי, דרך משל בדבר שיש בו איסור לבטלו בדין ב"נ, ואיסור לעשותו בדין ישראל, וכגון מצות פריה ורביה בשני רעבון, דלא הותר לב"נ לבטלה, דהא איסור תשמיש בשני רעבון אינו אלא חידוש שחדשה תורה לישראל, וכמ"ש הרט"ז⁵ בא"ח בדיני תענית סוף סימן תקע"ד, וא"כ אם ישמש עובר על דין ישראל, ליבטל עובר על דין ב"נ, ומה יעשה.

ואפשר לומר על דרך דאמרינן בעלמא שב ואל תעשה עדיך [עירובין ק ע"א], וכשנתת

1. ידוע שסימן הגרשיים בא לציין שלפנינו מליצה על יסוד פסוק או מאמר חז"ל. הואיל והחיבור עליו כתב ר' דניאל את הערותיו הוא פרשת דרכים, לכן הוא משתמש במליצות עם המלה דרך. אציין אפוא למקומות אלו. כאן זו מליצה על פי הפסוק: אנכי הולך בדרך כל הארץ (מלכים א א, ב). ארש, הוא מלשון ארשת שפתי (תהלים כא, ג), כלומר דבור וכד', וכפי שהוא עצמו כותב בהמשך. 2. הושע (יד, י). 3. על פי הפסוק: ודרך תבונות יודיענו (ישעיהו מ, יד). 4. ירמיהו (לט, ד). 'מלכא דיאודאי', כינוי לבעל פרשת דרכים ששמו ר' יהודה (רוזאנים), ראה במאמרי הנ"ל (הערה 6), עמ' רנט, הערה 3, והוסף גם את זה. 5. שופטים (ה, י). 6. יבמות קכא ע"ב, ועוד הרבה. בזה הסביר המחבר את פשר השם שקבע לקונטרס זה. 7. ישעיהו (ו, יג). 8. הרב טורי זהב. מעניין שלקמן הערה 147, כינהו בשם מגן דוד.

עברת ועשית מעשה, וכשלא נתת עברת ולא עשית מעשה. ה"נ ליכטל ויעבור על מצות ב"נ ולא יעשה מעשה, ולא ישמש ויעשה מעשה. והוכחה גמורה לזה מיוסף גופיה דבשיטה זו קאזיל וכנזכר, ואיהו גופיה לא שימש בשני רעבון והודו לו חכמים, עד דילפינן מיניה בפ"ק דתענית (יא ע"א) דאסור לשמש בשני רעבון, ומכלל דשפיר עבד, אע"ג דיוסף ס"ל כשיטת הרא"ם הנז' דלא יצאו אלא להחמיר ולא להקל, ודוק. ובענין⁹ זה כמה קשה פרי דתו¹⁰ של הרב זרע יעקב בחלק דירושיו פרשת תולדות¹¹, דתפס במשלם דאין ב"נ מצווה בפר"ו¹², כדאיתא בפרק ד' מיתות, דאין הדבר כן, ואדרבא אסור לבטלה אפילו בשני רעבון. והקושי עצום שבדבריו ז"ל הוא, דממקום שבא מפרק ד' מיתות וסנהדרין נט ע"ב, איפכא קאמרינן דחייב הב"נ במצות פריה ורביה. וכבר עמד בו הרב מגדנות נתן¹³ בדף מ"ט ע"א והניחו בצ"ע, ע"ש¹⁴.

דף ב'

בצאתו לשלום מן הקדש דברים שבקדושה בדף ב' וג', מה¹⁵ נמלצו לפי דרכו הטוב מאמרם ז"ל בתנא דבי אליא [אליהו רבה מהד' איש שלום פ"ו, עמ' 29] וזה תוארו. כשנמכר יוסף היה יעקב בוכה ומתאבל כל אותן שנים. אמר אי לי שמא נתחייבתי שנשאתי שתי אחיות, ע"כ. והוא פלא, דמה שייכות לנשיאת שתי אחיות עם מכירתו של יוסף. אך על פי האמור מובן שפיר. כי כל עוד שהיה יוסף הצדיק בן חורין היה כשר להוראה, והיה הוכחה גמורה שכדין נשאן, דאל"כ לא היו יוצאים מהם בנים בעלי הוראה, אך משנמכר יוסף לעבד הרי נפסל להוראה ולהיות דיין, דהעבד פסול לדון¹⁶, וכיון שיוסף אינו ראוי להוראה, אין עוד הוכחה על היתר שתי אחיות, ובאותה שעה ביוסף תליא מילתא כיון שהוא בן רחל והשנית שנשא [ברין].

ועל פי הדיבר אחשבה לדעת¹⁷ כוונת המדרש רבה פרשת וישב [פה, ב], רבי שמואל בר

9. זו תוספת מאוחרת ולכן בשורות אלו המחבר הקטין את האותיות כדי שיוכל להכניס הערה זו לפני הקטע הבא. 10. מליצה על פי המדרש: קשה עלי פרידתכם. מדרש זה מובא ברש"י (ויקרא כג, לו), וראה ברמב"ן שכתב שהוא מויקרא רבה ולא נמצא לפנינו, וראה בסוכה נה ע"ב. רבינו השתמש במליצה זו גם לקמן, ראה ליד הערה 352. 11. ר' יעקב חיים בן נאים, זרע יעקב [שו"ת] ישועות יעקב [על התורה], ליוורנו, תקמ"ד. הואיל והספר מורכב משני חלקים לכן כתב רבינו 'בחלק דרושיו'. כך נמצא בריש פר' תולדות, דף טז ע"ד: "אעפ"י שבני נח אינם מצווים בפריה ורביה כדאיתא פ"ד מיתות, אבות יצאו מכללם וקיימו אפילו עירוב תבשילין". ר' יעקב לא כתב ציון מדויק לפרק ד' מיתות, ומה כוונתו. לכן לא ציינתי מקומו בדבריו, אלא רק ציינתי זאת בדברי ר' אליהו חי בורג'ל המובאים לקמן. 12. בפרו ורבו, בפריה ורביה. 13. ר' אליהו חי בורג'ל, מגדנות נתן, ליוורנו, תקמ"ה. 14. יש דעות שונות בעניין חיוב בן נח בפריה ורביה, ראה אנציקלופדיה תלמודית ערך בן נח, דף שנח ע"א, שם צוינו מקורות לכך, ויש עוד אחרונים שדנו בכך. 15. כדברים האמורים בקטע זה כתב רבינו גם בשם עולם פר' וישב, דף כו ע"ד-כז ע"א. 16. בשם עולם כתב רבנו כך: "כי הפסול להעיד פסול לדון [טור חו"מ סי' ז. הערת המהדיר שם], ועבד פסול לעדות כדאיתא בחו"מ הלכות עדות סי' ל"ד". 17. האמור בקטע זה ובשני הקטעים אחריו (עד: ראובן בתשובתו), כתוב גם בשם עולם פר' וישב, דף כז סע"ב-ע"ג.

מהר"ר דניאל טירני • 'דרך שיח' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

נחמן פתח כי אנכי ידעתי את המחשבות וירמיהו כט, יא, שבטים היו עסוקים במכירתו של יוסף, ויוסף היה עסוק בשקו ותעניתו, ראובן עסוק בשקו ותעניתו, יעקב עסוק בשקו ותעניתו וכו', ע"כ. וראיתי להר"ב מתנות כהונה שפירש אהא דיוסף עסוק וכו', שהיה שורה בצער על פרידתו מבית אביו, ע"כ. אך עדיין צריך ישוב למה עסוק בשק ותענית, שהוא כעין תשובה. ואפשר לומר דהיינו על ביטולו ממצות כבוד הורים.

ובירושלמי דפאה [א, א] אמרו, דלישראל הב"ה מצרף מחשבה טובה למעשה, אבל לא לבן נח, ואילו מחשבה רעה אינו מצרף לישראל למעשה, אך לב"נ מצרפה למעשה. ואי אמרין קודם מתן תורה יצאו ישראל מכלל ב"נ לגמרי, לא היה ראוי ליוסף להצטרף על ביטולו מצות כבוד, דבוודאי איהו חשב לעשות והיה אנוס בדבר, ומעלה עליו הכתוב כאילו עשאה. אך כשנמכר ונפסל להוראה, ואין עוד גילוי להיתר נשיאת יעקב השתי אחיות, ומכלל¹⁸ שלא יצאו לגמרי מכלל ב"נ, לכן דאג על ביטולו מצות כיבוד הורים, דאי אית ליה דין ב"נ אין מחשבתו תצטרף למעשה, וצריך כפרה, ולכן היה עסוק בשקו ותעניתו.

וראובן נמי עסוק בתשובתו, על פי מ"ש הר"ב הלך¹⁹ ח"א סימן רל"ט, וכעין מה שדרש וחקר הרב המחבר הלז ז"ל כאן להליץ על ראובן על מעשה בלהה, במה דקיי"ל דגבי ישראל בקידושין תליא מלתא [רמב"ם אישות א, א], וגבי ב"נ בבעילה תליא [סנהדרין נז ע"ב; רמב"ם, הל' מלכים, ט, ז], וידוע דנשים בכתובה וקדושין, ופלגשין בלא כתובה וקדושין²⁰ [סנהדרין כא ע"א]. וזהו שאמר הכתוב ויהי בשכן ישראל [בראשית לה, כב], ישראל דייקא, שהיה להם דין ישראל, וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו [שם], פלגש דייקא, וא"כ לא פגע באיסור אשת אב, ולכן ויהיו בני יעקב שנים עשר [שם], כולן שוין לטובה, ע"כ כוונתם ז"ל. אך כשנמכר יוסף שיש לחוש שיש להם דין ב"נ וכנזכר, וא"כ בבעילה תליא מילתא, ופגע ראובן באיסור אשת אב, לפיכך כשנמכר היה ראובן עסוק בתשובתו.

והיינו ג"כ כוונת המדרש²¹ וז"ל, הילד איננו ואני אנה אני בא [בראשית לז, לו], ממעשה בלהה, ע"כ. והוא מקשה למה תלה מעשה בלהה במכירת יוסף, ולדרכנו מובן, ואין צורך לפרש.

ויעקב נמי עסוק בשקו ותעניתו, והוא על פי הדרך שדרכנו, כי כיון שאין לו עוד גילוי שנשאן בהיתר, א"כ ראוי הוא לתשובה, ודוק. ואצלי בשם עולם פרשת ויצא, הארכת בהקדמות הללו לפרש מאמרים ופסוקים אחרים, לא עת האסף הנה.

18. אפשר שכתוב: ומכלל. 19. הלכות קטנות לר' יעקב חאגיז. 20. לפנינו בגמ': ובלא קידושין, וכ"ה נוסח הרמב"ם (מלכים ד, ד), וע"ש בכ"מ בירור העניין. 21. ליתא במדרש. ובספרים שונים מובא כן בשם מדרש, ויש מביאים אף בשם מדרש רבה, ואינו כן. בלקח טוב (לז, ל) איתא בדומה לכך, וראה בזה בתורה שלמה, בראשית, פל"ז, אות קעח, עמ' 1431.

דף ג' ע"ד [דרך האתרים, דרוש ראשון, ד"ה אמנם נראה, דף ט ע"א]

פירש הרב הטעם דקארי לס"מ שוטה שבעולם, משום שהיה רוצה לתפוס כחומרי דב"נ וחומרי ישראל עי"ש. ולע"ד קשה הדבר להולמו, דבהתהפכות הדבר לפטרם מדין שוגג כישראל ומדין אנוס כב"נ הרי אנו תופסים קולי דתרוייהו, והלא לא אריך למעבד הכי, דהעושה כקולי ב"ש וקולי ב"ה נקרא רשע²² [עירוני ו ע"ב]. ועוד קשה לכאורה לפי זה במ"ש הרב גופיה²³, דיוסף מפני חסידותו היה סובר דחייבים כחומרות דתרוייהו, וקשה דעד השתא קרי לס"מ שוטה משום שהיה רוצה בכך, נהי דלאפוכי בזכותיה אפשר לומר על דרך דאמרינן בר"ה דף י"ד [ע"א] גבי עובדא דר"ע שליטא אתרוג בא' בשבט ונהג בו ב' עשורין, דמקשי הש"ס [שם ע"ב] מההיא דהרוצה לעשות וכו', אלא אי בקוליהון ובחומריהון דב"ש אי דב"ה, ומשני ר"ע גמריה אסתפק ליה (פירש"י כב"ה בעא למעבד) ולא ידע אי ב"ה בא' בשבט אמור אי בט"ו בשבט אמור וכו', ע"כ. ה"נ יש מקום לומר דיוסף מספקא ליה אם יצאו מכלל ב"נ לגמרי, או לא יצאו, ומשום הספק הוה עביד כחומריהון דתרוייהו מרוב חסידותו. אך עדיין יש ליישב איך יקרא לס"מ שוטה על היותו סובר כיוסף, כי בן זקונים הוא [בראשית לו, ג] ומתרגמינן בר חכים הוא, וי"ל.

דף ד' ע"א [דרך האתרים, דרוש ראשון, ד"ה עוד נקדים, דף ט ע"ב]

הקשה הרב על קושיית מהר"ש יפה להרא"ם וז"ל, ולא ידעתי למה שכח תלמודו שכתבנו לעיל משמו דס"ל וכו', עי"ש. ולעד"ן דמהר"ש יפה נמי לא מקשי להרא"ם אלא לפי שיטתו וסברתו, דכבר כתב הרב המחבר בשלהי ע"א דף א'²⁴ דבזה מחולקי' הש"ר היפה²⁵ והרא"ם, דהש"ר היפה ס"ל דיצאו לגמרי מכלל ב"נ, והרא"ם ס"ל דלא יצאו אלא להחמיר. והכי קאמר השר היפה לדידי ניחא, לדידיה דהרא"ם מיהא קשיא²⁶.

שם ע"ג [דרך האתרים, דרוש ראשון, ד"ה ובוה יובן, דף י ע"א]

נסתפק הרב ז"ל בגוי שבא על אמו שנהרג, אם כיוון לקנותה באותה ביאה אי חשיבא אשת איש וכו', ע"ש. ואע"ג דאי משה לא ידע אנא בריה קלה מנין, מ"מ ילע"ד²⁷ למפשט ליה ממאי דחזינן דלכ"ע גבי ישראל אין קידושין תופסין בחייבי מיתת [משנה, קידושין, סו ע"ב],

22. תמוה, הרי זאת שאלת פרשת דרכים עצמו בהמשך דבריו. בשם עולם פר' וישב, דף כח ע"א אכן כתב שזו שאלת פרשת דרכים עצמו בהמשך, ולכן לא נתברר לשונו כאן. 23. היינו הרב פרשת דרכים כתב כן בהמשך הדרוש. 24. כוונתו למ"ש פרשת דרכים בשלהי עמוד א דף א, והוא בתחילת הדרוש ד"ה וראיתי להרא"ם. 25. כוונתו לר' שמואל יפה אשכנזי. כמו שהתוס' מכנים את ר"ש מקוצי בשם הש"ר מקוצי, כך נהג רבינו. 26. כתב ר' עזרא מלכי בספרו עינות מים, שאלוניקי, תקע"א, דף י ע"ב, דמלשון פרשת דרכים משמע שקשה לו רק על דברי ר"ש יפה ולא על הרא"ם, והרי קושיתו היא גם על הרא"ם וכמ"ש כאן רבינו. וראה שם שהאריך בזה. 27. יראה לעניות דעתי.

מהר"ר דניאל טירני • 'דרך שיח' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

א"כ ה"ה גבי ב"נ, דמאי שנא מישראל הבא על אמו לשם קדושין שאינו קונה אותה, וכיון שכן רק²⁸ הוא ממני על מה אדני ספיקו הטבעו, דלע"ד דבר פשוט הוא²⁹.
ובמה שכתב שראה לאחד מחכמי אשכנז בההיא דתמר (פה שייך מה שבהשמטות סי' י"ב).

דף ה'

עיין בהשמטות סימן ה'.

דף ו' [דרך האתרים, דרוש שני, ד"ה ודע דנחלקו]

מייתי הרב ז"ל סברת מהרימ"ט³⁰ ז"ל [צפנת פענח, תולדות, סוף דרוש ראשון, דף לה ע"א] דאף למאן דס"ל דגבי ישראל רשאי למסור עצמו על קדושת ה' אף בדבר שאינו מצווה, מ"מ גבי בן נח אסור. דדוקא בישראל רשאי למסור עצמו אפילו על מצוה קלה כדי שילמדו העם ליראה את ה' וכו', אבל בב"נ שאינם מצווים כלל על קדושת ה' מה בצע לחבול בעצמו וכו' יע"ש. עפ"י יתבאר לע"ד מאמרם ז"ל בפ"ז דסוטה [לז ע"א³¹], אר"י לא כך היה המעשה אלא זה אומר איני יורד תחלה לים, וזה אומר איני יורד תחלה לים, מיר קפץ נחשון בן עמינדב לים שנ' סבכוני בכחש אפרים ובמרמה בית ישראל ויאודה עוד רד [הושע יב, א] וכו'. ולכאורה תמוה היכי שבקו ישראל לחסידותיהו ומאמינים בני מאמינים היו מסרבים ליכנס לים לקדוש שמו ית', אך י"ל דאף השבטים שבאותו הדור היו מחולקים בחילוק הקדמון אם היה להם דין בן נח או ישראל, ולכן זה אומר איני יורד תחלה לים פן לא יצאנו מכלל ב"נ ואסור לחבול בעצמו על קדושת ה', ושבט יאודה סבר שיצאו מכלל ב"נ והיו מצווים על קדושת ה' ורשאים היו למסור נפשם על קידוש ה', ולכן קפץ לתוך הים וק"ל³².

דף ט' ע"ב [דרך האתרים, דרוש שלישי, ד"ה והנה חוץ]

מלבד מ"ש הרב ז"ל בכוונת הכתובים גם לי זיכני ה' להבינם באופן אחר, והבאתי בשם המצטרף³³ ח"א סי' מ"א בזה הלשון, ויאמר יעקב אל יוסף [בראשית מח, ג] וכו' ועתה ב'

28. הוספתי ניקוד להבנת כוונתו. רבינו נסמך כאן על הכתוב: כי לא דבר רק הוא מכם (דברים לב, מז), ועל דרשת חז"ל (ירושלמי, סוכה ד, א, ועוד): ואם רק הוא מכם. 29. ר' חיים שלמה בן עזרא בספרו יד שלמה, שאלוניקי, תקפ"ו, דף סו סע"ב סבור אף הוא שלא קנה בביאת איסור, ופשט ספקו של פרשת דרכים ממקום אחר. בישועות יעקב (שרבינו הזכירו לעיל, ראה הערה 11), דף כט ע"א דן בספק פרשת דרכים, וחלק עליו ועל מה שכתב בשם חכם אשכנזי, גם ר' יהודה גרשוני, משפט המלוכה, ניו יורק, תש"י, עמ' רצא, חלק על פרשת דרכים וחכם אשכנזי ממקום אחר, והקדימו בזה במנחת חינוך סי' קצא אות ה. 30. כידוע חכמי הספרדים ועוד, מכנים את מהרי"ט הלא הוא ר' יוסף מטראני בשם מהרימ"ט. כך הוא בפרשת דרכים, וכן כתב גם רבינו בכל מקום. 31. יש חילופי נוסח בין הכתוב כאן לבין הכתוב לפנינו, ולא הערתי על כך. 32. ראה דברי רבינו בזה לקמן הערה 185. 33. הוא אחד מחיבורי רבינו, והזכירו לדוגמה בעיקרי הד"ט על או"ח בסוף הספר בקונטרס הנקרא לאחר הסעודה, סוף אות ל, אות מב, ואחריו בקונטרס הנקרא לאחר יד, ראש אות ה, ובעוד מקומות.

בניך הנולדים [שם שם, ה] וכו' ואני בבואי מפרדן מתה עלי רחל [שם שם, ז] וכו' וירא ישראל [שם שם, ח] וכו'. ופירש"י בקש לברכם נסתלקה שכינה ממנו, לפי שעתיד וכו'. ולפי הקדמותינו יתבאר השייכות של מתנת הבכורה עם הנמשך אחריו.

ועוד יש להקדים מ"ש ב'פ' יש נוחלין [כבא בתרא קכג ע"א] בעא מיניה ר' חלבו מרשב"נ מה ראה יעקב שנטל בכורה מראובן ונתנה ליוסף, מה ראה, ובחללו יצועי אביו ראה, אלא מה ראה שנתנה ליוסף, א"ל אמשול לך משל למה הדבר דומה, לבעל הבית שגדל יתום בתוך ביתו, לימים העשיר אותו יתום ואמר אהנהו לבעה"ב מנכסי וכו', באופן שנטל הבכורה מראובן על שחלל יצועי אביו ונתנה ליוסף. וכבר הקדמנו דאי איתא דהוה להו דין ישראל גמור, א"כ לא חטא ראובן כלל באותו מעשה, דהיתה פילגש אביו בלא כתובה וקידושין וגבי ישראל לאו אשת איש הות, וממילא לא היתה בדין שתנטל הבכורה ממנו, כי אם חטא אין כאן עונש מניין.

עוד ראיתי להר"ב לב אריה שכתב³⁴ דדוקא גבי ישראל אמרינן שאין הקדוש ברוך הוא מענישו על הרעה שעתיד לעשות, אבל גבי בן נח אין הכי נמי שמענישו גם על העתיד, ובן סורר ומורה יוכיח שלפי שבא מביאה אסורה ומיפ"ת כדרשת דורשי סמוכין³⁵, לכך נידון על שם סופו עי"ש בענין זו ממש דברכת יעקב לבני יוסף³⁶.

גם ראיתי להרב הגדול מהרימ"ט ז"ל [צפנת פענח, דף נה ע"ג] סוף פ' ויחי על פסוק ואני בבואי מפרדן וכו' שכתב וז"ל, יש לפרשה עפ"י מ"ש הרמב"ן ב'פ' תולדות [בראשית כו, ה]³⁷, שיעקב נשא ב' אחיות לפי שהיה בח"ל³⁸ ולא היו המצות נוהגות להם שם, ואפשר דלכך מתה עליו כלומר בשבילו בדרך טרם בואו ארץ נושבת מארץ ישראל, וז"ש בעוד כברת ארץ לבא אפרתה [בראשית לה, טז], שאעפ"י שנשא שם כאן היו אסורות כדאשכחן בעמרם שגירש דודתו בשעת מ"ת, אף רחל כאן נאסרה עליו לפי שקדמו נשואי לאה. ואף³⁹ עפ"י שאת רחל קידש תחילה בעבודה, הוה ליה מלוה ופרוטה דעתיה אמלוה. אי נמי בכך נח בעולת בעל. ועכשו התנצל לפני יוסף שלסיבה זו לא הכניסה במערה שהיה נקבר הוא לפי שראה רצונו של מקום שנסתלקה בחייהם ובמותם נפרדו, ולכן הסכים שתיקבר לאה עמו ולא רחל עכ"ל.

למדנו מכאן דהטעם שמתה רחל לפי שהיא הנשאת באיסור, דבן נח בבעילה תליא מלתא ולאח נשאת כדין, וממילא איכא למימר דהוה להו דין בן נח. ויעויין ג"כ מזה להרב המחבר ז"ל בדירוש זה.

34. לעת עתה לא מצאתי בלב אריה לר"י האשקי, וילהרמשדורף, תל"ד. אלא כך עולה מדבריו בפרשת נח, דפוס חדש, ניו יורק, תשל"א, דף 25 ע"א. ועי' שדי חמד, מערכת המם כלל יט, שהאריך בזה. 35. על פי רש"י שם, והוא מתנחומא ר"פ כי תצא. 36. נראה שכוונתו לספר לב אריה, אבל לא מצאתי שם כפי שכתבתי בהערה 34. 37. אבל מהרימ"ט צירף לכאן גם את מה שכתב הרמב"ן בפר' ויחי (מח, ז), אף שלא כתב כן במפורש, והנה בפרשת דרכים בדרוש זה ציין רק לרמב"ן בפרשת ויחי. 38. בחוץ לארץ, בחוצה לארץ. 39. זו קושיית מהרימ"ט על הרמב"ן.

מהר"ר דניאל טירני • 'דרך שיח' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

מעשה באנו לכוונת הכתובים הנז'. כי כשבא יעקב לתת הבכורה ליוסף והיה מקום לשאול מה תתן לי והלא ראובן הוא הבכור, ומה תאמר שבשביל שחילל יצועי אביו ניטלה ממנו הבכורה הניחא אי איתא דאית להו דין בן נח, אך אי אית להו דין ישראל גמור חטא אין כאן ונטילת בכורה למה, לכן סמך ואמר ואני בבואי מפרדן מתה עלי רחל, ולמה רחל ולא לאה והלא קדמו קידושיה של רחל וא"כ לאה היא הנשאת שלא כדין, אלא ודאי דיש לך לומר כתירוצ' הב' של מהרימ"ט הנז', דבבן נח בעולת בעל בבעילה תליא מילתא, וכיון שכן מוכרח אתה לומר דהיה לו דין ב"נ, וא"כ ראובן חטא אעפ"י שחילל יצועי אביו ופלגשו בלבר, דבעילה תליא מלתא ודין ליטול הבכורה ממנו, וא"כ אנא יהיבנא לך מלתא דאיתיה בקבלה. ואחרי שהראה באצבע דלא יצאו מכלל ב"נ לגמרי, לפיכך סמוך ונראה בבואו לברכו בני יוסף הקפיד על שראה שהיו עתידים לצאת מהם והיינו כדין ב"נ דנענשים ע"ש סופם ג"כ וכנזכר בשם הר"ב לב אריה, והיא הקדמה פשוטה אצל כל המפרשים והוא מהש"ס⁴⁰, ולא מטינן בשמיה דהר"ב לב אריה רק משום דבענין הלז גופיה כתבו יעו"ש.

דף י' ע"א [דרך האתרים, דרוש שלישי, ד"ה והנה]

כתב הרב ז"ל אך מ"ש מהר"ש יפה וכו' נדר דעשר אעשרנו, הדבר קשה בעיני דהכתוב אומר קום עלה וכו', ע"ש.

ואנה נפשאי בדקית ואשכחית בתנחומא [וישלה ח] וז"ל⁴¹, אר"י הנודר ואינו וכו' בא וראה כשהלך יעקב לארם נהרים מה כתיב שם וידר יעקב נדר לאמר [בראשית כח, כ], השיבו על כל דבר ודבר, הלך ונתעשר ובא וישב לו ולא שילם את נדרו הביא עליו וכו' ולא הרגיש וכו', כיון שלא וכו', אמר הקדוש ברוך הוא עד מתי יהיה צדיק זה לוקה ואינו מרגיש באיזה חטא לוקה הריני מודיעו שנאמר קום עלה [בראשית לה, א] וכו' ע"כ. הרי בפירוש שהמקום מתרעם על יעקב על שהלך ונתעשר ובא וישב לו, ואילו היה תלוי איחור נדרו בבנין המזבח וכו' למאי נפקא מינה קאמר שהלך ונתעשר וכו', והלא דל מהכא שנתעשר בלאו הכי נמי חייב לקים נדרו, אלא ודאי מדתלי טעמא שהלך ונתעשר ובא וישב לו שמע מינה שחטא בעישור נכסי דהיינו המעשרות, כנלע"ד לקיים דברי חכמים סברת הרב היפה ז"ל לעשות לו סמוכין מהמ"מ⁴² הנז'.

אך לפי האמת וסברה נכונה, סברת הרב המחבר ז"ל נראה ואינו נדחה ח"ו משום צד.

דף י"א ע"ג⁴³ [דרך האתרים, דרוש שלישי, דף כג ע"א]

סברת הרב ז"ל דלאו דוקא⁴⁴ במצות צדקה שרי ליה לאיניש לנסויי אלא ה"ה בשאר מצות, והרימ"ט ז"ל לא קאי כוותיה ע"ש.

⁴⁰ קידושין לט ע"ב ובתוס' ד"ה מחשבה, וראה בשדי חמד המצויין לעיל בהערה ³⁴. ⁴¹ עי' רי"ד גאלדשטיין, ליקוטי הערות על תשובות חתם סופר, יו"ד, סי' רמג, אות ה. ⁴² מהמרדש, מהמאמר.

ונלע"ד ללמד טוב טעם ודעת לסברת הרימ"ט עפ"י מאי דאמרינן בויקרא רבה ולר, בן אר"א כתיב נותן לחם לכל בשר [תהלים קלו, כה], ובא זה וחטף את המצוה, א"ל הקדוש ברוך הוא עלי לשלם לו גמולו, ע"כ.

ולכאורה איכא למידק דאתיא דלא כמתניתין דפי"ג דכתובות [משנה, דף קז ע"ב] דאמרינן התם מי שהלך למדינת הים ועמד אחד ופרנס את אשתו, חנן אומר איכר את מעותיו וכו', אמר ריב"ז יפה אמר חנן הניח מעותיו על קרן הצבי. ובש"ס [כתובות קט ע"א] פסקו כותיה כדאיתא התם אר"א א"ר ירמיה⁴⁵ שני דברים שאמר חנן הלכה כיוצא בו וכו', ושקיל וטרי התם אהא דאר"א⁴⁶ משמיה דחזקיה כל מקום שאמר ר"ג רואה אני וכו', ופריק אלא הכי קאמר שני דברים שאמר חנן הלכה כמותו וכיוצא בו יע"ש, דמסקנא דשמעתתא היא שמי שפרנס אשת חברו שלא מדעת בעלה, הבעל פטור כדעת חנן דהלכה כוותיה בזה ובדומה לזה, כגון מי שפרע חוב חברו שלא מדעתו דפטור הלואה לפרוע לו. וכן פסקו הרמב"ם [אישות יב, יט; מלוה ולוה כו, ו] והטור א"ה סי' ע' סעיף ח' וח"מ סי' קכ"ח.

וכיון שכן מי שעושה צדקה הוי ממש דומיא דמי שמפרנס מי שעל אחרים חיוב מזונותיו דפטור לשלם לו, ואיך קאמר הכא ר"א דבשביל שחייב כ"י⁴⁷ לזון ולפרנס את הבריות כדכתיב נותן לחם לכל בשר, דמשום הכי יחוייב הקדוש ברוך הוא לפרוע מי שמפרנס בעדו את העניים, והלא חוב הבעל לפרנס את אשתו, ומי שעמד ופרנסה הניח מעותיו על קרן הצבי. ולכאורה ק' דידיה אדידיה, דאיהו גופיה קאמר⁴⁸ משמיה דחזקיה דהלכה כחנן, וואף שיש לדוחה לדחות דשאני מעשה הצדקה שהמקום בעצמו צונו לתת לעני, והוה ליה כמי שצוה הבעל קודם שהלך לו שיפרנס את אשתו ולא הניח מעותיו וכו', אמנם ממ"ש ובא זה וחטף את המצוה מורה שלא היה עליו ציווי דאם לא כן מאי חטיפת מצוה הוה שייך, וא"כ מה שדקדקנו בזה דקדוק הוא.

ונלע"ד ליישב עפ"י מ"ש רש"י ז"ל התם אמתניתין וז"ל, חנן אומר איכר את מעותיו וכו' שלא אמרתי לך הלויני ואני אפרע לך, אבל אם הלואה את האשה מעות למזונותיה על מנת שתשלם לו, תובע⁴⁹ והיא תובעת את הבעל וישלם, כדאמ' לעיל גבי ממאנת ולותה ואכלה ועמדה ומיאנה, טעמא דמיאנה הא לא מיאנה משלם ע"כ. ולפי"ז אתי שפיר הא דאמרינן האומר תנו סלע זה לצדקה על מנת וכו' הרי זה צדיק גמור [ראש השנה ד ע"א], דאע"ג⁵⁰ דאנטיגנוס צוח ככרוכיא אל תהיו כעבדים וכו' על מנת לקבל פרס [אבות א, ג], מכל מקום בענין צדקה שאני משום דלא אפשר בלאו הכי, כיון דמדינא הניח מעותיו על קרן הצבי אם לא התנה מעיקרא עם האשה⁵¹.

43. ראה לקמן הערה 283. 44. נראה שכתוב: דדוקא. המלה: דלאו, נוספה מעליה. מאחר שהיא נוספה עדיף הנוסח שכתבתי בפנים. 45. לפנינו: אמר רבה בר ירמיה. 46. לפנינו: ר' יצחק בן אלעזר. 47. היינו: כביכול, והוא כינוי להקב"ה, ראה לקמן הערה 52. 48. כך הוא לפי הנוסח שעמד לפנינו, ראה לעיל הערה 46. 49. לפנינו ברש"י: הוא תובעה. 50. וכמו שהקשו בראש השנה ד ע"א, תוס' ד"ה בשביל. 51. וכאן הוא מתנה עם העני שה' ישלם לו עבור הצדקה שנתן לו.

ובזה מדויק נמי מה שאמר הכתוב מלוה ה' חונן דל, אר"א כתיב נותן לחם לכל בשר וכו'. והוקשה לו לר"א מהו זה שאמר מלוה ה' וכו', הוה ליה למימר חונן דל גמולו ישרם לו, אלא ר"ל משום דכתיב נותן לחם לכל בשר, ויש לחוש ולטעות שיניח מעותיו על קרן הצבי דומה למ"ש חנן, לז"א מלוה ה' חונן דל שחונן דלים על מנת להיות מלוה ה', לכן וגמולו ישרם לו, דכך הוא הדין אם הלוח לאשה למזונותיה וכל שכן אם הלוח לבעל עצמו למזונות אשתו שחייב לפדוע, והיינו הך כשהלוח כ"י⁵² למקום למזונות העניים שהוא חייב במזונותיהן וכנז'. ועיין בהשמטות סי' ו'.

דף י"ב ע"א [דרך מצרים, דרוש רביעי, ד"ה ויראה]

עפ"י מ"ש הרב ז"ל יתכן לע"ד לכיין אמרא יאי במאמר המקום לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים והצלתי אתכם מעבודתם [שמות ו, ו] וכו', די"ל מ"ט⁵³ נקט הכא לישנא דבני ישראל, דפשיטא דלהם ובשביילם ידבר נא אלקי ישראל, והול"ל לכן אמר⁵⁴ להם אני ה' וכו'. גם מ"ש כאן אני ה' לכאורה הוי שלא לצורך, והוה ליה למימר לכן אמר להם והוצאתי אתכם וכו'.

ותרוייהו כחדא יתורצו במה שכבר נודע שישראל שבאותו הדור ושעה לא היו ראויים ליגאל מצד מעשיהם של אותה שעה, רק על שם סופם שהיו עתידים לקבל התורה⁵⁵. וכבר הקשה הרב ז"ל על זה⁵⁶, ותרין דבכלל רחמיו ית' הוא זה להסתכל על העתיד להיטיבם, ולא להביא עליהם פורענות, ולא נאמרו דברים הללו רק גבי ישראל עם קרובו. וכ"כ ג"כ הר"י אלגאזי ז"ל⁵⁷ בשם הרב גלנטי ז"ל דהיינו טעמא דבן סורר ומורה שנידון ע"ש סופו משום ששרשו רע דאתי מיפ"ת עי"ש. ודבר ברור הוא דגבי אומות העולם אם נותן להם שכר על העתיד כ"ש שידונם על העתיד, ואם אינו מענישם על העתיד, כל שכן שלא יקבע להם שכר על הטובה שעתידיהם לעשות. וכבר הובא במקומות רבים⁵⁸ הספק הרגיל על דינן של ישראל קודם מתן תורה אי דינן כישראל גמור או כבן נח. גם נתבאר כבר במקומות אחרים, דמדה"ד⁵⁹ היתה מקטרגת על יציאת בני ישראל ממצרים שלא היו ראויים לגאולה, דמה הללו עובדי עבודה זרה אף הללו עובדי עבודה זרה, והתשובה לזה ממדת הצדק

52. ראה לעיל הערה 47, וכאן הוא כינוי כבוד כלפי מעלה, על דרך שאמרו חז"ל (מגילה כא ע"א ויש"ג) אלמלא מקרא כתוב כביכול אי אפשר לאומרו. ראה לקמן הערות 103, 105, ועוד. 53. דיש להקשות (לדקדק) מאי טעמא. 54. גם בפסוק כתוב חסר ו' וכן כתב לקמן, אבל בתחילה כתב בכתיב מלא. 55. על פי שמות רבה (א, מב) שהביא בפרשת דרכים שם יב ע"ב ד"ה וזהו כונתם. 56. במקום שכתוב בהערה 55. 57. הוא ר' יעקב ישראל אלגזי, בספרו שמע יעקב, פר' וישב, ליוורנו, תקמ"ד, דף מו סע"ד: "ובשם הרב המג"ן [הוא ר' משה גלנטי. יש"ש] שמעתי דשאין בן סור"מ דשורשו רע דדרש' סמוכ' פ' יפ"ת לבן סור"מ דסופו להוליד ממנה בן סור"מ וכו'. 58. הוא בספר פרשת דרכים בדרוש הראשון, וציין שם הרב המחבר לחכמים נוספים שעמדו בזה. 59. דמדת הדין. והביאו הרב פרשת דרכים בדרך האתרים דרוש ראשון בשם מדרש אבכיר, ונמצא כן בילקוט בשלח, סוף רמז רלד, בשינויים. דברי רבינו מכאן ואילך והחילוק בין ישראל לבן נח (עד: לזה הקדים) הם על פי דברי הרב פרשת דרכים שם בדרך האתרים דרוש ראשון.

והרחמים דלא עבדוהו אלא לפנים ומיראה, וכי שגגו בעבודתם וכדאים הם לכפרה. ולפי דאין טעם זה כעיקר אלא גבי ישראל דאנוס רחמנא פטריה אף דגבי עבודה זרה אמרינן יהרג ואל יעבור משום דאיכא נמי שגגת תלמוד וכלשון המדרש⁶⁰ שאמר וכי אתה דן שוגג כמזיד ובהיותם שוגגים פטורים הם. משא"כ אם היה להם דין בן נח דלא חילק להם בין שוגג למזיד, היו ג"כ חייבים אעפ"י שהיו שוגגים ולא היו ראויים לגאולה. לזה הקדים הכתוב ואמר לכן אמר לבני ישראל לישנא דבני ישראל דייקא, וכיון שבני ישראל המה אין לדונם ולהענישם על עבודה זרה שעבדו בשגגה, וגם יש לתת להם שכר על מה שעתידיהם להטיב ולהיותם ראויים לקבלת התורה, והגם שהם עתידיים ג"כ להכאיבני במדבר מכל מקום מידי דאית להו דין ישראל אין להענישם על העתיד דבכלל רחמיו ית' הוא זה להטיב ולא להעניש לצאן מרעיתו על העתיד.

ועל מאמר המקום אני ה' שהערנו יובן עפ"י מ"ש הרב ז"ל בשם הש"ר היפה⁶¹ על קושיית הרא"ם ז"ל עובדא דישמעאל ודינא דבן סורר ומורה דסתרי אהדרי⁶², דתירץ דשאני ב"ד שלמטה שהוא יותר קשה, ומש"ה מענישים על העתיד כדרך שמענישים מי"ג שנה, ואילו בב"ד של מעלה אין מענישים רק מבין כ' ע"כ. ולכן אמר הקדוש ברוך הוא למשה שילך להוציאם ממצרים⁶³. וא"ת והלא עתידיהם להמרות במדבר, ואילו גבי בן סורר ומורה אשכחן שנידון על העתיד, לכן אמר הכתוב אמר לבני ישראל אני ה', וכיון שאני ה' הדן אותם ובדין של מעלה אין דנין ע"ש סופו, א"כ נכון לבם בטוח כי הנני מוכן להוציאם ולגאלם אף שעתידין לחטוא. דאי תימא כתירוצ' הרב גאלנטי הנז' דשאני בן סורר ומורה דשרשו רע, אך גבי ישראל אין הקדוש ברוך הוא מעניש על העתיד ולזה ירמוז לבני ישראל דאמר קרא וכנז', או תימא כתירוצ' הש"ר היפה הנז' דשאני ב"ד שלמטה שיותר קשה אך בב"ד שלמעלה אין מענישין ע"ש סופם וכנז' ולזה ירמוז אני ה', וכאמור מתרי טעמי הנז' דסמיכי הדדי יבטחו ויאמינו בגאולה אעפ"י שעתידין להמרות ודו"ק.

דף יג ע"ד [דף כז ע"ב, ד"ה ובזה היה מתרץ]

פתח הרב בתרתי וסיים בחדא דרב ושמואל לא פליגי בהדי ר"ע, דר"ע נקט הטעם דמה שהשלים הקץ היה בסיבת מה שנתרכו שלא כדרך טבע ומ"ה זכו לביזת מצרים, שאם היו נגאלים בלתי השלמה לא היו זוכים בביזת מצרים, שהרי הבטחת ואח"כ יצאו ברכוש גדול היתה על תנאי שישתעבדו ת' שנה. ורב ושמואל אמרי תרוייהו דרבויהו העבודה השלים הקץ, ומ"ה אמרו דבשביל רבויהו העבודה זכו לביזת מצרים, ע"כ קיצור כוונתו עי"ש. ונוראות נפלאות מהרב ז"ל איך השווה את המדות דרב ושמואל כאילו אמרי תרוייהו

60. הנזכר בהערה 59. 61. ראה לעיל הערה 25. 62. נמצא בפרשת דרכים, דרך מצרים, דרוש חמישי. דברי הרא"ם הם בבראשית (כא, יז), ור"ש יפה בבראשית רבה (נג, יט). 63. היינו ואמר לו כלשון המיוחדת (לבני ישראל, אני ה') הכתובה בפסוק.

מלתא חדא, ואילו התם [סוטה יא ע"א] איפליגו בהדיא רב ושמואל בפ' ערי מסכנות, חד אמר שמסכנות את בעליהן, וח"א שממסכנות, ופירש"י מדלדלות כדכתיב וינצלו את מצרים. ובשלמא מאן דאמר ממסכנות וכו' שפיר משתעי מביזת מצרים, אך מאן דאמר מסכנות ופירש"י שע"י אותם הערים ואותה העבודה נסתכנו מצרים לטבוע בים וכו', לא נגע ולא פגע מביזת מצרים כלל, ולא ראי זה כראי זה, ומחולקים הם בטעמים ופירושים. ושמא אפשר לומר דמתוך שנסתכנו לטבוע בים⁶⁴ עלה בידם ביזת הים, וביזת הים וביזת מצרים תרוייהו נכללו בהבטחת ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, וכ"ש שידוייק לישנא דאחרי מופלג, ועל דרך שהביא הרב גופיה שם⁶⁵ בהבנת המ' שאמר וישבו ויחנו לפני פי החירות [שמות יד, ב] כאן נתקיים בהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, לפי שכל אוצרות יוסף היו שם [עפ"י מכילתא בשלח, פרשה א, בפסוק בין מגדול ובין הים] וכו' עי"ש, וכל שכן ביזת הים דמופלג טפי מיציאת מצרים שיתכן לומר שעליו נתקיים מאמר הכתוב ואחרי כן יצאו וכו'.

אמנם אכתי ק' דאמרינן ברבא פ' כ"ד [ס"ב] וז"ל, ויסע משה את ישראל [שמות טו, כב] רי"א אמרו ישראל באותה שעה כלום הוציאנו הקדוש ברוך הוא ממצרים אלא בשביל ה' דברים, א' לתת לנו בזה מצרים, ב' להרכיבנו על ענני כבוד, ג' לקרוע לנו את הים, ד' להפרע לנו מן המצרים, ה' לומר לפניו שירה, עכשו כבר נתן לנו בזה מצרים הרכיבנו וכו' קרע לנו וכו' ופרע וכו' ואמרנו שירה וכו' עכ"ל. והנה לפי סדר אלה הדברים רבה⁶⁶ מוכח בהדיא דביזת הים לאו ביזת מצרים היא, כיון דסדרא נקט ברישא נתן לנו בזה מצרים וכו' ואילו קאי לביזת הים לא הוי⁶⁷ לר"י לסדר ברישא בזה מצרים, אך הוה ליה לסדרו באחרונה כי היכי דקושטא הכי הוה, וכי היכי דכולהו אחריני נכתבו כסדרן והלכתן ה"נ הוה ליה למכתב בזה מצרים אי איתא דהיינו בזה הים, וא"כ הדרא קושיין אדוכתיה, וצריך יישוב. וכיון דריהטא דשמעתתא משמע דרב ושמואל פליגי הדדי אפשר לומר דבהא פליגי, דמר אית ליה דר"ע ומר לית [ליה] דר"ע, ומשום הכי מר לא דריש מסכנות כמר. ויש להקדים מ"ש הראב"ד [הלכות תשובה פ"ו ה"ה] על מה שענש הקדוש ברוך הוא המצרים על ששעבדו בישראל, והלא כתוב בתורה ועבדום וענו אותם [בראשית טו, יג] ולמה חזר ונפרע מהם והלא קיימו בזה מאמר האל, ועל מה שתירץ הר"מ ז"ל בפ"ו דהל' תשובה השיגו הראב"ד, ולדידיה תירץ בתירוץ שני שהוא על דרך אני קצפתי מעט והם עזרו לרעה [זכריה

א, טו] עי"ש.

וראיתי להר"ב בירך יצחק⁶⁸ בפ' שמות דקדק בזה דלפי מה שהשרישונו המפרשים

64. לא נתברר, הרי 'נסתכנו' קאי על מצרים, ו'עלה בידם' על ישראל. 65. הרב פרשת דרכים בהמשך הדרוש.
66. ראה לעיל הערה 42. 67. לשון מליצית, וכוונתו לפי סדרם של דברים. כגון זה לקמן הערה 232.
68. אפשר שכתוב: הוי', כלומר: הויא. 69. לר' יצחק ברכה, ויניציאה, תקכ"ג; ירושלים, תשמ"א. ונמצא כן בראש הפרשה.

דנהי דהגזירה היתה על ת' שנה כדכתיב ועבדום וענו אותם ת' שנה, אך קושי השעבוד השלים הזמן, א"כ הדרא קושיא אדוכתה למה יעניש הקדוש ברוך הוא את המצרים, דכיון דלא נטלו אלא שלהם, דקושי השעבוד השלים המנין למה יענישם על קושי השעבוד, הגם שהם עזרו לרעה מכל מקום לא עלתה בידם שום הנאה של כלום, שאם לא היו עושים כן היו ישראל צריכים להשתעבד בשעבוד הקל ת' שנים שלימות וכו' עי"ש.

והנה עפ"י הדיבר אפשר לומר דמאן דאמר מסכנות שמסכנות את בעליהן אית ליה לדר"ע וס"ל כותיה, דרבוי העם השלים הזמן, וא"כ מחוייבים לעונש על שהקשו שעבודם כיון שלא היו צריכים לזה להשלמת המנין, וכיון שלא מצד קושי השעבוד נשלם המנין ממילא אין לומר שע"כ יזכו ישראל לרכוש גדול השייך לעבודת הת' שנה, ומשום הכי פירש שמסכנות את בעליהן לטבוע בים וכנז'. ומאן דאמר שמסכנות את בעליהן דהיינו שזכו עי"כ לרכוש מצרים לא ס"ל כר"ע אך ס"ל דקושי השעבוד השלים, וממילא אין לחייב את המצרים על קושי השעבוד ודיו שיזכו עי"כ ישראל לרכוש מצרים, ומשום הכי פי' שמסכנות דוקא וכפירש"י הנז' וק"ל.

ובעיקר הקושיא שהענישם המקום אעפ"י שכבר נגזרה גזירה דועבדום והיו יכולים לטעון כלפי מעלה לא עשינו אלא לכבודך ושליחותך ולמען תצדק בדברך. אפשר לע"ד לתרץ בדרך פשוטה וישרה דמעיקרא תבריייהו בצדיהו, דהא רחמנא נמי בהא סליק ובהא נחית, מעיקרא כי קאמר ועבדום וענו אותם וכו' אמר נמי וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי וכו', וכיון שכן מה יענו ויטענו המצרים והלא כתבת בתורה ועבדום וענו אותם וכו' וא"כ עשינו מה שגזרת עלינו, אם כה יאמרו אף הוא כ"י⁷⁰ יכול להשיב אמרים אמת הנה גם אני באותו פרק ואותו שעה ומקום אמרתי וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי [בראשית טו, יד], וכיון שכן אדעתא דהכי השתעבדתם בישראל על מנת כן שאעשה עמכם שפטים, ומה לכם כי תזעקו ולהרהר על מדותי ודוק.

וקרוב לעניננו אפשר לע"ד לומר במאי פליגי המפרשים ז"ל בענין זו, אם רבוי העם השלים המנין או קושי השעבוד השלים, דתליא בפלוגתא אי אמרינן תפוס לשון ראשון או תפוס לשון אחרון, וכמו שכתבתי בשם עולם פ' וארא⁷¹ עפ"י מ"ש הר"ב עיר דוד⁷² בסי' קמ"ג זז"ל, בפסוק נאמר ועבדום וענו אותם וכו' וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי וכו' בתחלה כתיב ועבדום וענו אותם ולבסוף אמר אשר יעבדו בלבד ולא לענותם, וממילא אי אמרינן כמאן דאמר תפוס לשון ראשון אז הגזירה היתה מתחלה לעבודה ועינוי, ואם נאמר תפוס לשון אחרון אז לא היו ראויים לעינוי ע"כ. וראיתי להרב בן המחבר ידי משה⁷³ שכתב

70. ראה לעיל הערה 47. 71. שם עולם, דף מג ע"ד. ודע כי מכאן ואילך עד וראויים הדברים למי שאמרן, כתב רבינו גם בשם עולם, ויש חילופי לשון קלים ביניהם והעניין אחד. 72. לר' דוד לייזא, אמשטרדם, תע"ט. 73. פירוש על מדרש רבה לר' משה ב"ר אברהם העלין והביאו לדפוס בנו ר' אברהם דיין בגלוגא, פפד"א, תס"ה, ונדפס אח"כ פעמים רבות. וכוונת רבינו כאן לפירושו על שמות רבה פ"א ס"ח.

מהר"ר דניאל טירני • 'דרך שיח' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

חשבון מדוקדק איך בסכום רבוי העם דוקא בלדתם ששה ששה בכרס אחד השלימו החשבון של ת"ל שנה אעפ"י שלא נשתעבדו כי אם פ"ו שנה יע"ע⁷⁴, וכיון שכן יש לומר דמאן דס"ל תפוס לשון ראשון ה"נ דהעינוי בכלל הגזירה ואינה משלמת המנין למהר את הקץ, ומוכרח לפרש דרבוי העם השלים הזמן, ומ"ד דקושי השעבוד השלים הזמן ס"ל כמאן דאמר תפוס לשון אחרון וא"כ אין העינוי בכלל הגזירה, ויכולה היא להשלים הזמן. ובוזה אפשר לומר שהיו מחולקים ישראל שבאותו הדור ופרעה הרשע, דפרעה ס"ל כמאן דאמר תפוס לשון ראשון וגם השעבוד בכלל ואינה ממחרת את הקץ, דאי לאו הכי איך יעלה על הדעת שיענה אותם למהר לשלחם מן הארץ, וא"כ היה מוכרח לומר דרבוי העם ישלים המנין, ולכן התחכם להרע להם כדי שלא ירבו וכמ"ש הבה נתחכמה לו פן ירבה [שמות א, י] וברבויים ימהרו הקץ, ועל ענותו בקושי לא חש שידלג הקץ דלפי שיטתו הנ"ל גם העינוי בכלל. וישראל היו סוברים כאידך מאן דאמר תפוס לשון אחרון, ואין העינוי בכלל הגזירה ודין הוא שידלג הקץ, ולכן לא מצאנו שצעקו לה' אלקינו על קושי השעבוד, אדרבא היו מקבלים אותו בשמחה, שהיו משערים בדעתם הלא מעתה הגאולה ממשמשת ומקרבת לבוא שלא בזמנו ג"כ כי העינוי שלא כדין ישלים המנין. אך לבסוף שנאמר וימת מלך מצרים ואי' במ' [שמות רבה א, לד] שהיה שוחט ק"ץ ילדים וכו' וזה בלבד תספיק⁷⁵ למהר הקץ, ועל דרך מ"ש הר"ב מטה אהרן⁷⁶ בפיסקא דונצעק אל ה' אלקי אבותינו שכתב, דמכח זה בלבד היו ראויים לגאולה בהיות ראוי למנות הלילות והימים לזמן כפול וכסברת הר"ב זרע ברך⁷⁷ כמ"ש גבי עבד עברי כי משנה שכר שכיר עבדך [ורבים טו, יח], שמתוך שהולדות לרבו הו"ל כאילו עבד בלילה, גם כאן מתוך שלקח פרעה הרשע הולדות הו"ל כאילו עבדו בלילה, ולכן כשוימת מלך מצרים ור"ל נצטרע והיו מביאים ק"ץ ילדים וכו' ודי בזה להשלמת הזמן ולא היו צריכים לקושי השעבוד, לכן ויאנחו בני ישראל מן העבודה דמעתה לא צריך קושי השעבוד להשלמת הזמן, כי כיון שלקח פרעה הולדות הו"ל משנה שכר שכיר וכו' ע"כ.

ועפ"י הנז' אני מתרץ לע"ד מה שהקשה הרא"ם ז"ל בפ' שמות על מ"ש רש"י וימת מלך מצרים [שמות ב, כג] מלמד שנצטרע והיה שוחט וכו', והביא מ"ש במדרש [שמות רבה א, לד] שא"ל חרטומיו אין לך רפואה אלא כשתשחוט וכו', דא"כ איך יתיישב המדרש על ויאנחו בני ישראל מן העבודה דמשמע דדוקא על העבודה היו מתאנחים וכו', ועיין בהרב המחבר ז"ל מה שתירץ לזה בשם הרב מר דודו ז"ל וראוים הדברים למי שאמרו. ולפי דרכנו לא קשיא מידי, דאפשר לומר דע"י דס"ל תפוס לשון אחרון וכו' ואין העינוי בכלל והיו מתנחמים בקושי שעבודם שימהר את הקץ, ובראותם שלקח פרעה

74. יעויין עליו. 75. מספיק, וכ"ה בשם עולם. 76. ר' אהרן תאומים, פירוש על הגדה של פסח, פראג, תל"ח. נדפס אחר כך בהגדות שונות. 77. ר' ברכיה ברך שפירא, זרע ברך, על התורה, קראקא, ת"ו, סוף פרשת שמות. בזרע ברך, אמשטרדם, תכ"ב, הוא בדף לג ע"א.

הולדות והו"ל הזמן כפול כי משנה שכר שכיר וכו' וכו' ואין צורך לקושי השעבוד, לכן ויאנחו בני ישראל מן העבודה כי מה זאת ועל מה זאת.

<א"נ יתבאר לפי סברת רב אלשיך⁷⁸ ז"ל שכתב דגזירת העבודה היתה דוקא בהיותם רבים ועצומים וגזירת גירות בעלמא בהיותם מתי מספר וכדרייק קרא כי גר יהיה [בראשית טו, יג] וכו' לשון יחיד, ועבדום [שם] וכו' כשהם רבים עיי"ש. ולכן עודם ישראל רבים היו מצדיקים עליהם עול העבודה ולא היו נאנחים כי כן גזרה חכמתו ית', אמנם כשהיה פרעה ממית את הילדים עד שהיו חוזרים להיות מתי מספר ומעתה למה להם להשתעבד, והלא לא נגזרה גזירת שעבוד אלא בהיותם רבים, ולכן ויאנחו מן העבודה דשלא כדין היו משעבדין אותם וק"ל. וכבר הארכתי בזה קצת בשם המצטרף⁷⁹ ח"ב סי' ס"ט ע"ש.>

דף י"ד ע"ב [דרך מצרים, דרוש חמישי, דף כח ע"ב, ד"ה וזהו שכתוב]

הקשה הרב ז"ל על רש"י ז"ל שכתב על פסוק ויהפך [שמות יד, ה] וכו' נהפכו לרדוף אחריהם בשביל הממון וכו', ואילו מהכתוב משמע שרדפום על שהיו רוצים להשתעבד בהם ולא על ממונם, וכמו שאמר הכתוב מה זאת עשינו כי שלחנו את בני ישראל מעבדנו [שם] ולא בשביל הממון. ולע"ד יש להקשות ג"כ לרש"י מיניה וביה, דהכא משמע מפירושו שרדף בשביל הממון, ובפסוק ואת עמו לקח עמו [שמות יד, ו] פי' משכם בדברים לקינו ונטלו ממוננו ושלחנו, שנראה דהיה קשה לפרעה על ששלחם לחפשי. אמת כי תשובת הרב ז"ל אם עולה לכאן, עולה לכאן ולכאן הגם שלא העיר בזה כלל.

אמנם לא זכיתי לע"ד להבין כוונת תירוצו שכתב וז"ל, ובזה נבא לכוונת הפסוק וכו' שראה פרעה דישאל לקחו כלי כסף וכלי זהב וינצלו את מצרים, ודן בדעתו שאין זה משום שכר עבודתם שהרי לקחו שכר עבודת של ת'⁸⁰ שנה והם לא נשתעבדו כל כך זמן, אלא מדין הענקה נגעו בה, והענקה אין לה שיעור. אבל עכשו שהוגד למלך מצרים כי ברח העם, ובבורח ליכא הענקה, ויהפך לבב פרעה ועבדיו בשביל ממונם שהשאלום ואמרו דע"כ⁸¹ אין זה מטעם הענקה אלא בשביל שכר פעולתם וכסברת גביהא בן פסיסא, וראו שלקחו שכר פעולה של ת' שנה והם לא נשתעבדו בהם כל זה הזמן, א"כ נטלו ישראל מוקדם מה שהוא חלף עבודתם, וא"כ מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו, שהרי כבר שלמנו להם את מה שעתידים לעבוד אותנו, נמצא דשביל הממון רצו לרדוף אחריהם להשתעבד בהם עכ"ל.

וי"ל⁸² לע"ד טובא⁸³, כי הוא בכבודו ובעצמו הביא שם שלא רצו לצאת ישראל ממצרים עד שאמר להם פרעה הרי אתם בני חורין הרי אתם ברשותיכם, וכיון שכן שכר הוציאם

78. ר"מ אלשיך על התורה, שמות (א, א-ז). 79. ראה לעיל הערה 33. 80. בכתב היד: ת"ל, וזו ט"ס אגב שיטפא. 81. דעל כרחך, דעל כרחין, וכד'. 82. ויש לדקדק, ויש להבין, וכד'. 83. וכן הקשה רבינו בספרו שם עולם, ר"פ בשלח. גם המשך דברי רבינו עד ד"ה ומתחלה הוציאם, נמצא שם.

לחירות ומגיע להם הענקה מן הדין איך שייך תו לומר ובבורח ליכא ענקה⁸⁴, והלא לא הוי תו בורח, ולא אשכחן דמעיקרא אמר להו הרי אתם בני חורין על מנת שתחזרו אחר ג' ימים, ואומרו ולכו עבדו את ה' כדברכם [שמות יב, לא] לא קאי אל מה שאמרו לילך דרך שלשת ימים רק לבטל מ"ש לא אשלח [שמות ה, ב], ומי ומי ההולכים [שם י, ח], וצאנכם ובקרכם יצג [שם י, כד] וכפירש"י ז"ל⁸⁵, ולא דבר מאומה מיום השלישי שיחזרו אחר ג' ימים. נהי דשערי דחיות לא ננעלו למען תידרש דרשת הרב הנז', אך לע"ד יתבארו הכתובים וסתירת דברי רש"י הדדי בהקדים עוד דקדוק אחר על מאמר פרעה הרשע שאמר לקינו ונטלו ממוננו ושלחנו, כמדומה שמה שקשה בעיניו ביותר הוא משום שהם בעצמם שלחו לחפשי, ושם היו יוצאים ביד רמה בלא רשותם לא הוה נפקא להו מידי, והכי איכא למידק בקרא דקאמר מה זאת עשינו כי שלחנו את בני ישראל מעבדנו.

ויכא הכל לע"ד אל נכון ונקדים מה שהביא הרב ז"ל מספרי⁸⁶ על פסוק הענק תעניק לו וכו' וזכרת כי עבד היית במצרים [דברים טו, יד-טו] כשם שאני הענקתי לך במצרים שנאמר וינצלו את מצרים [שמות יב, לו] וכו' והביא הרב מ"ש רש"י. והכלל העולה דסכרת הספרי ורש"י דמה שזכו ישראל בכיזת מצרים מדין ענקה נגעו בה יעו"ש שהביא ג"כ הא דאמרין בספרי⁸⁷ דלבורח אין לו ענקה. ובזה פירש הרב ז"ל מפני מה רצו ישראל שיאמר אליהם פרעה הרי אתם בני חורין, כדי שלא יהיה להם דין בורח דאין לו ענקה ע"ש, באופן שהמורם מהם שאם לא היה פרעה הוא המשלח, היו מחויבים ישראל להחזיר להם כל ממונם, כי היה להם דין בורח דאין לו ענקה כלל.

ועפ"ז יובנו הכתובים, דאין הכי נמי דכל מגמתן של מצרים היתה בשביל הממון, אמנם אם לא היו הם בעצמם משלח[ים] והיו יוצאים מעצמם הרי המצרים היו בוטחים על חילם דבין היום בין למחר סופן להחזיר להם כל ממונם, כי היה להם דין בורח שאין להם ענקה, אך ע"י ששלחו ועשאום בני חורין הוא הגורם כי יסכר פי דוברי שקר לטעון מהם עוד שום ממון שבעולם, כי י"ל שמדין הענקה הגיע להם, וא"כ הא בהא תליא ולעולם שבשביל הממון נהפכו לרדוף אחריהם כששמעו כי ברח העם ולא נסוגו אחור, וז"ש מה זאת עשינו כי שלחנו, אנחנו דוקא וגרמנו שתגיע להם הענקה מן הדין, שאל"כ היו מחויבים להחזיר, וז"ש נטלו ממוננו ושלחנו, ולעולם שעניניהם נתנו בממון שמעתה לא יחזירו כלום. ואצלי פ' בהר⁸⁸ הרחבתי הדבור על הדבור הלז לקינו ונטלו ממוננו ושלחנו באופנים אחרים יעו"ש.

84. הענקה. וכן הכתיב לעתים גם לקמן, ואיני מעיר. 85. כתב שם רש"י: יהא מוצג במקומו. 86. ליתא בספרי לפנינו. וכך כתב החיד"א בספרי דברים אחרים, דרוש כב, דף קיח ע"ג שכתב: "וכד הוינא טליא וכו' שמעתי מהרב כמהר"י אשכנזי זלה"ה שתמה שנוסחת ספרי אינה כמו שהביא הרב ז"ל". 87. בפרשת דרכים הביא כן מקידושין טז סע"ב. 88. בספר שם עולם כתוב כאן: "ויעויין באופנים אחרים בפרשת בראשית", ואכן נמצא בספר שם עולם בפר' בראשית דף ו ע"ג ובדף ז ע"ג אופנים אחרים. לכן נראה שיש להגיה כאן: ואצלי פ' בראשית, וכוונתו לספר שם עולם.

ומתחלה הוציאם לחירות בעל כרחו, הגם שתגיע להם הענקה מן הדין וגם מפני שהיו חושבים בדעתם שהם לא יכזבו ממאמרם דרך שלשת ימים אע"ג שבשעת השלוח לא התנו בזה, וכיון שיחזרו אעפ"י שלא ישובו כעבדים, אפילו הכי לא זרו מתאותם עוד לאכלם בפיהם ולהתעולל עלילות ברשע לשעבדם מחדש ולהוציא מהם ממונם אף שלא כדיון. אבל עכשו ששמעו שלא ישובו אחור, לכן אמר מה זאת עשינו כי שלחנו, ולולי כן אעפ"י שלא היו שבים מצרימה כיון שאין בדין שתגיע להם הענקה היינו טוענים מהם בטענות אמיתיות בכל מקום שהן שיחזירונו הממון.

ועל דרך זה מובן ג"כ מ"ש בתנחומא [בא סי' ז] ורבה [שמות רבה יח, י] שלא רצה משה רבינו ע"ה לצאת ממצרים לילה, והיינו כדי שלא יהיה להם דין בורח בצאתם ממצרים לילה, כדרך הבורחים וגנבים (ו) שאין להם ענקה.

ועפ"י יתבאר ג"כ כוונת המדרש רבה [שמות רבה כ, ט] ויהי בשלח פרעה [שמות יג, יז] מי צווח וי פרעה צווח, ע"כ. וראיתי להר"ב כתר שם טוב⁸⁹ שהקשה בשם מהרי"ט⁹⁰ מ"ט לא אמר הכתוב ויהי בצאת ישראל ממצרים ותירך יעו"ש. אך לפי דרכנו הדברים פשוטים, שלפי שלא יצאו מעצמם אלא פרעה שלחם ותגיע להם הענקה לפיכך צווח וי בשלח פרעה דייקא, שמעתה אבדה תקותם לטעון עוד חזרת ממונם וכנז'. ובזה יתבאר ג"כ מה שאמר הכתוב בשלחו גרש יגרש אתכם מזה דבר נא באזני העם וישאלו איש מאת [שמות יא, א-ב] וכו', ונא האמור כאן אפשר ג"כ לפרשו בלשון עתה וה"ק רחמנא, בשלמא אם לא היה פרעה משלחם והיו יוצאים בלא רשות ולא היה מגיע להם הענקה אפשר שהיה הדבר קשה בעיניהם לשאול ממצרים ממון, כיון שהיו מחוייבים לחזור, דלבורח אין לו ענקה, אך עכשו שישלחם וגרש יגרש אתכם באיגרת שבוקין ותרוכין לחלוטין, וא"כ אית להו מן הדין הענקה, א"כ דבר נא עתה באזני העם וישאלו וכו', דמעתה מה שיבא לידו⁹¹ לידם אינה בתורת חזרה ודו"ק.

וכיון דאתא לידן דברות קדשו של רש"י ז"ל בחומש, לקינו ונטלו ממוננו ושלחנו, נימא ביה מלתא בההיא דקאמרינן כמה זמני ספק הרגיל אם יצאו ישראל לגמרי קודם מתן תורה מכלל ב"נ. ובמאי דכתבינן במקום אחר דגבי בן נח אמרינן דנידון ע"ש סופו⁹² ולא גבי ישראל עם קרובו כי לא הביט און ביעקב [במדבר כג, כא] וכו'. גם מבואר בשמות רבה דלא היו ישראל ראויין ליגאל אלא משום שעתידין היו לקבל התורה, גם הביא הרב ז"ל⁹³ דהטעם שלקו מצרים ושלמו על ששעבדו בישראל שהיה להם דין קדש ודין בכור⁹⁴ שאסור בעבודה כדכתיב לא תעבוד בבכור שורך [דברים טו, יט] ולקה באשם ומכות אע"ג דאין אדם

89. ר' שם טוב מלמד, כתר שם טוב, על התורה, ויניציאה, שני, דף נו ע"ג. 90. הוא ר' יוסף טיטאצאק.

91. נראה שצ"ל: מידו. או שיש למחוק מלה זו. 92. כבר כתבו רבינו לעיל ליד הערה 56. 93. פרשת דרכים דרוש ששה ועשרים דרך מצפה. 94. לא נמצא כן בדבריו, אלא ששם איתא שישראל נקראו קדש ותורמה, ולוקים ומשלמים קאי על כל האומות, לאו דוקא על המצרים, וגם זה שלא כדברי רבינו כאן.

לוקה ומשלם [כתובות לה ע"א] מטעמא דלא קי"ל כר' נחוניא נ' הקנה שהיה עושה יום הכפורים כשבת דאין הכי נמי דבמיתה בידי שמים אמרינן אדם לוקה ומשלם [שם ל ע"א]. ולפי"ז יאמר נא פרעה ועמו, הלא כיון דלקינו ונטלו ממוננו כדין מועל בקדשים, ממילא דאית להו דין ישראל וא"כ הדין נותן להם שלא ידונו ע"ש סופם, ולמה א"כ שלחנום לחפשי אעפ"י שלא היו הגונים לכך, רק מטעם שהיו עתידים לקבל התורה, ופרעה הרשע אזיל לשטתיה שלא ראה ולא ידע מה פעל אל עם ישראל, שעל הטובה שעתידיה לעשות מסתכל ולא על הרעה, וכאשר כתב ג"כ הרב ז"ל⁹⁵.

גם יתבאר באופן אחר עפ"י תירוצו של הש"ר היפה⁹⁶, דדוקא בב"ד של מעלה אינם דנים אלא לפי שעתו של אדם, ובב"ד של מטה דנים ע"ש סופם, וכבר הזכרנו דדוקא במיתה בידי שמים אמרינן אדם לוקה ומשלם, אך במיתה בידי אדם כ"ע לא פליגי דאין אדם לוקה ומשלם, ולכן היו מצרים תמהים ואומרים לקינו ונטלו ממוננו א"כ נדונו בב"ד שלמעלה דאדם לוקה ומשלם, ואיך ולמה שלחנום לחפשי וע"ש העתיד כנז' דלגבי ב"ד שלמעלה אין דנים, הא הויין תרתי דסתתן הדרי.

וברבה פ' בשלח איפליגו במי צווח וי, איכא דאמרי פרעה, איכא דאמרי משה, איכא דאמרי הקדוש ברוך הוא, איכא דאמרי ישראל, איכא דאמרי כנענים⁹⁷, ויתבארו כולן לע"ד בחדא מחתא עפ"י דרכו של הרב ז"ל דבשכר הענקה הגיע לישראל ממונם של מצרים, ושעל כן ביקש משה מפרעה שיהיה הוא המשלח, כי היכי דלית להו דין בורח שאין לו ענקה כדאיתא בפ"ק דקדושין [טז ע"ב] יעו"ש.

והמובן מזה מדקא בעי משה מפרעה דלימא להו הרי אתם ברשותיכם להיות זוכה ע"י כן מן הדין את ביזת מצרים, מוכרח אתה לומר דיצאו ממצרים קודם זמנם, דאילו לאחר זמנם מאי נפקא ליה מאמירה זו הא אמרינן התם בגמ' דהני מילי שפטורים מן הענקה בבורח קודם זמנם, אבל בורח אחר זמנו חייבים להעניק לו (ועיי' להר"ב שתי ידות⁹⁸ פ' בשלח שהאריך בזה). ולפי"ז אף אם היה להם לישראל דין בורח הא מגעת להו הענקה מן הדין, אלא ודאי מאי אית לך למימר כי כיון שלא רצה לצאת ממצרים אלא ברשות פרעה כדי שלא יהיו להם דין בורח כדי לזכות הענקה מן הדין, מוכרח אתה לומר שיצאו קודם זמנם, ואילו היו בורחים לא היו זוכין בדין אל הענקה דכתיב כי תשלחנו [דברים טו, יג] פרט לבורח כנז'. מעתה ועכשיו קשה קושית המפרשים למה הוציאם ממצרים קודם זמנם, והתירוצים בזה רבו, והצריך ושייך לעניננו הוא מ"ש הר"ב מטה אהרן⁹⁹ והר"ב נפתלי שבע

95. בדרש זה שאנן קיימין (דרך מצרים דרוש חמישי) בסוף הדרוש. 96. ר' שמואל יפה אשכנזי בפירושו לבראשית רבה (נג, יט ד"ה אלא בשעתו), הביאו בפרשת דרכים בדרוש זה (בסוף דרך מצרים דרוש חמישי). 97. בשמות רבה איתא שפרעה אמר וי (פ"ב, ב, ה, ז, ט), ויש גם שמשא אמר (שם, ח), אבל על השאר לא נמצא שם אלא בילקוט שמעוני, בשלח, רמז רכה. 98. ר' אברהם חזקוני, שתי ידות, אמשטרדם, תפ"ו. 99. ראה לעיל הערה 76. ונמצא בדבריו על חסימן קדש ורחץ וכן בד"ה הא לחמא שארבע מלכויות השלימו הזמן.

רצון¹⁰⁰ בשם מוהרש"ך ז"ל, דהטעם שאנו אוכלים מצה תחלה ואח"כ מרור, משום דהמצה רומז על החירות ומרור רומז שיהיה עוד מירור ועבדות ר"ל ד' מלכיות הואיל ולא השלימו במצרים, באופן שנמצינו למדים דגליות אחרות ישלימו המנין.

וכבר כתבנו בכמה מקומות¹⁰¹ דאחרים ס"ל דקושי השעבוד שנשתעבדו במצרים השלים הזמן, ואל זה אפשר לכוין אמרא דברכות פ"ק [ט ע"ב] אהיה אשר אהיה [שמות ג, יט] אמר הקדוש ברוך הוא למשה לך אמור להם לישראל אני הייתי עמהם¹⁰² בשעבוד זה ואני אהיה עמכם בשעבוד מלכיות, א"ל רבונו של עולם דיה לצרה בשעתה וכו'. דלכאורה קשה אתא לנחומי, צעורי מצערי להו בהזכרת מלכיות אחרות. ועוד במאי פליגי כ"י¹⁰³ הקדוש ברוך הוא ומשה, אך לפי דרכנו מובן שפיר דרצה הקדוש ברוך הוא להודיע לישראל שיוציאם ממצרים, ופן לא יאמינו בזה באמרם הלא עדיין לא נשלם המנין, ולכן א"ל שיאמר להם אני אהיה עמכם בשעבוד מלכיות, להודיעם שגליות אחרות ישלימו המנין, ומשה סבר כאידך מאן דאמר דקושי השעבוד בלבד די להשלים המנין, ולכן השיב ואמר רבונו של עולם דיה לצרה בשעתה וקושי השעבוד שנשתעבדו כבר וק"ל.

הדרן לקדמיתא, דלרש"ך ז"ל הגליות אחרות ישלימו המנין, והעולה ג"כ בדינו ממה שהזכרנו כי בקשת משה מפרעה לצאת משם ברשותו דוקא כדי לזכות בדן לענקת מצרים כדי שלא יהיה לישראל דין בורח מורה בכירור שהיו יוצאים קודם זמנם וכנז'. בזה מובן שפיר מאמר פרעה ועבדיו, מה זאת עשינו כי שלחנו את בני ישראל מעבדנו, מעבדנו דייקא אין זה אלא לפי שיצאו קודם הזמן וישלימו המנין במקומות אחרים, וא"כ למה שלחנו מעבדנו בלבד וישתעבדו באחרים, ולכן צווח פרעה וי הי בשלח פרעה, כלומר כיון שהוצרך הוא דוקא לשלחם לחפשי כדי שלא יהיה להם דין בורח, ממילא דבתוך זמנם יצאו.

והיינו טעמא נמי דמשה צווח וי כששלח פרעה, שכיון שמכאן מוכח שיוציאים קודם זמנם ויצטרכו שעבודים אחרים זהו מופת חותך שלא יכנס משה לארץ, שאילו היה נכנס לארץ היה בונה בית המקדש והיה מבטל יצרא דעבודה זרה ולא היו עוד אויבים מושלים בישראל, כמו שהאריך כבר בזה הרב המחבר ז"ל¹⁰⁴. והיינו טעמא נמי דצווח הקדוש ברוך הוא כ"י¹⁰⁵ וי כי עמו אנכי בצרה כתיב.

וכן ישראל נמי צווחו וי, כי הכרח השילוח מפרעה מבשרם שעתידיהם להשתעבד בגליות אחרות וכנז'.

וגם הכנענים צווחו וי על שהוצרך פרעה לשלחם, שמוכח שעדיין לא הגיע זמנם לצאת, והם היו מוכרחים ג"כ לצאת מהארץ כדי שיבואו לרשת אותה ודו"ק.

100. ר' נפתלי הירץ גינזבורג, נפתלי שבע רצון, על התורה, המבורג, תס"ח. לאחר פר' צו כתב פירוש על הגדה של פסח, ונמצא כן ברף נה ע"ב, וכתב כן בשם הש"ך והכוונה לספר שפתי כהן על התורה, שחיברו ר' מרדכי הכהן מצפת. אבל לא מצאתי שם דברים אלו. 101. כתבו רבינו לעיל. 102. צ"ל: עמכם. 103. ראה לעיל הערה 52. 104. בדרך הקודש דרוש שמיני ד"ה עוד נקדים, דף לט ע"ב. 105. ראה לעיל הערה 52.

דף ט"ו ע"ב [דרך מצרים, דרוש חמישי, דף ל ע"א]

הקשה הרב למה הביאו פסוק הכתובים ויוציאם בכסף וזהב [תהלים קה, לז] ולא הביאו מקרא מלא כתוב בתורה וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב וכו' וינצלו את מצרים [שמות יב, לה-לו], ותירץ עי"ש¹⁰⁶.

ואכתי איכא למידק טובא, דמידי האי טעמא דמייתי הרב שם בתירוץ הקושיא בפירוש הכתוב ויוציאם בכסף וזהב וכו', ה"נ אפשר לפרש הכתוב וה' נתן את חן העם וכו' וישאלו ממצרים, והרב גופיה שם בעמוד א' פירש כוונת שני הכתובים הללו כאחד, היינו הכתוב דוה' נתן את חן וכו' והכתוב ויוציאם בכסף וזהב, באופן שמה שהוכיח הבעל המדרש מקרא דיוציאם בכסף וזהב הוה מצי לאוכוחי מקרא דוישאלו¹⁰⁷, וא"כ הדרא קושיא אדוכתה.

ושמא <בדדמי ליה נקט דבתרווייהו כתיבי כסף וזהב, משא"כ התם דכתיב כלי כסף וכלי זהב>. עוד אפשר לומר דנקט קרא דכתובים משום דהתם ליכא אלא כסף וזהב, והיינו דומיא דאברהם דכתיב ביה בכסף וזהב, משא"כ האי קרא דכתיב בתורה מפורש בו כסף וזהב ושמלות, דלא דמי ממש לההיא דאברהם. ושמא תאמר ולמה לא הראה הקדוש ברוך הוא לאברהם גם השמלות, התשובה לזה לע"ד משום דהשמלות זכו להן ישראל בשביל משארותם צרורות על שכמם [שמות יב, לד], ולזה נראה שכוון הר"ב צרור המור¹⁰⁸. וא"כ לא דמי לכסף וזהב שהראה לאברהם סימן לבנים, ולא היה אפשר לומר בשמלות דכשם שאהע"ה¹⁰⁹ לא היה מהראוי לזכות באותו העושר ה"נ בניו, דהא שמלות זכו אותן מן הדין, ולכן לא הראה שמלות גם לאברהם.

ובזה יתיישב מה שדקדקתי בקראי, דבשמות כתיב ושאלה אשה וכו' כלי זהב ושמלות, ובפ' בא בתחלה כתיב דבר נא באזני העם וישאלו איש וכו' כלי כסף וכלי זהב [שמות יא, ב] ולא קאמר ליה מידי ושמלות, ולבסוף חזר ואמר וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות. ובמ"ש יתבאר שפיר, דהנה הקדוש ברוך הוא לא הראה לאברהם רק כסף וזהב שיהיה דינם ככסף וזהב ידיה ר"ל מה הוא שלא מן הדין אף בניו שלא בדין. גם הקדמנו דהשמלות לא היו שלא כדין אלא בזכות משארותם צרורות בשמלותם, ולפיכך בפ' שמות סיפר לו הקדוש ברוך הוא למשה בדרך סיפור בעלמא לא בדרך ציווי ושאלה וכו' כלי כסף וכלי זהב ושמלות, כי כן יהיה הדבר באמת שיזכו לשמלות, אך בשעת הציווי לא אמר

106. ר"א לנדא בספר זכותא דאברהם, ירושלים, תשכ"ה, דרוש לשבת הגדול, תקפ"ז, דף כד ע"ב, הביא קושיית הפרשת דרכים ויישבה. 107. אבל הכתוב ויוציאם בכסף וזהב, מסיים ואין בשבטיו כושל, ועל כן הביא בפרשת דרכים את התרגום, וזה ליתא בפסוק וישאלו. 108. ר' אברהם סבע בפירושו לתורה צרור המור, כתב שם: "כי לפי שהם חבבו המצוה ונשאו בצקם על כתפיהם צרורות בשמלותם, בזכות זה נתנם השם יתברך לחן ולחסד בעיניהם וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות כנגד צרורות בשמלותם מדה כנגד מדה". 109. לכאורה צ"ל: שאהע"ה=שאברהם אבינו עליו השלום, אבל כן כתב רבינו גם לקמן ראה הערה 182. ונראה אולי שכוונתו: שאבינו הראשון עליו השלום. ולעת עתה לא מצאתי ראשי תיבות אלו במקומות אחרים.

ושמלות כיון שעדיין לא עשו דבר מה לזכותן, רק אמר דבר נא וכו', וכדי שלא יאמר אותו צדיק וכו' די שישאלו כלי כסף וכלי זהב כדוגמתו, אך בסוף המעשה סיפר לנו הכתוב מאי דהוה, דעשו מצוה וזכו לשמלות.

עוד יש לומר בקראי הללו דבפ' שמות קאמר ושאלה אשה משכנתה [שמות ג, כב], אשה ולא איש. ובשעת הציווי אמר וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה [שם יב, ב], ואיש ואשה זכו בשאלה. ובשעת המעשה נאמר סתם וישאלו ממצרים [שם שם, לה] סתם. ואדרבא רישיה דקרא קאמר ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו ממצרים וכו', דאיכא למידק מינה בני ישראל ולא בנות ישראל. והיה אפשר לומר עפ"י מ"ש בסוטה [יא ע"ב] בשכר נשים צדקניות נגאלו ישראל ממצרים וכו' בשכר תשכבון בין שפתים זכו ישראל לביזת מצרים שנ' כנפי יונה נחפה [תהלים סח, יד] וכו', וכבר דבר בו הרב ז"ל ע"ש¹¹⁰. ונמצינו למדים מזה דבזכות הנשים זכו לגאולה וביזת מצרים, משום שלא היו ישראל ראויים לגאולה, ואם גאולה אין כאן ביזה מניין. והנה באמת אחר שנצטוו ישראל בדם פסח ומילה נעשו גם הם זכאים וראויים אליה וכמ"ש ר' מתיא בן חרש¹¹¹ על פסוק ואעבור עליך ואראך ויחזקאל טז, ו, וכבר הביא אגדה זו רש"י ז"ל בחומש על פסוק משכו וקחו לכם¹¹² [שמות יב, כא], יעו"ש, דמשם הוראה יוצאת דע"י שני מצות הללו זכו ישראל לגאולה, ומינה דיזכו גם לביזת מצרים. ובשביל כך בתחלה אמר ושאלה אשה משכנתה, לומר דדוקא בגללן הגאולה והביזה באה, דעדיין לא נצטוו ישראל במצות פסח ומילה. ואח"כ בפ' בא כשאמר לו דבר נא באזני וכו', שכבר נצטוו מהחדש הזה עשיית הפסח וא"כ גם האנשים היו זכאים אליה, קאמר שפיר וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה, דאיש ואשה זכו שניהם כאחד טובים. אמנם במש"ה¹¹³ אח"כ ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו וכו', אי אפשר לכיון לע"ד אימרא יאי, אם לא שנאמר דלאו לדיוקא אתא. אי נמי דמשום הכי קאמר קרא עשו כדבר משה, לומר דלא תימא בני ישראל ולא בנות ישראל, רק עשו כדבר משה ומשה ודאי אמר להם כמאמר ה' וישאלו איש וכו' ואשה וכו' וק"ל.

דף ט"ו ע"ג [דרך מצרים, דרוש חמישי, דף ל ע"ב]

במ"ש הר"ב ז"ל דאיכ"א¹¹⁴ למאן דאמר¹¹⁵ דאפילו במיתה בידי שמים אמרינן אין אדם מת ומשלם, יובן שפיר מאמר המגיד אילו הרג את בכוריהם ולא נתן לנו את ממונם דיינו.

110. בדרוש שלפנינו בראשו. 111. מכילתא בא, מס' דפסחא פ"ה. 112. לפנינו ברש"י הוא על פסוק: "והיה לכם למשמרת" (שמות יב, ו). 113. במה שאמר הכתוב. 114. כן הוא בכתב היד, ולא נתברר פשר הגרשיים. 115. בפרשת דרכים כתב: "והא ק"ל דאין אדם מת ומשלם (כתובות לה ע"א), וכתבו התוס' בפרק ה' דמסכת עבודה זרה דף עא (ע"ב, ד"ה בן נח) דגם בבני נח אמרינן קים ליה בדרכה מיניה". ועל כך יש להעיר כי ר' מיכאל יעקב ישראל בספרו שנות ימין חלק א, איזמיר, תרי"ז, דף קלד סע"א כתב: "ודבריו תמוהים לע"ד דא' (=דאחד) הרואה להתוס' שם ובעירובין (סב ע"א, ד"ה בן נח) שכתבו להפך דלא שייך גבי גוים לומר קי"ל בדרכה מיניה, ובשם רש"י ז"ל הוא שכתבו דגם בגוים אמרינן קי"ל בדרכה מיניה, וע"כ צ"ל דחיסור לשון יש

דכבר אמרו במדרש¹¹⁶ אמר הקדוש ברוך הוא אני קראתי לישראל בני בכורי ישראל [שמות ד, כב] ואתה משתעבד בהם, לכך אנכי הורג את בנך בכורך [שם שם, כג]. וז"ש המגיד אילו הרג וכו', דהנה גם ממונם של מצרים ניתן לנו חלף העבודה שנשתעבדו בנו, וא"כ לקו ושלמו. ואילו הרג את בכוריהם והיינו על שנשתעבדו בנו אעפ"י שלא היה נותן לנו את ממונם דיינו, כי היינו אומרים קי"ל כר' נחוניא בן הקנה שעושה את יה"כ כשבת¹¹⁷, ושכשם שבמיתה בידי אדם אמרינן אין אדם מת ומשלם, הוא הדין בדיני שמים, ולכן היה די לנו. אך מטובו ית' לפסוק כרבנן דפליגי עלה ודס"ל דבמיתה בידי שמים אין הכי נמי דאדם מת ומשלם, ולכן טובה כפולה וכו'.

ואגב נפרש רישא דהאי פסקא, אילו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים דיינו, בהקדמות הרב ז"ל שכבר כתב בדרך המצפה [דרוש כו, דף קה ע"א] על פסוק קדש ישראל ה' ראשית תבואתה כל אוכליו [ירמיהו ב, ג] וכו', בדין מועל אחר מועל בקדשים בדבר שנשתמש בו גבוה דוקא ולא בדבר שלא נשתמש בו גבוה. וכיון שישראל הלכו במדבר בארץ לא זרועה והו"ל קדש שנשתמש בו גבוה, לפיכך כל אוכליו יאשמו, כל דייקא אפילו במועל אחר מועל, יעו"ש. ולמדנו מכאן כי קודם צאתם ממצרים אינו בדין שיהיה להם דין קדש שנשתמש בו גבוה, וממילא אין בהם דין מועל אחר מועל¹¹⁸. ועל קושית יציאתנו ממצרים קודם זמנם, יש מתרצים שמשנולד יצחק התחיל הגרות עבדות בארץ לא להם כידוע, הרי שגירות יצחק ועבדות יעקב שנשתעבד בו לבן הארמי יותר מפרעה הרשע השלים הזמן, וכיון שכן לא היו המצרים המועלים הראשונים, והיה בדין שלא יענשו כי אין מועל אחר <מועל> בקדש שלא נשתמש בו גבוה. וז"ש אילו הוציאנו ממצרים אפילו קודם ארבע מאות שנה במצרים והיינו לפי דחשבינן מגירות יצחק וכו', אעפ"י שלא היה עושה במצרים שפטים דיינו, כי היינו אומרים כן הוא המדה בדין מועל אחר מועל בקדש שלא נשתמש בו גבוה, דאין מועל אחר מועל.

בזה יובן מאמר פרעה הרשע כשמשך עמו בדברים שאמר להם לקינו ונטלו ממוננו ושלחנום וכפירש"י בחומש [שמות יד, ו], ור"ל כיון שלקינו בודאי שיש לנו דין מועל ראשון, וממילא דגירות ועבדות יצחק ויעקב לא שמיה עבודה, וא"כ לא הגיע זמנם (זמנם) לצאת ולמה שלחנום.

אי נמי יתבאר בדרך אחר עפ"י מה שיש לומר על נתינת לנו את ממונם אעפ"י שלא

דבברי הרב ז"ל, וכן צ"ל: וכתבו התוס' בשם רש"י. וראה עוד לר' אברהם יהושע קריספין בספרו אברהם במחזה, איזמיר תרכ"ט, דף יח ע"ג, שהאריך בזה וציין לעוד ספרים שדברו בזה. 116. בלשון זה ממש לא מצאתי, אבל בדומה לכך איתא בשמות רבה (טו, כז): "החדש הזה לכם הה"ד (שמות ד) ואמרת אל פרעה כה אמר ה' בני בכורי ישראל ואומר אליך שלח את בני ויעבדני ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך", ועוד ברומים לזה. 117. כתובות ל ע"ב, והביאו הפרשת דרכים שם. 118. רבינו בספרו סעודת מצוה, דף יא סע"ד כתב מעט בעניין זה, והוסיף: "וכאשר הביא כבר עניין זה הר"ב פרשת דרכים, והארכתי בזה ג"כ במקום אחר", ואולי רמז לדבריו כאן.

ישבו במצרים ארבע מאות שנה, וגזירת האל היתה ועבדום וכו' ארבע מאות שנה ואחרי כן דוקא יצאו ברכוש גדול. והענין הוא עפ"י מ"ש הר"ב מטה אהרן בפי' קדש ורחץ בשם הר"ב כפתור ופרח ומפרשים אחרים, שהקדוש ברוך הוא חלק שנות הארבע מאות שנה שאמר לאברהם בארבע מלכיות, כי לא אמר לו כי גר יהיה זרעך במצרים, ואעפ"י שעדיין לא ישבו ארבע מאות שנה אפילו הכי מחשב הקדוש ברוך הוא כאילו ישבו, לפי שהיו עתידים לישב יעו"ש. הרי לפי זה שדן הקדוש ברוך הוא אותם על שם העתיד, וזה הטעם בעצמו ילך על נכון בעשית שפטים אעפ"י שיציאתם משם בשעבוד רד"ו שנה בלבד, יורה דגירות ועבדות יצחק ויעקב שמים עבדות, וא"כ לא היו המצרים ראויים לעונש כי לא היו המועלים הראשונים, כי י"ל דאין הכי נמי דגירות ועבדות האבות לאו שמים עבדות וכי המצרים נקראים מועלים ראשונים, ומה תאמר א"כ יצאו קודם זמנם, התירוץ לזה דהגליות אחרות ישלימו המנין, באופן דעשיית שפטים ונתינת הממון זה כזה מורה הוראה שדננו ע"ש העתיד וכו'.

ובזה יתבאר מאמר פרעה הנז' לקינו ונטלו ממוננו וכו', דכבר הביא הרב ז"ל¹¹⁹ מ"ש בטוב טעם ודעת על מ"ר¹²⁰ למה משה ואהרן וכו' אתם למה ודבריכם למה, במ"ש המפרשים <דשבת לוי> לא נשתעבד להיותו עתיד לשמש להקדוש ברוך הוא, ואינו בדין שישתמש בו חול, וא"כ מזה מוכח שדנם ע"ש העתיד. ואמר פרעה למשה למה באתם לגאול את ישראל והלא אנכי רואה שעתידים לעשות העגל, וכי תאמר דאין הקדוש ברוך הוא דן על העתיד א"כ אתם למה פנוים מעבודת פרך וכו', יעו"ש. מעתה מובן אמרו¹²¹ לעצמו לקינו ונטלו ממוננו שכל אחד משתים אלו מוכיח שהקדוש ברוך הוא דן אותם על העתיד, וא"כ למה שלחנום והלא עתידים לעשות העגל.

ועפ"י זה יובן ג"כ מאמר המגיד אלו נתן לנו את ממונם ולא קרע לנו את הים דיינו, דנודע שבשעת קריעת ים סוף פסל מיכה עבר לפניהם כמ"ש [סנהדרין קג ע"ב] על פסוק ועבר בים צרה [זכריה י, יא], ולזה אמר אלו נתן לנו את ממונם שמוכיח שדן אותנו על שם העתיד, אף אם לא קרע לנו את הים דיינו, שהיינו אומרים בשביל כספו של צלמו של מיכה שהיו עתידים לעשות לא זכינו לקריעת ים סוף ודו"ק.

דף י"ח ע"ב [דרך הקודש, דרוש שביעי, דף לה ע"א]

מוביל הרב ומייתי בידיה מעשה הכתב של מהר"י בשאן ז"ל¹²², דס"ל דאף פסול בעבירה כגון עובד עבודה זרה נמי חשיב זרע פסול ולא מקרי זרע. וכתב ג"כ דהוקשה לו אמאי דאמרין בנדרים [משנה לא ע"א] שאני נהנה לזרע אברהם אסור בישראל ומותר באומות, ואמאי לא קאמר ג"כ דמותר בישראל עובד עבודה זרה, ותירץ מהר"ב הנז' גופיה דטעמא

119. דרך מצרים דרוש רביעי, דף כה ע"א. 120. כן הוא בכתב היד. ואולי כוונתו: מאמר רבותינו (או: רז"ל).

121. יש לקרוא באות ו' חלומה. 122. שו"ת ר"י בסאן סי' א.

מהר"ר דניאל טירני • 'דרך שיח' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

דאינו מותר בישראל עובד עבודה זרה היינו משום שמא יעשה תשובה ונמצא למפרע זרע אברהם, והכריח דכל שעשה תשובה הרי הוא כאילו כשר מעיקרא וכו' יעו"ש.
ולכאורה הוה מצי לשנויי באופן אחר. אאת"ל¹²³ דלא הוי כשר למפרע, והוא עפ"י מאי דקי"ל בדין קדושין על תנאי והובא באבן העזר סי' ל"ח סעי' ל"א דהאומר הרי את וכו' על מנת שאני צדיק אפילו רשע גמור הרי זו מקודשת מספק, שמא הרהר תשובה בלבו, ומידי ספק קידושין לא נפקא, והכי נמי נימא בנידון דידן, כיון דספק נדרים להחמיר משום הכי אסור בישראל עובד עבודה זרה שמא הרהר תשובה בלבו. אך לפי האמת אי אפשר לומר כן, דעד כאן לא אמרינן שמא הרהר תשובה אלא משום עקימת שפתיו שאמר על מנת שאני צדיק גמור דאיכא הוכחה קצת¹²⁴ לאסתפוקי שמא הרהר תשובה, אבל בלאו הכי פשיטא דעובדוי דאינש אינון ערבין ליה ומסהדי עילויה אי צדיק גמור הוא או לא, ולא חיישינן לשמא הרהר, כשם דבצדיק גמור ליכא למיחש שמא הרהר עבודה זרה, אע"ג דאם הוא אומר כן על מנת שהוא רשע גמור הרי היא מקודשת מספק שמא הרהר עבודה זרה [שו"ע שם סעיף לב], והיינו משום דדבריו עושה רושם, וכיון שכן קושטא קאי דצרכינן וצרכינן לשמא יעשה תשובה ונמצא כשר למפרע כמ"ש הרי"ב הנז' וק"ל.

דף כ' ע"ב

<עיין בהשמטות סימן ח'>

דף כ"ג ע"ב [דרך דוד, דרוש עשירי, דף מד ע"א]

הרב המחבר ז"ל שדי נרגא אסברת מהר"י מקרטס מההיא דפ' חלק [סנהדרין קג סע"ב] דאר"י משום ר"י נ' קסמא גדולה לגימא שהרחיקה שתי משפחות מישראל שנאמר על דבר אשר לא קדמו [דברים כג, ה] וכו'. הרי מבואר דטעמא דקרא באמרו על דבר אשר לא קדמו וכו' קאי נמי אמואב והניחו בצ"ע.

ואנן בעניותין נדקדק איפכא אדברי ר"י נ' קסמא דס"ל דמואב נמי לא הקדים ממקרא מלא דכאשר עשו לי בני עשו וכו' והמואבים היושבים [דברים ב, כט] וכו'. וכיוצא בזה י"ל¹²⁵ על הפשטן הגדול מהר"ם אלשיך ז"ל שכתב בפ' כי תצא שראה מי ששאל למה לא קצף ה' על אדום שלא קדמו בלחם ובמים, ותירץ בדרך אפשר כי זה כיון הוא ית' באמרו לא תתעב אדומי כי אחיך הוא [שם כג, ח], כלומר לא הותר לנטור איבה לקרובים ע"כ. ומכלל דאיהו נמי סבר וקביל דאדום לא הקדימו בלחם ובמים, והרי קרא צווה כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר והוא תמוה. ולכי אומר לי דתרי מואב ותרי אדום הוו¹²⁶, ירצה בשני

123. אף (אפילו) אם תרצה לומר. 124. וכ"כ בשו"ת מהר"ם פדואה סי' לו, ולחם משנה פ"ח מאישות ה"ה.

125. יש להקשות, יש לדקדק, וכד'. 126. רבינו כיוון בזה לדברי הרשב"ם (דברים ב, ד) [אגב, בפרוסים שלפנינו נמצאת שם השגה ארוכה על דברי הרשב"ם שכתבה מעתיק כתב היד]. הרשב"ם פירש כן לשיטתו גם בהמשך (שם שם, כט), וכן ראה גם בפירושו במדבר (כ, יז). אמנם רבינו לא ראה את פירוש הרשב"ם הואיל

מקומות, מקצתם היו יושבים בשעיר ומקצתם בארץ הנגב כעמלק ודומיו, ואותם היושבים בשעיר הספיקו לישראל די ספוקם, והיושבים בארץ הנגב יצאו בחרב לקראתם כמו שאמר הכתוב ויבא עמלק וילחם [שמות יז, ח] וכו', והוא ג"כ היה מבני עשו, ואי לא מטעמא דאחיך הוא אין הכי נמי דהיו ראויים להתרחק וכמ"ש הרמ"א¹²⁷ ז"ל כנז'.

ודבר ברור הוא למתחילים בחכמת יישוב העולם, דארץ עמלק וארץ שעיר הוא אדום לאו חדא הוא, ואפשר א"כ דקצת בני מואב נמי היו יושבים בער, ומקצתם במקום בלק בן צפור מעבר נחל ארנון, ואותן שבער הקדימו כמאמר הכתוב, ואנשי בלק לא הקדימו ועליהם נאמר על [דבר] אשר לא קדמו. ומה שהכריחנו לזה הוא מאמר הכתוב בעצמו דקאמר כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר והמואבים היושבים בער, בשעיר דייקא בער דייקא, מכלל דאיכא מבני עשו ומבני מואב שלא הקדימו, שאם לא כן שמם ושם עירם למה¹²⁸, הוה ליה למימר כאשר עשו לי בני עשו והמואבים, אלא נראה דנחית לדיוקא לומר אלו ולא אחרים שנתיישבו במקומות אחרים. ולפי זה נחא לר"י נ' קסמא הנז'. ולעולם דצריך יישוב הדעת לסברת הר"י מקרטס הנז' איך נעלם ממנו הא דר"י נ' קסמא. וכן יש לתמוה על הרב בחיי בשם הרמב"ן¹²⁹, ועל הר"ב צרור המור¹³⁰ דכולהו מתנבאים בסגנון אחד כהר"י מקרטס הנז', וגם עליהם תפול התמיהה איך אשתמיט מינייהו הא דר"י נ' קסמא.

ומה שנלע"ד להסכים כל הסברות הללו הוא לומר, דמהר"י מקרטס ודעימיה ס"ל כסברת ר"י¹³¹ דהטעם שהנקבות מותרות לאו מדרכו של איש לקדם רק לישנא דקרא דרשי עמוני ר"ל זכר, וכדאמרינן בפ' הערל [יבמות עז ע"א] עמוני ומואבי אסורים איסור עולם הזכרים אסורים והנקבות מותרות מיד עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית דברי ר' יאודה, ר"ש אומר על דבר אשר לא קדמו אתכם דרכו של איש לקדם ואין דרכה של אשה לקדם וכו'. וא"כ סבירא להו כי האי תנא ולא קשיא כלל, ומימרא דר"י¹³² וההיא דפ' חלק אזיל אשיתיה דר"ש ודו"ק.

ונדפס מאוחר יותר. 127. הרב משה אלשיך. 128. על פי בבא בתרא טו ע"א: "איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה... א"כ שמו ושם עירו למה". 129. קצת קשה על רבינו אמאי לא תמה על הרמב"ן (דברים כג, ה) להדיא. ואגב אציין בזה שכן גם דעת הרשב"א בחידושו ליבמות עז ע"ב, ד"ה איש. (וכ"כ ערוך לנר ביבמות שם, דהרשב"א אזיל בשיטת הרמב"ן). וכן היא גם דעת הריטב"א בחידושו ליבמות שם, ד"ה איש. ר' רפאל אשכנזי בספרו מראה הגדול, שאלוניקי, תקפ"ט, חלק א, דרוש ג לשבת זכור, דף צ ע"ד, הביא דברי פרשת דרכים ואת קושיתו על הר"י מקרטס, ואח"כ הביא את דברי הרמב"ן בפירושו לתורה, ותמה על הפרשת דרכים: "איך לא זכר שר את דברי הרמב"ן הלזו להקשות עליו ג"כ מההיא דפרק חלק". 130. לר' אברהם סבע שם (דברים, פר' כי תצא): "ואף על פי שכתוב כאשר עשו לי בני עשו והמואבים היושבים בער. וא"כ איך אמר על דבר אשר לא קדמו כו', [אלא אשר לא קדמו] חוזר לעמון. ואשר שכר חזר למואב". 131. ר' יאודה. 132. דר' יוחנן.

מהר"ר דניאל טירני • 'דרך שיח' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

דף כ"ה ע"ד [דרך המלך, דרוש אחד עשר, דף מח ע"ב]

עפ"י דרכו הטוב של הרב ז"ל ילע"ד ליישב מ"ש רז"ל במדרש¹³³ [רבים אומרים לנפשי אין ישועתה לו באלהים סלה] ואתה ה' מגן בעדי כבודי [תהלים ג, ג-ד] וכו', ר' שמואל פתר קרייה בדואג ואחיתופל שהיו רבים בתורה. אומרים לנפשי, אומרים לדוד אדם ששבה את הכבשה והרג את הרועה והפיל את ישראל בחרב תקנה יש לו [שנאמר] אין ישועתה לו וכו'. אמר דוד ואתה ה' הסכמת עמהם וכתבת בתורה מות יומת הנואף והנואפת [ויקרא כ, י]. מגן בעדי¹³⁴, שהגנת עלי והחזרתני למלכותי. ומרים ראשי, תחת שהייתי חייב הרמת ראש, נתת לי תלוי ראש ע"י נתן הנביא, שאמר לדוד גם ה' העביר חטאתך לא תמות [שמואל ב, ב, יג] ע"כ.

וי"ל¹³⁵, דכיון דכל צרת נפשו בהתחננו לפני ה' ית' היתה דוקא לכפרת חטאו, למה סיים ואמר ואתה ה' מגן בעדי שהחזירו למלכותו, דנראה דכל מגמתו היתה לחזור לשררה שירד ממנה. עוד איכא למידק, דהי מינייהו קדים ברישא, מכדי דבר נתן הנביא גם ה' העביר חטאתך קדים לחזרתו למלכותו, ולמה הקדים פה ואתה ה' מגן בעדי דהיינו חזרת המלכות, לומרים ראשי לכפרת עונו ע"י נתן הנביא, הלא דבר הוא. ועוד מהו זה שהוסיף קולי אל ה' אקרא ויענני מהר קדשו סלה [תהלים ג, ה].

ויבא הכל על נכון עפ"י דרכו של הרב ז"ל, דאביגיל היתה סוכרת שאין לו דין מלך אעפ"י שכבר נמשח ע"י שמואל מאחר ששאל עדיין קיים. והנה כשהלשין דואג את אחימלך ואמר ראיתי את בן ישי [שמואל א כב, ט] וכו' אמרו רז"ל [ילקוט שמואל, רמז קלא] שעשאו מלך, דתנן אין נשאלין באורים ותומים אלא למלך בלבד [משנה יומא עא ע"ב], ולכן הרגו לאחימלך מדין מורד במלכות. ובפרק השואל אמרינן כל שחבירו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחיצתו של הקדוש ברוך הוא [שבת קמט ע"ב], ולסברת דוד דהיה לו לנבל דין מורד במלכות אף שעדיין שאל קיים, נמצא שכדין עשה במה ששאל באורים ותומים, ודואג שהלשינו ובסבתו נהרג אחימלך הוא בעונו ימות ורע יקרא. ולסברת אביגיל דכיון דשאל קיים אין לו דין מלך, א"כ חטא דוד, והיה הוא סבת מיתת אחימלך, וממילא אין לנבל דין מורד במלכות, כיון ששאל קיים. וכבר האריך ג"כ הרב לספר בשבחו של דוד באאת"ל¹³⁶ שאין לו לדוד דין מלך, מכל מקום להיותו נלחם מלחמות ה' ויש לו דין משוח מלחמה, הותרה לו השאלה באורים ותומים, ולא חטא כלל בזה, יעוי"ש הכל באורך.

ולפי"ז ילע"ד לפרש מ"ש דוד, לדוד ברוך ה' צורי המלמד ידי לקרב אצבעותי למלחמה [תהלים קמד, א] וכו'. פצני והצילני ממים רבים מיד בני נכר אשר פיהם דבר שוא

133. תנחומא, כי תשא, אות ד, ותיקנתי על פי הנוסח שלפנינו. 134. לפנינו איתא כאן: מגן בעדי, בזכות אבותי. כבודי, שהגנת עלי וכו'. לא השלמתי בפנים, כיון שלפי המשך דברי רבינו נראה שלא גרס זאת. 135. ויש לדקדק, ויש להבין, וכו'. 136. באף (באפילו) אם תרצה לומר.

[שם שם, יא] וכו'. ולכאורה קשה כפל הענין, דכבר אמר פציני והצילני וכו' אשר פיהם דבר שוא [שם שם, ז-ח] וכו'. ולפי דרכנו שני דברים הם, שכל א' וא' מהם אפשר לו להיות לדוד לפה ולמליץ טוב, ולהגיד ישרו שלא חטא במה ששאל באורים ותומים, לאפוקי מהאומרים שחטא ועשה שלא כהוגן, והיה סבה למיתת אחימלך ואין מכניסים אותו במחיצתו של מקום, דלפי האמת שקר הם דוברים. חדא, דכיון שנמשח ע"י שמואל הרי הוא מלך אפילו בחיי שואל. ועוד, כיון שמלחמות ה' הוא נלחם היה לו רשות לשאול, ואדרבא דואג בעונו ימות.

ולכן בתחלה פתח ואמר לדוד כמדבר על עצמו ועל נפשו להודות ולברך שמו של ממה"מ¹³⁷ המלמד ידי לקרב אצבעותי למלחמה, להיות נלחם מלחמות ה', דע"כ יסבר פי דוברי שקר האומרים רעה על נפשי על ששאלתי באורים ותומים וגרמתי מיתה לאחימלך. וזהו שאמר פציני והצילני ממים רבים אשר פיהם דבר שוא וימינם וכו', לומר שלא הייתי רשאי לשאול וזהו אפילו לפי שיטתם שאין לי דין מלך. ולפי האמת סברתי הוא דמלכא דיאוראי אנא משנמשחתי ע"י שמואל, וזהו שאמר הנותן תשועה למלכים [שם שם, י] מלכים דייקא, ר"ל רבים, לומר דאפילו בימי שואל היה הוא מלך, והיו שני מלכים בזמן אחד, ולכן ע"י טענה זו פוצה את דוד עבדו מחרב רעה [שם], היינו להקרא רע כסברת דואג.

עוד כתב הרב¹³⁸ דע"י חזרתו למלכותו נתכפר לו מעשה דבת שבע, דחכם חתן נשיא מוחלים להם כל עונותיהם [ירושלמי, בכורים ג, ג], וא"כ יש לומר דהבטחת הנביא ג"כ שאמר לו גם ה' העביר חטאתך [שמואל ב יב, יג] היתה תלויה בחזרתו למלכותו, והבטיחו שיחזור למלוך על ישראל, ואז דוקא הוא רחום יכפר לו עון, כי כשברח מאבשלום נעשה כהדיוט, וכשיחזור למלכותו ויהיה כבן שנה הרי הוא מנוקה מעון¹³⁹. א"כ לפי זה חזרתו למלכותו הקדים לכפרת עונו, לכך פי' כאן ואמר בתחלה ואתה ה' מגן בעדי שהחזירו למלכותו, ואח"כ כבודי ומרים ראשי שנתן לו תלוי ראש ע"י נתן הנביא וכו'. וסיים קולי אל ה' אקרא ויענני [תהלים ג, ה] וכו', זה בא לתרץ על אשר אמר לו שמעי בברחו מפני אבשלום צא איש הדמים [שמואל ב טז, ב], היינו¹⁴⁰ שהוא גרם לשפוך דם נקי באחימלך ובניו ע"י ששאל שלא כהוגן באורים ותומים, ומי שנענש חבירו על ידו אין מכניסין אותו וכו'. ולזה תירץ תדע ששאלתי כהוגן, דהרי השיבני ה' וזהו שאמר קולי אל ה' אקרא ויענני וכו', ודבר ברור הוא שאם השואל באורים ותומים אינו רשאי לשאול פשיטא שאין משיבין לו, כשם שאין משיבין על השואל שני דברים כאחד אלא על דבר אחד¹⁴¹ [יומא עג ע"א], וכיון שהשיבני ה' נמצאת למד שכדין שאלתי, וזהו קולי אל ה' אקרא ויענני ודו"ק.

137. מלך מלכי המלכים. 138. בדרך המלך, דרוש שנים עשר, דף נב ע"א. 139. הכל נמצא בפרשת דרכים בדרוש שנים עשר. 140. כך הסביר בפרשת דרכים דרוש אחד עשר, דף מט סע"א. 141. ביומא שם איתא: "אין שואלין שני דברים כאחד, ואם שאל, אין מחזירין אלא אחד", ונראה שרבינו כיוון לזה אלא שקיצר.

מהר"ר דניאל טירני • 'דרך שיחו' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

דף כ"ז ע"ד [דרך המלך, דרוש שנים עשר, דף נב ע"א]

הקשה הרב על התו' גיטין ו' ע"ב ד"ה זכוב דאיך יתכן שהחמיר דוד על עצמו אפי' בפילגשים אנוסות וכו' ע"ש. ולע"ד אפשר לומר¹⁴² דמסתמא לא היו אנוסות, כי אחרי שראו שכל העם נטו אחרי אבשלום גם הן נתרצו ונתפייסו לכך, וא"כ לאו משום חומרא יתירה לא החזירם דוד וק"ל.

שם

הקשה הרב ז"ל על ירושלמי דס' [נהדרין] [פ"ב ה"ג] ותהיינה צרורות עד יום מותן אלמנות חיות [שמואל ב כ, ג] ר"י נ' פזי וכו' רבנן דקסרין אמרין אסורות ממש היו, ומה כלי הדיוט שנשתמש בהם הדיוט אסור למלך, כלי המלך שנשתמש בהם הדיוט אינו דין שיהיה המלך אסור להשתמש בהן. ותמה הרב ז"ל דא"כ כלי הקדש שנשתמש בהם הדיוט יהיו אסורים לגבוה, שהרי כלי הדיוט שנשתמש בהם הדיוט אסורים לגבוה וכו', ודין זה לא שמענו מעולם שכלי גבוה יהיו נאסרים בשביל שימוש הדיוט ע"כ.

ולע"ד יש ליישב¹⁴³ דאע"ג דבעלמא אמרינן מלכותא תתאה כמלכותא דרקיעא [וברכות נה ע"א], מ"מ בענין תשמישי הכלים אשכחן דלא דמיין הדדי. תדע דהא בענין תשמישי קדושה אם מותר לקנות בדמי קדושה אחת קדושה אחרת כיוצא בה כתב הר"ן [מגילה רפ"ג] דפשיטא דאסור למכור כדי לקנות כיוצא בהן, מדאבעיא לן בגמ' [מגילה כז ע"א] ולא איפשיטא גבי ס"ת, אע"ג דאי אפשר בעולם לעלוויי בה עי"ש. ואילו בסנהדרין אמרינן [כב ע"א] דאבישג אסורה לאדוניא ומוותרת לשלמה. והרי לפניך דכלי שנשתמש בו מלך מותר להשתמש בו מלך אחר, אע"ג דהו"ל שני סוגים שונים, א"כ לא ילפינן גבוה מהדיוט ולומר כשם שתשמיש מלך אחד מותר למלך אחר, כן בשתי קדושות שוות מותר להחליף, וכיון שכן ה"נ אפשר לומר דאע"ג דכלי מלך שנשתמש בו הדיוט אסור למלך, אפילו הכי יודו ויאמרו רבנן דקסרין דגבי גבוה כלי הקדש שנשתמש בהן הדיוט אינם נאסרים לגבוה כי אין למדין זה מזה, וזמנין דחומר בקדש וזמנין דלא, משום דלא ראי זה כראי זה.

שם

מיייתי הרב פסק הרמב"ם סוף פ"א מהל' בחירה, אין עושים כל הכלים מתחלתן אלא לשם הקדש, ואם נעשו מתחלתן להדיוט אין עושים אותם לגבוה. אבנים וקורות שחצבן מתחלה לבית הכנסת אין בונים אותם להר הבית ע"כ. וכתב הרב ז"ל הן אמת שמעולם תמהתי בדברי הר"ם הללו, דמאחר דקי"ל [סנהדרין מז ע"ב, רמב"ם הל' אבל פי"ד הכ"א] דהזמנה לאו מלתא היא, למה יאסר לגבוה בהזמנתו להדיוט. ועוד ק' מההיא דקומץ רבה דף כ"ב [ע"א]

142. החיד"א בספרו פתח עינים, גיטין שם, יישב קושיית פרשת דרכים באופן אחר והאריך בזה וגם בקושיה השנייה של פרשת דרכים על התוספות. וראה גם ר' יצחק נאבארו בספרו פני מבין, שאלוניקי, תקע"א, סנהדרין יט ע"א ד"ה תניא. 143. בפני מבין הנ"ל ד"ה עוד ראיתי, יישב באופן אחר.

ומייתי לה בפ' פרת חטאת [זבחים קטז ע"ב] על העצים אשר על המזבח¹⁴⁴ [ויקרא א, ח], ר"א נ' שמוע אומר מה מזבח שלא נשתמש בו הדיוט אף עצים וכו', והקשו לזה והכתיב ויאמר ארונה וכו' וכלי הבקר לעצים [ושמואל ב; כד, כב], ותירצו בחדתי ע"כ. משמע מהכא דאין נאסרים לגבוה אלא בשמוש הדיוט, אבל בהזמנה להדיוט לא, דאי לא תימא הכי מאי משני בחדתי, הא ארונה הזמינם להדיוט ועשאם מוריגים וכלי הבקר. וליכא למימר דשאני עצים דלא מתסרי אלא בשמוש ולא בהזמנה, דהא מהיקש דמזבח נפקא לן איסור גבי עצים ואין לחלק ביניהם דאין היקש למחצה [נדרים ז ע"א]. ועוד מדברי ר"א בן שמוע שאמר מה מזבח שלא נשתמש וכו', מוכח דלא מיתסר גבי מזבח רק בשמוש להדיוט דוקא ולא בהזמנה לחודה, וצ"ע עכ"ל¹⁴⁵.

ולעד"ן ליישב דכל כונתו של הר"ם ז"ל אינו אלא לומר דדוקא כשהזמינן מתחלה לכך ושקען אח"כ בבנין אז אסורין לגבוה אעפ"י שנחבר הבית, מה שאין כן אם לא הזמינן וחצבן מעיקרא לכך רק בנאן בסתם, אז אם נפל הבית מותרים לב"ה¹⁴⁶. ומנא אמינא לה מההיא דב"ב דף ע"ט [ע"א] כל הראוי למזבח ולא לבדק הבית וכו' כיצד וכו' שובך מלא יונים וכו', ופירש"ב דהשובך מיקרי אינו ראוי לבדק הבית לפי דאיכא פסידא לסתור הבנין כדי ליקח ממנו האבנים וכו' עי"ש. דוק מינה דאי לאו משום פסידא שפיר דמי לבדק הבית, והיינו טעמא משום דאיכא שינוי קצת וכל שינוי מועיל לאפוקי מאיסורא דכלי שנשתמש וכו', אע"ג דבשינוי נעבד לגבוה בעינן דוקא שינוי גמור, כדמסקינן בעבודה זרה דף (מ"ז) [מו סע"ב] בבעיא דרמי בר חמא המשתחוה לקמת חטים מהו למנחות וכו' עי"ש, וכן פסק הרמב"ם [איסורי מזבח ג, יד] דשינוי גמור כי האי מועיל אפילו בנעבד, ועיין להמג"א והמג"ד¹⁴⁷ א"ח סי' י"א [ס"ח] וסי' תרמ"ט [ס"ג], ואשמועינן הרמב"ם ז"ל דדוקא כשהזמינן וחצבן מתחלה לכך ושוב בנאו אז נאסרו העצים והאבנים של אותו בנין אעפ"י שנהרס דהוה ליה כאילו לא נשתנה כלל, אמנם אם לא הזמינן מתחלה לכך, כיון שנפל הבנין הוה ליה שינוי וחוזר להיתרו ודוק.

<ושוב מצאתי בתוספתא דמגילה פ"ב משנה י"ד דבהדיא תנא וכלים שנעשו מתחלתן להדיוט אין עושין אותם לגבוה וכו'. גם במכלתא אמרו מזבח אדמה תעשה לי [שמות כ, כא], מזבח מיוחד תעשה לי שלא תבנהו בתחלה לשם דבר אחר¹⁴⁸ [שמות שם, מסכתא דבבבא פ"א], ע"כ, וא"כ פסק הר"ם ז"ל כהני תנאי. ובענין עשיית מפות לס"ת מדברים ישנים כבר כתבתי בזה ...¹⁴⁹ בשותא דינוקא סי' נ"א >

144. בגמ' לא מייתי קרא, ורבינו כתבו עפ"י הספרא, ויקרא, פרשת ד, אות ה, ששם נזכרת דעה זו על פסוק זה. 145. האחרונים יישבו זאת באופנים שונים, ואציין לר"י נאבארו, פני מבין, סנהדרין, יט ע"א ד"ה ע"כ הרב פ"ד; ר' רפאל מיוחס, פרי האדמה, שאלוניקי, תקי"ב, ח"א, בית הבחירה (א, כ), דף קמב ע"ב; שו"ת חתם סופר או"ח סי' מ, ועי' מה שכתב עליו ר"ח סופר, שו"ת מחנה חיים, ברטסלבה, תרכ"ב, ח"א, סי' טז. 146. לבדק הבית. 147. והמגן דוד, והוא טורי זהב כידוע. ראה לעיל הערה 8. 148. עי' בפירוש הנצי"ב שם בענין הזמנה, ולא נזכר מדברי פרשת דרכים והרמב"ם. 149. כאן נמצאת מלה אחת שאיני יכול לקרוא.

דף כ"ט ע"ב

<עיין בהשמטות סימן ג'>

דף כ"ט ע"ב ג' ד' [דרך רבים, דרוש יג, דף נה ע"א]

המורם ממנו דא"ג דגזר דין יחיד אינו נקרע, מ"מ אי אלימא זכותיה נקרע וכרכים דמי, ואפילו פרנסה דאינה אלא בשביל רבים [תענית ט ע"א] בזכות אדם גדול אפילו יחיד סגי דהוה ליה כרכים ע"ש. וכבר כתבנו במקום אחר¹⁵⁰ דדוקא ליחיד יש מי שאומר שיש לו מזל, אבל לרבים אין להם מזל¹⁵¹, וא"כ הא דאמרין לאו בזכותא תליא מלתא אלא במזלא [מועד קטן כח ע"א] מיירי דוקא ביחיד, ואפילו הכי דוקא בזכותא בעלמא לא תליא, אמנם אי אלימא זכותיה אין הכי נמי דמשדד המזל משום דכרכים דמי. גם כתבנו דליחיד שיש לו מזל, אין התפלה וצדקה מועלת לבטל את המזל¹⁵². מה שאין כן לרבים שאין להם מזל, תועיל הצדקה ותפלה לבטל את הגזירה כמו שהארכתי במקומות האחרים.

ועפ"י הקדמותינו הללו יתבאר מאמר הבחיר שבאבות אם יהיה אלקים עמדי ושמרני [בראשית כח, כו], והאבן הזאת וכו' וכל אשר תתן לי [שם שם, כב] וכו'. ויש לדקדק מאי במדה איכא הכא. אך עפ"י האמור מובן שפיר, דכבר פירש"י ז"ל והיה ה' לי לאלקים שלא ימצא פיסול בזרעי. וא"כ היה מבקש מה' שיהיו לו בנים, דבכלל בני נכלל היותם הגונים, וכ"כ המגיה בכלי חמדה¹⁵³ פ' כי תשא וז"ל, חיי כולל כל מיני חיי, חיי בריאות חיי אריכי וכיוצא לזה. וכן בני להיות קיים בבנים מרובים והגונים, וכל מה שיכלול מאמר בני. וכן מזוני כולל כל דבר הנזון וכו', ובכלל מלבוש וכו' עי"ש. א"כ בהיותו יעקב מבקש שלא ימצא פיסול בזרעו היה מבקש בני, ובאומרו ונתן לי לחם לאכול היה מבקש מזוני, ובאומרו ושבתי בשלום אל בית אבי היה מבקש חיי, וכן היה אומר אם יעשה ה' לי כל אלה לתת לי בני חיי ומזוני, ומה גם לחם ממש, ממילא מוכרח אני לומר דאית לי דינא דרבים, דאל"כ קשה והלא פרנסה בשביל רבים, אלא ודאי כדאמרן. והשתא דאתית להכי דאית לי דינא דרבים אינני שרוי תחת המזל, וממילא התפלה וצדקה מועלת, ולכן ימשך מזה כי והאבן הזאת וכו' יהיה בית אלקים, בית לתפלה להתפלל, וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לעשות צדקה, כי כן משפט האיש אשר אין לו מזל, להועיל לו התפלה וצדקה.

דף ל"ג ע"ב [דרך ענוים, דרוש יד, דף סא ע"ב]

עפ"י דרכו הטוב של הרב ז"ל לקמן בדרך צדקה [דרוש יח, דף עה ע"ב] ית' לע"ד מאמר הכתוב וה' המטיר על סדום גפרית ואש מאת ה' מן השמים [בראשית יט, כד], ופירש"י ז"ל כל מקום

150. לא מצאתי מקומו, וכן כתב בהמשך ולא מצאתיו. 151. עי' מהרש"א בשבת קנו ע"א ד"ה אין מזל.

152. עי' שבת קנו ע"א תד"ה אין מזל, ולדעת רבינו צ"ל דהתוס' מיירי ברבים, אף שאין משמע כן מדבריהם.

153. כלי חמדה לר' שמואל לנייאדו, ויניציאה, שנ"ו, שהגיהו ר' יצחק גרשון, ונמצא כן שם בפרשת כי תשא, שליש, דף קכז ע"א. בדפוס ירושלים, תשמ"א, נמצא כן בדף 158 סע"א ואילך.

שנא' וה' הוא ובית דינו וכו'. גפרית ואש, בתחלה מטר ונעשה גפרית ואש, ע"כ. והנה זה ימים דקדקתי במאמרם ז"ל בפ"ק דבתרא [ט ע"ב] וז"ל דרש רבא מאי דכתיב ויהיו מוכשלים לפניך בעת אפך עשה בהם [ירמיהו יח, כג], אמר ירמיהו לפני הקדוש ברוך הוא רבוננו של עולם אפילו בשעה שכובשים¹⁵⁴ את יצרם לעשות צדקה, הכשילים בבני אדם שאינם מהוגנים שלא יקבלו שכר עליהם, ע"כ.

ואיכא למידק למה ירמיהו היה מתפלל להזמנת מלתא דא דוקא בעת אפו וחמת המלך מלכו של עולם, דמשמע דדוקא על אפו ועל חמתו היה מקפיד להזמנה כי האי, ומלתא היא דבעיא טעמא. ומענין לענין יש לדקדק בכוונת הכתובים בצפניא ב' [פסוק ג] בקשו את ה' כל ענוי [ה]ארץ אשר משפטו פעלו בקשו צדק בקשו ענוה אולי תסתרו ביום אף ה', ויש להבין למה פרט לן קרא הני תרתי דוקא להיות נסתר מחמתו, ולא איזה מדה טובה אחרת מרובה.

ותרוייהו כחדא מתפרשן בסגנון הרב ז"ל, דהיכי משכחת לה שישב עולם לפני אלקים ויתקיים העולם בדין בלי צורך לשתף רחמים בדין בשעה שחסד ואמת מן ינצרוהו [תהלים סא, ח], כי הצדקה גדול כחה שמהמפכת מדת הדין לרחמים, עי"ש. ולסימנא בעלמא נימא אך בי ישוב יהפוך ידו כל היום [איכה ג, ג], שאם ישובו בתשובה שאחת מענפיה ותולדותיה הוא התענית, ותענית ר"ל תת עני¹⁵⁵ דהיינו הצדקה, יהפוך ידו כל היום דיהפוך השמאל¹⁵⁶ לימין. ואמור מעתה דהמעלים עיניו מן הצדקה אדרבא מהפכת הרחמים בדין וכמאמר המדרש¹⁵⁷, ואם אינם פותחים את ידיהם אף אני אעצור במים וכו', אלו מימי החסדים ודוק. וכבר יצא לנו בזה כונת רש"י ז"ל וה' המטיר וכו' בתחלה וכו', ר"ל כיון שאנשי סדום היו רעים וחטאים בגופן וממונן ולא רצו לעשות צדקה, הרי מדת הדין שלטה בהם ולא הפכו מדת הדין לרחמים, וזיל בתר איפכא שהפכו רחמים לדין, וזהו בתחלה מטר ונעשה גפרית ואש, דהיינו שנהפכו להם רחמי האל ית' לדין.

בזה באנו ג"כ להבנת מאמר סתום של רבא הנז' אפילו בשעה שכובשים את יצרם לעשות צדקה הכשילים וכו', ר"ל כיון שהצדקה מהפכת מדת הדין לרחמים, אם בעת אפך היית מזמין להם בני אדם מהוגנים לעשות עמהם צדקה הלא אז היו מהפכים מדת רוגון לרחמים ולא היית מענישם עוד, ולכך אני מתפלל לפניך שתכשילם בבני אדם שאינם מהוגנים כדי שלא יהפכו הדין לרחמים. ובהכי מדויק קרא ויהיו מוכשלים לפניך בעת אפך, דדוקא בעת אפך מוצרך אני להתפלל לפניך שלא תזמין להם סבה קרובה להפוך

154. כן הנוסח בעין יעקב, ולפנינו: שכופין. 155. ר"י הורוויץ בספרו שני לוחות הברית (של"ה), מסכת תענית, פרק נר מצוה, כתב: "אמרו הקדמונים, תענית אותיות תת עני", וכן כתב ר"מ מת, מטה משה, קראקא שנ"א, ס' תשנו: "וסימן לדבר תענית אותיות תת עני", ועוד מחברים. 156. הואיל וסתם יד היא יד שמאל, ראה מכילתא, מסכתא דפסחא, פ"ז, על הפסוק והיה לך לאות על ירך (שמות יג, ט). 157. מדרש זה הביא בפרשת דרכים ריש דרך צדקה, דרוש יח, משם הרמב"ן (שמות ג, ג), וכאן הובא בשינוי קטן, ואין בזה נפקא מינה.

הדין לרחמים, דבאידיך זימנא לא איצטריכנא ליה, דכבר הם רחוקים מצדקה, ודוקא כשאתה כועס עליהם משתדלים לעשות צדקה להפסיד כעסך.

ובזה יתבאר ג"כ מה שאמר הכתוב נפשי אויתיך בלילה וכו' כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו יושבי תבל וישעיהו כו, ט, ירצה כשרואים בני אדם שמדת הדין והרוגז ממשמשת לבא, אז דוקא רצים למצות הצדקה להפוך מדת רוגזו לרחמים. וזהו ג"כ כוונת הכתובים פחדו בציון חטאים אחזה רעדה חנפים מי יגור לנו אש אוכלה מי יגור לנו מוקדי (תבל) [עולם] הולך צדקות דובר וישעיהו לג, יד-טו וכו' ומסיים מלך ביפיו תחזינה עיניך [שם שם, יז] דאמרו רז"ל הנותן צדקה לעני מתברך בשש ברכות, והמפייסו בי"א [בכא בתרא ט ע"ב, ע"ש], הרי דאפשר לנו לעשות צדקה אפילו בדברים בעלמא, כי לא כל אדם זוכה לשני שולחנות להיות ביתו פתוח לרוחה לעניים ואביונים, ואיככה יוכלו להפוך הדין לרחמים, אך בזה מצאנו להם רפואה, ואדרבא זכותם עדיפא וברכתם מרובה. וז"ש¹⁵⁸ פחדו וכו' מי יגור לנו אש אוכלה, כי לפני זעמו מי יעמוד ואש תוקד בקרבו מי לא יירא, ויהי כמשיב הכתוב בעצמו הולך צדקות, זהו שעושה צדקה ממש בממונו, ודובר מישרים בדברי פיוסים ותנחומים לעניים מרודים, אלו דוקא מהפכים מדת הדין לרחמים. ולפי שבזכות הצדקה יזכה לראות פני מלכו של עולם כמאמרם ז"ל [בכא בתרא י ע"א] על פסוק אני בצדק אחזה פניך [תהלים יז, טו], זהו שאמר אחריו מלך ביפיו תחזינה עיניך, ודוק.

נשאר לנו ליישב כוונת הכתוב הנז' בקשו צדק בקשו ענוה אולי תסתרו וכו', דיש לדקדק למה דוקא ע"י הצדקה והענוה תרוייהו כחדא דוקא מוצרכים להסתיר ביום אפן. וכבר אמרו בסוטה [ד סע"ב-ה רע"א] והביאו הרב ז"ל כאן¹⁵⁹ אר"י מאי דכתיב תועבת ה' כל גבה לב יד ליד לא ינקה [משלי טז, ה], כל מי שיש בו גסות הרוח אפילו עשה צדקה בסתר דכתיב ביה מתן בסתר יכפה אף [משלי כא, יד], לא ינקה מדינה של גהינם. ומפשטיה דמאמר גופיה מוכיח דהגאווה והצדקה תרתי אינון דסתרן הדדי, ומה שהצדקה בונה גסות הרוח סותר, דאע"ג דהצדקה מועלת להפוך הדין לרחמים, מ"מ אם יש בו גסות הרוח וכל המתיהר מביא חימה לעולם כמ"ש ז"ל¹⁶⁰ על פסוק מענה רך ישיב חימה [משלי טו, א] וכו' אין הצדקה מועלת, ולזה אמר הנביא בקשו צדק בקשו ענוה ג"כ אולי תסתרו ביום אף ה', דאם לא כן מי שיש בו גסות הרוח אפילו עושה צדקה בסתר דכתיב ביה מתן בסתר יכפה אף ומהפך רוגזו כ"י¹⁶¹ לרחמים, מכל מקום לא ינקה וכו' וק"ל.

158. וזהו שכתוב, וזהו שאמר. 159. הביאו הרב פרשת דרכים בריש דרך כרמים, דרוש טז. 160. הרב פרשת דרכים בדרך כרמים (דף סט ע"ב) הביא כן בשם מדרש, אבל לא נמצא לפנינו. מאמר זה הובא גם על ידי ר' ישראל יעקב אלגזי, בספרו נאות יעקב, איזמיר, תקכ"א, בחלק מענה לשון, תורה, אות ל, דף כג ע"א כמאמר חז"ל. ר' אברהם יהושע בן ישראל בספרו פתגמין קדישין, וורשא, תר"פ, דף כז ע"ג ששמע פירושו ממורו בשם הגאון ר' אברהם ברודא, ומביאו בשם גמרא סתם. ר' יחזקאל בן אהרן לנדא, בספרו אבן יחזקאל, ניו יורק, תשל"ה, בהקדמה כתב דהוא דברי הגמ' במסכת סוטה דף ה, ע"ש. אבל לא נמצא כן בגמ' שם, וכנראה ראה כן במקום אחר וציין לגמ' סוטה הנ"ל משום דאיתא שם מאמרים רבים בגנות הגאווה. 161. ראה לעיל הערה 52.

ועל מ"ש עוד שם [סוטה ד סע"ב] כל מי שיש בו גסות הרוח אפילו קבל תורה כמשה וכו' לא ינקה שפירשו היטב הרב ז"ל¹⁶², יתבאר ג"כ לע"ד באופן אחר. וי"ל¹⁶³ בתחלה מ"ש אפילו קבל תורה וכו', דאם הכוונה להעריכו למשה¹⁶⁴ היה די שיאמר אפילו יהיה כמשה, ומה טעם הזכיר שבחו של קבלת התורה ולא אחת מכמה וכמה מהמדות הטובות שהיו בו. אשר על כן אפשר לומר שכיוון ג"כ למ"ש בפ' אמר ר' עקיבא [שבת פח ע"א] מאי דכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום הששי [בראשית א, א, לא], מלמד שהתנה הקדוש ברוך הוא עם מעשי בראשית ואמר להם אם ישראל מקבלין את התורה מוטב ואם לאו וכו', באופן שקיומו של עולם הוא התורה. וכן אמרו ג"כ ואהיה אצלו אמון [משלי ח, ל], התורה היתה כלי אומנותו של הקדוש ברוך הוא [בראשית רבה א, א]. וכן אמר ר' בניה שם [אות ד] במדרש רבה העולם ומלואו לא נברא אלא בזכות התורה. וכבר מתורתו של הרב ז"ל¹⁶⁵ למדנו דכל שהוא סבה לבריאת העולם ממילא אתיא במכל שכן שבשכילו יתקיים. ולזה אמר כל מי שיש בו גסות הרוח וכו', ירצה שאל יאמר המתגאה כי כיון שהוא קבל התורה שעל ידה העולם נברא ומתקיים, לא ימשך לו שום נזק ממדת הגאווה הגורמת חרבן העולם וכמאמרם ז"ל הביאו הרב כאן¹⁶⁶, כי אין הדבר כן, רק מאוסה היא מצד עצמה ולא ינקה מדינה של גהינם.

גם יתבאר באופן אחר עפ"י מאמרם ז"ל דסימן לגסות הרוח עניות דתורה, דאיזהו חכם הלמד מכל אדם [אבות רפ"ד], והגס רוח אינו משפיל עצמו ללמוד מאחרים כי כל חכמי ישראל בעיניו כקליפת השום, וא"כ הוה סליק אדעתין כי כל מה שאסרה תורה מדת הגאווה היא כדי שיבא לכלל יישוב לימוד התורה ע"י הליכתו¹⁶⁷ ללמוד תורה מכל האדם, וא"כ אם כבר קבל התורה וכל דבריה שגורים בפיו אימא כי לא תאונה אליו רעה, לזה אמר שמכל מקום לא ינקה מדינה של גהינם להיותה מאוסה מצד עצמה.

גם ידוקק אמרו כמשה ולא אמר בסתם אפילו קבל תורה לא ינקה וכו', וירמוז למה שהזכרנו כי אין התורה מתקיימת אלא בענוים, וכל המתיהר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו [פסחים סו ע"ב] וכו'. גם אמרו בנדרים [לח ע"א] ויתן אל משה ככלותו [שמות לא, יח] מלמד שהיה משה שונה ושוכח עד שנתן לו הקדוש ברוך הוא התורה במתנה, שנאמר ויתן אל משה וכו'. מעתה יתבאר כונת המאמר כל מי שיש בידו גסות הרוח אפילו קבל תורה כמשה, שלא יעלה על הדעת שטעם הרחקת הגאווה הוא משום שכל המתיהר חכמתו מסתלקת והקדוש ברוך הוא חפץ למען צדקו שיגדיל תורה ולא ישכח את הדברים אשר ראו עיניו, וא"כ מי שיש בו סגולה אחרת ויהיה כמשה שניתנה לו התורה במתנה והיא

162. בפרשת דרכים, דרך כרמים, דרוש טז, דף סט ע"ב. 163. ויש לדקדק, ויש להבין, וכו'. 164. עדיף: כמשה. 165. פרשת דרכים, דרך כרמים, דרוש טז, דף סח ע"א. 166. נראה שכוונתו לדברי פרשת דרכים, דרך כרמים דרוש טז: "דאמרינן במדרש כל המתיהר מביא חימה לעולם" וכו', והביאו כאן לעיל ליד הערה 160. 167. כאן כתובה מלה קשה לקריאה, ואפשר שחזר המחבר ומחקה. מ"מ חסרונה אינו מעכב.

הנותנת שלא תשתכח התורה ממנו שלא ימשך לאדם כזה שום נזק ממדת הגאווה שבירו, אלא מכל מקום לא ינקה כתיב ביה.

ועפ"ז יתבאר שפיר כוונת המגיד, אילו קרבנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה דיינו, והוא תמוה מאד שאחרי היותו רצון אלקי לזכותינו לתורתו הקדושה שלתכלית זה קרבנו לפני הר סיני, איך היה מספיק לנו ודיינו להקרב לפני הר סיני בלי קבלת התורה דקאמר ולא נתן לנו את התורה דיינו, והוא לכאורה דבר שאין לו שחר. אך עפ"י דרכנו מובן הדבר מאד, שכבר הזכרנו ב' מיני סגולות לשיתקיים התורה בלומדיה. הא' היא הענוה כמאמרם בפ"ו דעירובין [נר ע"א] לחייו כערוגת הבשם [שיר השירים ה, יג], אם משים אדם עצמו כערוגה זו שהכל דשים בה תלמודו מתקיים בידו. וגם ידיעת ההפכים א'¹⁶⁸, כי כל המתיהר חכמתו מסתלקת ממנו, ונהפוך הדבר שמי שהוא עניו אין חכמתו מסתלקת ממנו רק מתקיימת בידו. והסגולה הב' היא שתנתן לו התורה במתנה, וכאמור מההיא דויתן אל משה וכנז', וכיון שכן שפיר קאמר המגיד שאם לזכות לכתרה של תורה די והותר סגולת מדת הענוה, ומדה זו ילמדנו רבינו הגדול רם ונשא ממה שקרבנו לפני הר סיני, וכמאמרם בסוטה [ה ע"א] לעולם ילמד אדם מדעת קונו שהרי הניח הקדוש ברוך הוא כל ההרים והגבעות והשרה שכינתו על הר סיני, וכיון שע"כ היינו זוכים שתתקיים התורה על ידינו אעפ"י שלא היה נותן לנו את התורה ר"ל במתנה שע"י כן שוב אינה משתכחת מן הלב, מכל מקום דיינו שמה שפועלת המתנה פועלת ג"כ הענוה וכנז'.

ואידי דשרינן שותא בההיא דויתן אל משה אי אפשר להתעלם לע"ד מלדקדק בו, איך היה בא משה לידי שכחה קודם שתנתן לו במתנה, והלא מי לנו גדול ממה שמעיד עליו הכתוב והאיש משה עניו מאד מכל האדם [במדבר יב, ג] ואעפ"י שהיו בו כל המעלות שדרכן של בני אדם להשתבח ולהתפאר בהם, עם כל זה היה עניו מאד, שלכן אמר הכתוב והאיש משה ולא אמר ומשה עניו מאד, לרמוז שעם היותו איש לשון חשיבות ומעלה¹⁶⁹ מכל מקום היה עניו מאד, והוא דבר גדול שיראה וימצא חכם גבור ועשיר שעליהם אמר הכתוב אל יתהלל חכם וכו' ואל יתהלל עשיר וכו' ואל יתהלל גבור [ירמיהו ט, כב] וכו', ומכלל שלפי טבען של בני אדם להתפאר ולהתיהר על כל אחד ואחד מהם, וכל שכן וקל וחומר בהזדווגם יחד באיש אחד. ומי שעם היותו מוכתר בג' כתרים הללו וכמשה שאמרו עליו עוד שם בנדרים [לח ע"א] אין הקדוש ברוך הוא משרה שכינתו אלא על גבור חכם עשיר וכולם ילפינן ממה, ועם כל זה הוא עניו בוודאי שהוא בתכלית הענוה, וכיון שכן שהוא היה עניו באמת, ומי שיש בו מדה זו הא אמרן דאין התורה משתכחת ממנו, איך א"כ אמרינן שם שהיה משה לומד ושוכח עד שהוצרך שתנתן לו התורה במתנה. ושמה אפשר

168. פתגם פילוסופי מקובל בימי הביניים: ידיעת ההפכים אחת (או: ידיעת ההפכים אחת היא), כלומר מהחוב אתה למד על השלילה וכן להיפך, וכמו שרבינו מסביר והולך: אם גאווה גורמת להסתלקות החכמה, אזי ענוה (ההיפך ממנה) גורמת (להיפך) שהחכמה תתקיים בידו. 169. בראשית רבה (ל, ז), וע"י רשי (במדבר יג, ג) ועוד.

לומר כי מדת הענוה מזכה לבעליה שיתקיימו בו השמועות קלות והגירסא נכונה דסייעתא דשמיא הוא אוקומי גירסא [מגילה ו ע"ב], אך לקיים הפלפול וחומר השמועה אין הענוה גדולה כחה כל כך לשתתקיים בידו, ומשה רעה¹⁷⁰ מכח הענוה שבידו לא היה שוכח הדברים ככתבן רק דקדוקיהן ועומק הלכותיהן היה שוכח, עד שנתן לו הקדוש ברוך הוא התורה במתנה ויתקיים הכל כאשר לכל על ידו. ותבלין מצאתי לחילוק זה בדאמרינן עוד שם בנדרים [לח ע"א] אריב"ח בתחלה לא ניתנה תורה אלא למשה וכו', ומתיב רב חסדא ופרקינן אלא פלפולא בעלמא נתן הקדוש ברוך הוא למשה במתנה, ע"ש. ועפ"י האמור אפשר ג"כ לכוין אימרא 'אי הנז', אילו קרבנו לפני הר סיני ולא וכו'. והוא על דרך האמור בפ"ג דהוריות [יד ע"א] סיני ועוקר הרים הי מינייהו עדיף, והכי קאמר אע"ג דטוביה לדוכי והוי דרופקתי דאורייתא כולה [סנהדרין צט ע"ב¹⁷¹] והוי סיני ועוקר הרים תרתי לטיבותא, מכל מקום אילו קרבנו לפני הר סיני דמשם למדנו מדת הענוה, דע"כ אנו זוכים לאוקומי גירסא וליהוי סיני, אע"ג דלא זכינן שתנתן לנו התורה דהיינו במתנה ולהיות ג"כ עוקר הרים וכמשה רעה"ו, דע"י שניתנה לו במתנה זכה לפלפולא, מכל מקום דיינו, דמכל מקום נהיה בגדר סיני ודוק.

דף ט"ל ע"א [דרך צדקה, דרוש יז, דף עא ע"ב]

עפ"י הקדמותיו ז"ל יתבארו שני כתובים הבאים כאחד צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת [משלי יד, לד]. וא"ת מה נשתנו אלו מאלו, ובא הכתוב כמתרין רצון מלך לעבד משכיל ועברתו תהיה מביש [שם שם, לה], כי כן הוא גבי מי שהוא בכלל עבד שיכעוס על מי שמפרנס עבד מורד באדוניו, ועפ"י מה שכתבו עוד שם¹⁷² [בבא בתרא י ע"א] אתם קרויים בנים וכו', כשאתם עושים רצונו של מקום אתם קרויים בנים וכו' ועכשיו אין אתם עושים רצונו של מקום, והשיב לו רבי עקיבא שמכל מקום לישראל עם קרובו למצוה תחשב עשיית הצדקה. עפ"י זה אפשר לפרש הכתובים הבאים אחריו, מענה רך ישיב חמה [משלי טו, א] וכו' בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים [שם שם, ג], וירצה שישראל נשתנו מהאומות להיות נקראים בנים אפילו בשעת קלקלתם וכדאמר קרא זרע מרעים בנים משחיתים¹⁷³ [ישעיהו א, ה], וז"ש בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים, ועיני לשון רבים דוקא דזהו סימן טוב לישראל שמשגיח עליהם הרבה כאשר כתבתי במקום אחר, וז"ש בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים בין כך ובין כך לא זו אהבתו ממנו ומעין תשובת ר' עקיבא הנז' ודוק.

170. כלומר, רבינו עליו השלום. האות ו ניתנת להתפרש בצורות שונות, ולכן לא פירשתי, אלא שלא מצאתי ראשי תיבות אלו במקום אחר. 171. כתב שם רש"י: "דרופקתי, טרחנין, כלומר, כל הגופין לעמל נבראו. טוביה לדוכי, אשריו למי שזכה והיה עמלו וטרחו בתורה", וכו'. 172. פרשת דרכים ריש דרך צדקה, דרוש יז, וכפי שציין רבינו בתחילה. 173. על פי קידושין לו ע"א.

דף מ ע"ג [סוף דרך צדקה, דרוש יז]

עפ"י דרכו הטוב יתבאר לע"ד מאמר הכתוב ויאמר אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה [בראשית טו, ז], די"ל¹⁷⁴ מאי שנא נקט הכא הצלתו מאור כשדים גבי ירושת הארץ. וראיתי להר"ב שתי ידות¹⁷⁵ דכבר דקדק בזה ופירשו לפי דרכו.

ולע"ד י"ל¹⁷⁶ במ"ש איהו גופיה שם בפ' שופטים¹⁷⁷ דמייתי הא דפ' יש נוחלין¹⁷⁸ ובבא בתרא קיט ע"א] ופ' השולח¹⁷⁹ [גיטין מז ע"א] ופ' ד' מיתות¹⁸⁰, וכלל העולה דמאן דס"ל שארץ ישראל מוחזקת היא בדינו, על כרחך ס"ל שהאבות קודם מתן תורה היה להם דין ישראל ולא דין בן נח, דאל"כ איך יתכן לומר דא"י מוחזקת היא, הא קי"ל דאין קנין לנכרי בא"י, וא"כ איך היה אברהם יכול להחזיק, אלא ודאי צ"ל שהיה להם דין ישראל, יעו"ש מקורן של דברים כסדרן והלכתן. וגם הרב המחבר ז"ל מחוי ליה במחוג בדירוש¹⁸¹ א' דף א' ע"ב דהא בהא תליא, ע"ש.

והנה ממ"ש כאן איכא ברירה, דאי לאו דהו"ל לאברהם דין ישראל לא הוה מצי לסכוני נפשיה למסור עצמו לכבשן האש ולא היה בדין שינצל משם, דרחמנא לא עביר ניסא לשקורי, ע"ש.

בזה באנו לכוונת הפסוק כי רצה הקדוש ברוך הוא להראות לאברהם ירושת הארץ לבניו וכמ"ש לתת לך את הארץ הזאת לרשתה [בראשית טו, ז], ושיהיה הוא המחזיק בה בדרכי הקניה, וממילא צ"ל דיש לו דין ישראל. ופן יאמר נא אהע"ה¹⁸² מאן מפיש, לכן הקדים ואמר אני ה' אשר וכו' מאור כשדים, ומשעשיתי לך נס מכלל שכדין מסרת עצמך והיינו בהיותו¹⁸³ בגדר ישראל ולא בכלל בן נח וא"כ איפא ידוע תדע ג"כ שיש לך קנין בארץ וכי תנחל את הארץ להורישה לבניך.

וא"ת כיון שהכריח בהצלה זו תחלה דאית ליה דין ישראל ושיש לו קנין בארץ, מאי סליק אדעתיה דאברהם למשאל במה אדע כי אירשנה [בראשית טו, ח]. ועוד מאי קמהדר ליה רחמנא ויאמר קחה לי עגלה וכו' עד בין הגזרים האלה [שם שם, ח-יז]. ובמדרש [בראשית רבה מד, כא] אמר ריב"ל אף קריעת ים סוף הראה לו דכתיב אשר עבר בין הגזרים [שם שם, טז]

174. ראה לעיל הערה 163. 175. ר' אברהם חזקוני, שתי ידות, על התורה, אמשטרדם, תפ"ו, פר' לך לך, דף י סע"ב. 176. יש לומר, יש ליישב. 177. כוונתו להר"ב שתי ידות בפר' שופטים, דף קטו ע"ב. 178. וז"ל שתי ידות: "דאיתא במס' בבא בתרא פ' יש נוחלין איפליגו בה אמוראי אי א"י מוחזקת היא או לא". 179. "תו איתא מס' גיטין פ' השולח פליגי תנאי אם יש קנין נכרי בא"י או אין לו קנין". 180. "ואיתא במס' סנהדרין פ' ד' מיתות פליגי ביה תנאי אם היו לאבותינו קודם מתן תורה דין ישראל או דין בני נח". ולא כתב בעל שתי ידות במדויק מה כוונתו ודומה שדבר זה לא נמצא במדויק שם, והארץ במימרות שבפרק זה בעל פרשת דרכים בדרוש א, וכמו שכתב רבינו, חקנו משם. 181. כך כתוב, וכן ראה לקמן הערה 197. 182. לכאורה צ"ל: אאע"ה=אברהם אבינו עליו השלום, אלא שכך דרך כתיבתו של רבינו, ראה לעיל הערה 109. 183. עדיף: בהיותך.

כד"א לגזור ים סוף לגזרים [תהלים קלו, יג], ומאי שיאטיה דקריעת ים סוף הכא. ויתבאר הכל עפ"י מ"ש הרב ז"ל¹⁸⁴ על מה שאמר הכתוב כה אמר ה' ליעקב אשר פדה [את אברהם] [ישעיהו כט, כב] וכו', בזכות יעקב נפדה אברהם מכבשן האש, ומדקאמר דניצול בזכות יעקב ולא תלו לו בזכות עצמו, מכלל דשלא כדן מסר עצמו, והיינו משום שלא יצא מכלל בן נח.

וכבר כתבתי במקום אחר¹⁸⁵ כוונת המאמר בסוטה [לז ע"א] שהיו ישראל מחולקים בירידת הים זה אומר איני יורד תחלה וכו', דבזה היו מחולקים אם יצאנו מכלל בן נח ושרי להו לסכנוי נפשיהו לקידוש שמו ית' או לא, וכיון שקרע לנו את הים וקבע לבנימין שכר על היותו מהמקדימים ליכנס, מכלל דאית להו דין ישראל. מעתה נבא לביאור הכתובים. דבתחלה א"ל¹⁸⁶ הצלתו מאור כשרים להוכיחו שיצא מכלל בן נח, שמשם הוראה יוצאת לחזקת הארץ כנז'. ושמא יעלה על הדעת דהצלתו היתה בזכות יעקב וכנז', ולית למילף מינה דכדן מסר עצמו, ומינה דאין הכרח לקניית הארץ, לכן שאל במה אדע כי אירשנה, והשיב לו הקדוש ברוך הוא קחה לי וכו' עבר בין הגזרים והראה לו קריעת ים סוף, שמשם בארה שיש לו דין ישראל, והיינו דמסיים בתריה ביום ההוא כרת ה' וכו' לזרעך נתתי את הארץ הזאת [בראשית טו, יח], דמזה תדע דא"י מוחזקת היא, ולכך נאמר נתתי ל'¹⁸⁷ עבר ולא אתן ל' עתיד¹⁸⁸, כי כיון שהחזקת בה משום דאית לך דין ישראל, יכול אתה להורישה לבניך ולזרעך אחריו וק"ל.

וגם במראה שהראה אליו גלות מצרים והבטיחו שאחרי כן יצאו ברכוש גדול, אפשר שבא ללמדו דעת שיצא מכלל בן נח. כי כבר כתבו המפרשים ז"ל והביאו ג"כ הר"ב ז"ל דביזת מצרים הגיעה להם מדין הענקה¹⁸⁹, ומקרא מלא הוא כי ימכר לך אחיך העברי וכו' הענק תעניק [דברים טו, יג-יד] וכו', ועברי ועבריה דוקא ולא בן נח. ולכן כששאל אברהם אות לירושת הארץ היינו שיהיה לו דין ישראל וכנז', הראה לו הקדוש ברוך הוא גלות מצרים והענקה, שמשם מוכח דישאלים גמורים הם, ודוק.

גם במה שאמר לו אחר כך ואתה תבא אל אבותיך בשלום תקבר בשיבה טובה [בראשית טו, טו], הראהו שיש לו דין ישראל. דבמדרש אמרו [בראשית רבה ל, ד'¹⁹⁰] והביאו רש"י ז"ל [שם] שהבטיחו בזה שתרח וישמעאל יעשו תשובה. וכבר הבאנו במקומות אחרים¹⁹¹ דאין התשובה ניתנה אלא לישראל ולא לבן נח, והטעמים רבו כמו רבו ברז"ל יעויין במקומותם. וכיון שכן, על ידי שהודיעו שתרח וישמעאל יעשו תשובה, ממילא הודיעו שיש לו דין

184. הרב פרשת דרכים, דרך האתרים דרוש ראשון, דף ז סע"ב ואילך. 185. ראה לעיל ליד הערה 32.
186. אמר לו הקב"ה לאברהם. 187. לשון. 188. כ"ה בירושלמי חלה (ב,א), והביאו הרב פרשת דרכים בדרך הקדש דרוש תשיעי, דף מג ע"א. 189. ראה לעיל ליד הערה 84. 190. שם נאמר על תרח שיש לו חלק לעולם הבא, וראה ברמב"ן מה שכתב על רש"י. מכל מקום שתרח עשה תשובה מפורש בתנחומא, שמות, יח. 191. שם עולם, ר"פ פקודי, ר"פ ויקרא, ר"פ בחוקותי.

מהר"ר דניאל טירני • 'דרך שיחו' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

ישראל לכל מי שיתגייר ויקיים מצותיו אפילו קודם מתן תורה, ומכאן מודעא רבא שיש לו קנין בארץ ויורישנה לבניו ודוק.

דף מ"ו ע"ב [דרך ה', דרוש כא, דף פה ע"א]

»דברי פי חכם חן והטובה הבאה מידו ית' גדולה מהבאה ע"י שליח, ומשנה שלימה שנינו בפ"ד דאבות [משנה י] אם עמלת בתורה יש לו שכר וכו', ובפירוש הר"ב ז"ל עיי"ש¹⁹².

שם¹⁹³

הקשה הרב ז"ל ההיא דמציעא [פו ע"ב] דקאמר דהטעם שנתן לנו הקדוש ברוך הוא בעצמו את המן משום שאה"ע¹⁹⁴ ג"כ עשה למלאכי השרת בעצמו, דמשמע דאילו עשאו אברהם ע"י שליח גם המן היה הקדוש ברוך הוא מביא ע"י שליח, וק' דבתענית [ב רע"ב] אמרינן דמפתח של פרנסה לכ"ע אינו מוסר הקדוש ברוך הוא ביד שליח, והניחו בצ"ע. וכזה ראה וחדש תמיהה על מ"ש ואל הבקר רץ אברהם [בראשית יח, ז], ורוח וכו' ויגזו שלום [במדבר יא, לא], ודבר ברור הוא דשלום נמי היינו פרנסה, והכא משמע דאי לאו דעבד אברהם איהו גופיה למלאכי השרת אף הקדוש ברוך הוא היה שולח את השליח ע"י שליח, וקשה קושיית הנ"ל.

ונלע"ד לתרץ דר' יוחנן נמי ס"ל דדוקא מפתח גשמי א"י אין הקדוש ברוך הוא מוסרו ביד שליח, אך של חוצה לארץ נמסר. דייקא נמי קרא דמייתי ר' יוחנן לראיה יפתח ה' לך וכו' לתת מטר ארצך [דברים כח, יב], ארצך דייקא. ותנא מסייע לך, דת"ר התם [תענית י ע"א, ע"ש] ארץ ישראל שותה מי גשמים, וכל העולם כולו שותה מתמצית. ארץ ישראל משקה הקדוש ברוך הוא בעצמו, וכל העולם כולו משקהו ע"י שליח שנאמר הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות [איוב ה, י]. והוא ברור. וכיון שכן ניחא שפיר¹⁹⁵, דהשליח והמן

¹⁹². אלו דברי ר"ע ברטנורה: "ואם עסקת בתורה, הוא עצמו ישלם שכרך ולא על ידי שליח. ובוזה יתירה מדה טובה על מדת פורענות". ¹⁹³. לכאורה ציון זה תמוה, שהרי אם את הדבור הקודם הוסיף רבינו מאוחר יותר, כפי שמוכח מהאופן שכתבו רבינו באותיות קטנות והוא דחוק בין השורות, ולכן סומן כולו בסוגריים זוויתיים וכפי שכתבנו במבוא, כיצד יבוא אחרייו הציון: שם, והוא אכן ציון נכון. ¹⁹⁴. ראה לעיל הערה ¹⁸². ¹⁹⁵. כן יישב גם החיד"א בספרו פתח עינים, בבא מציעא שם, בשם מהר"ר אליהו מוצירי ומהר"ר משה אלגאראנטי, וכן כתב ר' ידידיה שמואל טאריקה בספרו קידוש ידיד, פרשת מקץ, דרוש הספד, דף לו ע"ד. ויש לדקדק בתירוץ זה, דאף דנאמר דהמדבר שהיו בו ישראל חשיב חו"ל, הלא היו גם בעבר הירדן, ולגבינו נחלקו קמאי אי חשיב א"י אם לאו, וכמו שהאר"ך בזה החיד"א בספרו ברכי יוסף, או"ח ס' תפט, אות ג. והנה דעת רבינו שעבר הירדן חשיב א"י, וכפי שכתב כן לעיל, בדרך הקודש, דרוש שמיני, יעו"ש. וא"כ לפי דעת רבינו, אין התירוק האמור מספיק, דאף שבמדבר הוצרכו לזכותא דאברהם, אבל בעבר הירדן כיון דחשיב א"י מן הראוי היה שירד מן ע"י הקב"ה עצמו, גם לולא זכותא דאברהם. הן אמת, ולזה יש ליישב בפשיטות ולומר דזכותא דאברהם, דירד מן ע"י הקב"ה בעצמו, לא הוצרכו לזה ישראל אלא כשהיו במדבר, ואמנם בעבר הירדן לא הוצרכו לזה, וכדקדוק האמור. וא"כ כשאמרו בגמ' שבזכות אברהם זכו ישראל למן ע"י

שהוריד הקדוש ברוך הוא במדבר, אי לאו משום שעשאן אהע"ה¹⁹⁶ בעצמו, היה עביר רחמנא נמי ע"י שליח, וק"ל.

ועל מה שהקשה הרב ז"ל מר' יוחנן אר' יוחנן עיין לקמן במ"ש על דף נ"ו ע"א שתירצתי לע"ד בדרך נכון ע"ש.

דף נ' ע"א [דרך הערבה, דרוש כב, דף צא ע"א]

רובי תורתו הקדושה של הרב ז"ל בדירושו¹⁹⁷ הלז הבאתי לע"ד לכלל יישוב בסגנון אחר אצלי בס' שם עולם פ' תרומה.

שם נ' ע"ב [שם, דף צא ע"ב]

גם זה לטובה פירשתיו בסגנון אחר בשם המצטרף שלי¹⁹⁹ סי' ס"ז.

דף נ' ע"ד [שם, דף צ ע"א]

עפ"י דרכו של הרב ז"ל האיר ה' את עיני להבין אמרי בינה בטוב טעם ודעת מאמר הנביא, לא אעשה חרון אפי לא אשוב לשחת אפרים כי אל אנכי ולא איש בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר [הושע יא, ט]. ויש להעיר בתחלה, דמה נתינת טעם הוא לשלא יעשה ה' דבר בעמו ישראל אעפ"י שחטא מהטעם לשבח המפורש בתורה כי אל אנכי ולא איש, וכי מפני שהוא אל ולא איש סר מעלינו חיוב שמירת מצותיו, והא קרא אחרינא קצוות ותמה הלה' תגמלו זאת [דברים לב, ו] וכו'. ועוד מה שמוסיף בקרבך קדוש, לכאורה אינו נדרש כלל בשלפניו ושלפני פניו.

ולדידי חזי לי להמתיק הענין עפ"י מ"ש הרב ז"ל, ובתחלת אמרי פיו קדוש בדירושו²⁰¹ הלז שכבר כתב הוא ז"ל מה שכתבו גדולי הפוסקים על דברי התוספות בשם ר"ת [שבת פח ע"א ד"ה מודעא] ומה שחלק עליהם מהריק"ו בשרש ס"ג, דשאני מעשי בני אדם דאפשר לומר דאע"ג דמתחלה בא עלי מצד האונס עתה ימלך ולא יעשה עוד באונס וכו', אבל הקדוש ברוך הוא כי לא בן אדם הוא ויתנחם כדי שיאמר בתחלה היה עומד בדעת אחת ועתה עומד בדעת אחרת וכו', כל שמתחלה כפה עליהם את ההר כגיגית וככחו אז כחו עתה, כל הנעשה אחר האונס הראשון חשיב אותו מעשה שנעשה באונס, ע"כ דברי מהריק"ו ז"ל עי"ש.

וזה יהיה משפט הכתוב לא אעשה חרון אפי לשחת את אפרים, אעפ"י שחטא כנגדי לפני שיש להם טענת אנוסין היינו כיון שכפה עליהם את ההר כגיגית, ומה תאמר דהדור

הקב"ה בעצמו, אין הכוונה לכל מ' שנה, אלא לרובם. וכדרך שכתב מהרש"א חידושי אגדות, שם, ד"ה בשכר ג', שהאמור בגמ' שבזכות אברהם זכו ישראל למן (והיינו למן עצמו ולא לאופן ירידתו), אין הכוונה לכל מ' שנה אלא לחלקם, ובשאר השנים זכו לו בזכות משה (כמבואר בתענית ט ע"א), ע"ש. 196. ראה לעיל הערה 182. 197. ראה לעיל הערה 181. 198. קשה לקרוא מלה זו. 199. ראה לעיל הערה 33. 200. קשה לקרוא מלה זו. 201. ראה לעיל הערה 181.

מהר"ר דניאל טירני • 'דרך שיח' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

קבלוה בערכות מואב ושם לא היו אנוסים, ולכן הוסיף הכתוב ואמר כי אל אנכי ולא איש, ר"ל לא מבעיא לסברת גדולי הפוסקים הנז' דס"ל דמי שאנס את חברו על איזה דבר ושוב התירו כל זמן שיכול לחזור ולאנסו עדיין אונס הראשון קיים, אלא אפילו לסברת מהריק"ו דפליג עלייהו וס"ל דכל זמן שעכשיו לא אנסו לא חשיב מעשה באונס, מכל מקום איהו נמי חילק ידע בין מעשי בשר ודם למעשי ה' כי נורא הוא, וכיון שמתחלה כפה עליהם ההר כל הנעשה אח"כ חשיב הכל מעשה באונס, וזהו שאמר כי אל אנכי ולא איש וכו' וממילא דבערכות מואב נמי מיקרו אנוסין, ולכן לא אשוב לשחת את אפרים כי הכל נעשה באונס לפי שאל אנכי ושאני דין שמים מדין בשר ודם וכו'.

ועדיין לא נתקרה דעתנו במה שדקדקנו על אומרו בקרבך קדוש, ויתבאר היטב עפ"י מ"ש עוד הרב ז"ל²⁰² סברת הפוסקים שכתבו דהנודר באונס צריך לבטל בלבו את נדרו, ואם לבבו לא כן יחשוב נדרו נדר אף עפ"י שנאנס, ואיתא בלא יחל דברו. ומייתי נמי דהאי טעמא שייך שפיר בין אדם הנודר לחבירו שאינו יודע המדיר מה שבלב הנודר, משא"כ גבי הקדוש ברוך הוא דכולא קמיה גליא, פשיטא ופשיטא שאעפ"י שקיימו במחשבתם את אשר נדרו אפילו הכי דין אחד להם, כי כשם שהיו אנוסים עפ"י הדיבר במוצא שפתייהם, כן היו אנוסים במחשבתם בהיות צפוי וגלוי לפניו ית' מחשבה כדבור. עוד הביא הרב קראי טובא דכתיב בהו בקרבנו בקרבם וכיוצא דמשמען במחשבה וכמאמרם ז"ל [שמות רבה כו, ב] על פסוק היש ה' בקרבנו [שמות יז, ז] אם מהרהרים אנו בלבנו וכו'.

ונבא בזה אל המנוחה והבנת הפסוק לא אעשה חרון וכו', אעפ"י שחטא ישראל לא אענישם ולא אעשה חרון אפי' וכו' כי יש להם טענת אנוסים היינו בקבלת התורה. ושמא תאמר והלא הנודר באונס צריך שיבטל בלבו מה שהוציא בשפתיו, ואם לא ביטל נדריו קיימין, וכיון שישראל לא בטלו בלבם מה שהוציאו בשפתייהם א"כ אין להם דין נדרי אונסין, הא ליתא כי אל אנכי ולא איש, ודוקא בין איש לרעהו לחלק יצאנו בין ביטל בלבו ללא ביטל משום שאינו יודע המחשבות ולא שייך בהו אונס, לא כן ביודע המחשבות. וזהו כי אל אנכי ולא איש בקרבך קדוש היינו במחשבתך, וא"כ חוזר הדין לסיני דאע"ג דלא ביטלו בלבם אפילו הכי הנדר הוי באונס ואין להענישם אם יעזבו בני תורת, ולכן לא אשוב לשחת אפרים וכו' ולא אבוא בעיר לשחתה כי יש להם טענה הנז' וק"ל.

דף נ"א ע"ב וע"ג

<עיין לקמן בהשמטות סי' ד' ובפלגי מים שלי²⁰³ איכה א' אות צ' ואות ק'>

דף נ"ב ע"א [שם, דף צד ע"ב]

עפ"י יתבאר אצלי²⁰⁴ מאמרם ז"ל בזבחים [קטז ע"א] וישמע יתרו [שמות יח, א] מה שמועה

202. שם, ד"ה והנה אף, דף צד ע"א. 203. הוא פירוש שכתב רבינו על איכה ולא נדפס. 204. האמור בקטע זה כתבו רבינו גם בספרו סעודת מצוה דף ו ע"ג.

שמע ובא מלחמת עמלק שמע ובא. כי כבר היה להם לדורות הראשונים ג"כ יסוד מוסד, דדוקא היודע מה שבלב האדם מכלל שהוא אלוק. וכן אמרו במדרש²⁰⁵ כשביקש נמרוד מאברהם שיעבדהו א"ל אברהם א"כ הודיעני מה שבלבי אני חושב, ולא ידע נמרוד, א"ל אברהם א"כ אין אתה אלוק, ע"כ. ולכן כיון שממלחמת עמלק למדנו שהוא בוחן לבות וכליות, מיד בא אצלן יתרו ונתגייר. ובסגנון זה יתבאר נמי מ"ש עוד שם קריעת ים סוף שמע ובא, ואיכא מאן דאמר מתן תורה שמע ובא, דכבר נודע²⁰⁶ קטרוג ס"מ בשעת קריעת ים סוף, מה הללו עובדי עבודה זרה אף הללו עובדי עבודה זרה, והשיב להם הקדוש ברוך הוא וכי אתה דן שוגג וכו', והלא לא עבדהו אלא מתוך שעבוד וטירוף הדעת, א"כ מוכח מזה שידע הקדוש ברוך הוא מחשבותם ומכלל שהוא אלוק, ולכן בא להתגייר. וכן אתה אומר דמתן תורה שמע, דשם הזהיר לא יהיה לך אלקים²⁰⁷ אחרים על פני [שמות כ, ג], ופירשו בו²⁰⁸ שהוא אוהרת על המחשבות רעות, ומכלל שהוא יודע ומכלל שהוא אלוק, ולכן בא להתגייר וק"ל. ובשם המצטרף²⁰⁹ סי' ה' הארכתי קצת בסיגנון אחר לא עת האסף הנה.

דף נ"ב ע"ד

<בהשמטות סימן י"א>

דף נ"ג ע"ג וע"ד

<עיין בפסקא שלאחר זה.>

דף נ"ד ע"א [דרך עצב, דרוש כג, דף צח ע"א]

עפ"י הקדמותיו ז"ל יתבאר שפיר אצלי כוונת הכתוב זנח ה' מזבחו נאר מקדשו הסגיר ביד אויב חומות ארמנותיה קול נתנו בבית ה' כיום מועד [איכה ב, ז]. דכבר הקדים הרב ז"ל²¹⁰ מ"ש במדרש²¹¹ מעולם לא זזה שכינה בשבתות וי"ט מישראל וכו'. עוד נקדים מ"ש במדרש [איכה רבה, פתיחתא כד] בשעה שביקש הקדוש ברוך הוא להחריב בית המקדש אמר כל זמן שאני בתוכו אין אומות העולם נוגעים בו, אסלק שכינתי ממנה וכו', ע"כ. באופן כי לא גבר אויב בגבורתו להשחית חומת בת ציון רק קמחא טחינא טחינת, ומפני שסילק כ"י²¹² שכינתו משם ניתן להם כח לנתוץ ולהאביר ולהרוס, וכמו שהאריך בהקדמה זו הרב

205. לא מצאתי. 206. ראה לעיל ליד הערה 59. 207. כך כתב רבינו, וכן כתב לקמן ליד הערה 269. וידוע שיש שלא הקפידו על כך, או שכתב כן אגב שיטפיה. 208. ראה ראב"ע שם, והרמב"ם כתב (יסודי התורה א, ו): "כל המעלה על דעתו שיש שם אלוה אחר חוץ מזה, עובר בלא תעשה שנאמר לא יהיה לך אלהים אחרים על פני". 209. ראה לעיל הערה 33. 210. בדרוש זה, במקום שמצויין בכותרת. 211. זוהר, ס"פ קרח, מהד' מרגליות, דף קעט ע"ב, וראה ניצוצי זהר שם. הנוסח המקובל הוא: מעולם לא זזה שכינה מישראל בשבתות וי"ט. וכן כתב רבינו עצמו לקמן ליד הערה 259. 212. ראה לעיל הערה 52.

מהר"ר דניאל טירני • 'דרך שיח' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

ז"ל בדרך צדיקים עיי"ש. עוד נקדים מ"ש בגיטין [נו ע"ב] על טיטוס הרשע שנטל סייף וגדר את הפרוכת ונעשה נס וכו', וחשב שהרג את עצמו.

מעתה יובן מאמר המקונן זנח ה' מזבחו, היינו שסילק הקדוש ברוך הוא שכינתו מבית המקדש ועל ידי כך הסגיר ביד אויב חומות ארמנותיה, א"כ אין האיש בביתו כ"י²¹³, והרשע הרע הזה נתן קולו שהרג את עצמו כאילו היה בביתו כ"י²¹⁴, והלא בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום סרה השכינה מהם, וה"נ זנח ה' מזבחו. אלא ודאי קול נתנו בבית ה' כיום מועד, דבשבתות ומועדים לא זזה השכינה מהם אפילו בשעה שאינם עושים רצונו של מקום.

דף נ"ג ע"ג, סוף דרך ארוכה

<עיינ מה שכתבתי עפ"י זה בשם המצטרף²¹⁵ ח"ב סי' קי"ח על פסוקים ומעולם עד עולם אתה אל ולכן תשב אנוש וכו' כי אלף שנים [תהלים צ, ב-ד] וכו' ע"ש.>

דף נ"ג ע"א [דרך עצב, דרוש כג, דף צו ע"ב]

ראשית הגש לכוונת המשורר הוא אמר יהיו כמוץ לפני רוח [תהלים לה, ה] והנמשך עפ"י דרכו של הרב ז"ל אפשר לע"ד לפרש כוונת המדרש [איכה רבה, פתיחתא יא] של אילו זכיתם הייתם קורים אש תמיד [ויקרא ו, ו] וכו', עכשיו וכו' ממרום שלח אש בעצמותי [איכה א, יג] וכו', דהקשה הרב מה ענין זה לזה וכו'. ולע"ד יתבאר עפ"י אומרים²¹⁶ ז"ל רבשעה שבית המקדש קיים המזבח מכפר, ועכשיו שיח שפתותינו תחת קרבנותינו, וכה"א ונשלמה פרים שפתינו [הושע יד, ג]. ואין ספק דמוכרחים אנו לדחוק וליכנס בשערי תפלה ולרצות בדברי רצוי ופיוסים, כי ע"י חרבן הבית נעשה מחיצה של ברזל בינינו לבין אבינו שבשמים, והרבה צריך האדם להתמקמק עצמו כדי שתהיה תפלתו נשמעת. (ובפ"ק) [ובפ"ה] דברכות [לב ע"א] אמרי' על פסוק ויחל משה [שמות לב, יא], שהרבה והפציר כל כך בתפלה עד שאחזתו אחילו, מאי אחילו אש של עצמות. הרי דרבוי התפלה מביא לידי אש של עצמות. ולפי זה הכי קאמר המדרש, אילו זכיתם הייתם קורים בתורה אש תמיד תוקד על המזבח לכפר עונותיכם ע"י הקרבנות, עכשיו שלא זכיתם וגרמתם חרבן הבית, אין לכם רק תעניותיכם ותפלותיכם, ובין התפלה ובין התענית הוי כאש של עצמות, דבתענית אדם מקריב חלבו ודמו, ובתפלות אתם מוכרחים לרבות ולהפציר המביא לאש של עצמות, א"כ עכשיו שלא

213. ראה לעיל הערה 52. 214. ראה לעיל הערה 52. 215. ראה לעיל הערה 33. 216. ע"י במדבר רבה יח, כא: "אמרו ישראל רבש"ע בזמן שבהמ"ק קיים היינו מקריבים קרבן ומתכפר ועכשיו אין בידינו אלא תפלה". אמנם יתכן שרבינו צרף שני מקורות. האחד, ברכות נה ע"א: "כל זמן שבית המקדש קיים, מזבח מכפר על ישראל". השני, על פי יומא פו ע"ב: "אדם עובר עבירה בסתר, מתפייס ממנו בדברים, שנאמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה', ולא עוד אלא שמחזיק לו טובה, שנאמר וקח טוב, ולא עוד אלא שמעלה עליו הכתוב כאילו הקריב פרים, שנאמר ונשלמה פרים שפתינו".

זכיתם אתם קורים ממרום שלח אש בעצמותי, היינו ממש אש של עצמות וכו', ועיין אצלי בספר פלגי מים²¹⁷ על פסוק זה.

מעתה נבא לכוונת הכתובים הנז' דכבר מתורתו של הרב ז"ל²¹⁸ למדנו²¹⁹ דכשהקדוש ברוך הוא נפרע ע"י עצמו כ"י²²⁰ איכא חדא לטיבותא וחדא לגריעותא, שהבושה היא פחותה אך המשפט הוא יותר חזק, וכשנפרע ע"י שליח נהפוך הדבר, דאיכא בושה טפי אך המשפט אינו כל כך חזק. וזאת תהיה כוונת הכתובים יהיו כמוץ וכו', אף הוא היה מתפלל שיכרית וישמיד אינהו רשיעי דהוו מצערי ליה ורדפי ליה על מגן, ושיעשה עמהם תרתי לריעותא, היינו משפט חזק, וע"י שליח שהבושה מרובה, ולכן אמר יהיו כמוץ לפני רוח, ובמדרש אמרו מושל את הרשעים במגונה שבמינים, וא"כ אין לך משפט חזק גדול מזה וכליון חרוץ גדול מזה, דמה ברכה יניחו אחריהם בהיותם כמוץ לפני רוח, ולביישם יותר אמר שלא יהיה הוא ית' המענישם אלא ומלאך ה' דוחה. וז"ש ג"כ אחריי יהי דרכם חשך וחלקלקות, ומשפט חזק ראוי לבית שחלונותיו פתוחים לחשך, ומכל מקום ומלאך ה' רודפם ע"י שליח כדי שיתביישו יותר. ואצלי בשם המצטרף <ח"א> דף ג' הארכתי יותר בענין הלז ע"ש.

דף נ"ד ע"ב [דרך צדיקים, דרוש כד, דף צט סע"א]

<הביא קושיא ותירוציו של מכות וקידושין דלכאורה סתרי הדדי, ועיין להרב פני יהושע על גיטין וקדושין בדף רמ"ו ע"א²²¹>.

דף נ"ד ע"ד [דרך צדיקים, דרוש כד, דף צט ע"ב]

בבואו לשלום אל מקראי קדש להמשיך כוונת הכתובים טבעו בארץ וכו' וישבו לארץ ידמו [איכה ב, ט-י] וכו' הביא ההיא דמהרימ"ט²²² דשאני ת"ח גרידא מגברא רבא וכו'. וכתב עוד וכי תאמר מה חרדת עלינו וכו', והלא מסוגיא דקדושין מוכח דס"ת עדיף מת"ח וא"כ אין מן התימא אם חלק ה' כבוד לשערים (בשביל שחלקו כבוד לארון)²²³ ולא חלק כבוד לת"ח, לזה אמר ישבו לארץ וכו'.

ולעד"ן דאחר המחילה הראויה לא צרכינן להא דמעיקרא קושיא ליתא, דהא ודאי אאת"ל²²⁴ דמלכה ושריה הנז' בפסוק לאו בגברא רבא קמיירי, אע"ג דדוחק קצת לכנות בשם התואר מלך ושר מאן דלאו גברא רבא הוא, מכל מקום אין השכל גוזר דמכבדי

217. ראה לעיל הערה 203. 218. במקום המצויין בכותרת. 219. כתב רבינו בספרו סעודת מצוה דף לו רע"א: "וכבר פירשתי בהקדמה זו בקונטרס בדרך שיחו שלי מאמר המשורר ז"ל יהיו כמוץ רוח" וכו', ומביא שם רבינו דברים שכתבם כאן. 220. ראה לעיל הערה 52. 221. לפי דפי הספר במהדורה שהיתה לפניו. רבינו הוסיף על מראה מקום זה, מראי מקומות נוספים ראה ליד הערה 227. לכאורה היה צריך לכתוב את המקומות שהוסיף שם כהמשך לכתוב כאן, ואפשר להעלות סיבות שונות מדוע לא עשה כן. 222. חידושי מהרי"ט על קידושין, דף לג ע"ב. 223. הסוגיים במקור. 224. ראה לעיל הערה 123.

מהר"ר דניאל טירני • 'דרך שיח' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

התורה עדיפי מת"ח העוסק בתורה אע"ג דלאו גברא רבה הוא, ועד כאן לא קאמרי בקידושין אלא דס"ת עדיפא מת"ח, אמנם דמכבדה ג"כ עדיף מת"ח זו לע"ד לא שמענו, וכיון שכן מ"ש הרב ז"ל וכי תאמר מה וכו' הוא בבל יאמר, ולא מצי סליק אדעתין. ועפ"י הקדמותיו אפשר לע"ד לבאר הכתובים הנז' בסגנון אחר. ועוד נקדים מה שראינו במלכי ישראל דאפילו הרעים שבהם היו מכבדי ת"ח וכההיא דאחאב שהיה מכבדם ומהנה אותם מנכסיו כדאיתא בפ' חלק [סנהדרין קב ע"ב] אחאב שקול היה (וכו')²²⁵ אלא ותרן בממונו היה, ומתוך שהיה מהנה ת"ח מנכסיו כפרו לו מחצה. ואם בשחורים שבהם כך בנאים שבהם על אחת כמה וכמה, ביאושפט מה כתיב ואת יראי ה' יכבד [תהלים טו, ד], כשהיה רואה ת"ח היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו וקורא לו ר' מרי מרי [מכות כד ע"א] ע"כ.

ולפ"ז היה מקונן ואומר טבעו בארץ שעריה וכו', ועל דרך הנז' שלפי שכבדו את התורה לא שלטו בהם הגוים, ואעפ"י כן מלכה ושריה בגוים שהיו מכבדים הת"ח שלטו בהם הגוים, והלא מההיא דמכות ילפינן דתלמיד חכם עדיף מס"ת ומינה דמכבד תלמיד חכם עדיף ממכבד התורה, וא"כ כהניה ושריה שהיו מכבדים את התורה היה בדין שלא ישלטו בהם אויבים במכל שכן שלא שלטו בשערים שכבדו התורה. ושמה תאמר והלא מההיא דקידושין מוכח דס"ת עדיף מת"ח, ומאי חזית דסמכת אהא דמכות לתמוהי עלה דמלכה ושריה בגוים סמוך אהא דקידושין דמוכח דס"ת עדיף מת"ח וניחא וכל שכן לפי מאי דתירץ הר' ישעיה ז"ל הביאו הרימ"ט והרב ז"ל כאן דהכי פירושו, כלום למדנו קימה מס"ת אלא מק"ו דגברא רבה, ואיך יתכן דקיימי מקמי ס"ת ולא קיימי מקמי גברא רבה, דאם במלמד לא קיימי היכי נלמד ס"ת ולעולם דס"ת עדיפא מתלמיד חכם, וממילא לא תיקשי לך על טביעת השערים ומלכה ושריה בגוים, דאיכא למימר דדינא הכי הוא דס"ת עדיף מתלמיד חכם, ואין מקום לתמוה אם לא שלטו האומות בשערים על שכבדו התורה הגם ששלטו במלכה ושריה שכבדו הת"ח, כי כשם דהת"ח בציר מס"ת, הכי נמי מכבדי ת"ח בצירי ממכבדי ס"ת. ולזה הוסיף המקונן ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון אלו ת"ח עצמן, וזהו ודאי אין הדעת סובלתו שמכבדי התורה יהיו עדיפי מהת"ח עצמן דפשיטא דחות דרגא המכבד התורה מהתורה עצמה, ואם התורה עצמה עדיפא מת"ח מכל מקום מכבדיה דינא הוא דבחד דרגא ליתבי בת"ח עצמן, וז"ש גם נביאיה וכו' ישבו לארץ ידמו וכו', דאפילו הנביאים עצמן דודאי ת"ח הם דאין הנבואה שורה על עמי הארצות²²⁶ ירדו ממדרגתם וישבו לארץ ידמו זקני וכו' אלו הסנהדרין, והוא פלא עצום דכל כי האי ריתחא רתח רחמנא עלן ודוק.

225. מלה זו נראת מיותרת, כיון שלפנינו בגמ' הנוסח הוא: אחאב שקול היה אלא ותרן וכו'. 226. על פי נדרים לח ע"א: "אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על גבור ועשיר וחכם וענו", והכוונה לנבואה וכמו שכתב הרמב"ם ברפ"ז מיסודי התורה.

<ובעיקר הקושיא שנוקשו בה מסוגיא לסוגיא עיין²²⁷ להרב שמע שלמה²²⁸ פ' תרומה, ובשו"ת שער אפרים סי' ע"ה²²⁹, ושבות יעקב [ח"א] סי' י"א, שתירצו כמה תירוצים. ועיין להרב יד אליהו²³⁰ סי' ד' שהעיר ג"כ למה קרא להו טפשאי ולא רשיעי ע"ש, ולהרב באר יצחק²³¹ דירוש א'.

דף נ"ה ע"א

<עיין לקמן בהשמטות סימן א'.

שם ע"ג

<עיין בהשמטות סימן ב'.

דף נ"ו ע"א [דרך ארוכה, דרוש כה, דף קא ע"ב]

ובסדר אלה הדברים רבה²³² יתבאר לע"ד היטב כוונת הכתוב בנים אתם לה' אלקיכם לא תתגודדו ולא תשימו וכו' על מת²³³ [דברים יד, א], ולכאורה אין לו שחר דמה נתינת טעם הוא לשלא יתעצב על מתו מוטל לפניו משום שבנים אתם לה' אלקיכם, ומלתא הוא דבעיא טעמא.

ואני טרם אחל לדבר ולבא אל המכוון, אידי דתנא התנא האלקי הרב המחבר ז"ל ההיא דר' יוחנן ג' מפתחות בידו של הקדוש ברוך הוא שלא נמסרו וכו', אנא נמי ארישא קא מהדרנא דמוביל ומייתי בידיה הרב ז"ל האי מימרא גופיה לעיל בדף מ"ו ע"ג²³⁴, דקא רמי הרב ז"ל ר' יוחנן אר' יוחנן גופיה דהכא קאמר ר' יוחנן דגשמים נמי היינו פרנסה [תענית ב ע"ב] ואילו בו בפרק [ט ע"א] אמרינן אמר ר' יוחנן מטר בשביל יחיד פרנסה בשביל רבים, הרי דיש הפרש בין מטר לפרנסה וא"כ קשיא דר' יוחנן אדר' יוחנן והניח הדבר בצריך תלמוד עיי"ש²³⁵.

227. ראה הערה 221. מראי מקומות ליישוב הקושיא ימצא המעיין גם באוצר מפרשי התלמוד, מהד' מכוון ירושלים במכות ובקידושין, ואפשר להוסיף על דברי רבינו, ומדברי רבינו ניתן להוסיף עליהם. 228. ר' שלמה אלגזי, שמע שלמה, איזמיר, ת"ט, וכן אמשטרדם, ת"ע, סוף פר' תרומה, ושם הביא מחברים נוספים שדנו בזה. 229. צ"ל: ע"ח, ע"ש בדברי בן המחבר. 230. שו"ת יד אליהו, לר' אליהו מלובלין, אמשטרדם, תע"ב. 231. ר' יצחק אבן שאנג"י, באר יצחק על התורה, שאלוניקי, תפ"ט, בראשית, דרוש א. 232. ראה לעיל הערה 67. 233. לשון הכתוב: למת. 234. דרך ה' דרוש אחד ועשרים, דף פ ע"א. 235. כן הקשה גם בספר גבורת ארי בתענית ב ע"ב, והניח זאת בקושיא, ע"ש. וכתב הרש"ש בתענית שם, "מה שהקשה בגבורת ארי דרבי יוחנן אדרבי יוחנן כבר קדמו הפרשת דרכים דרוש כ"א". וביישוב קושיא זו ראה, ר' חיים וורשאנו, תולדות יעקב, שלוניקי, תקכ"ב, פר' בחוקותי, דף מז סע"א; ר' חיים אברהם מירנדה, דקדוקי חברים על תענית, שלוניקי תקס"ג, תענית שם, דפי הספר כד ע"א; ר' ידידיה שמואל טאריקה, קידש ידיד, שלוניקי, תקע"ד, פר' ויגש, דף לו ע"ד; ר' יהושע אברהם קריספין, אברהם במחזה, איזמיר, תרכ"ט, דרוש ד לנישואין, דף צו ע"ג; ר' חיים פאלאג"י, עיני כל חי, איזמיר, תרל"ח, תענית שם; ר' חנוך זונדל, עץ יוסף על עין יעקב, תענית ט ע"א;

ולע"ד²³⁶ חזי לי דמתוקמא שפיר הא והא ולא קשיא מידי, ובקמייתא רבותא אשמועינן באמרו דאפילו מפתח של גשמים אינו נמסר ביד שליח, אע"ג דהגשמים אינן אלא הכנה וסיבה לפרנסה ואתיא בק"ו וכל שכן פרנסה גופה דלא נמסרה ביד שליח באופן דכולהו בחדא מחתא נחתניה²³⁷, דייקא נמי לישנא דש"ס דקאמר גשמים נמי וכו' ירצה דמידי האי טעמא לא נמסרו הגשמים ביד שליח בהיותם נמי פרנסה, ואין צריך לומר פרנסה גופה כגון המן ודומה לו והיינו כלפי הנותן, אך כלפי המקבל שניין דא מן דא מאותו הטעם ממש, ולכן לא כל אדם זוכה לשתייה, דזכותא דיחיד סגי לגשמים משום דבצירי מפרנסה, מה שאין כן פרנסה גופה דמקרבא הנייתה ועדיפא מגשמים, צריכא נמי זכותא דרבים דעדיפא. וכהאי גוונא אשכחן בענין הצדקה, דצדקת נשים מעולה משל אנשים משום שהאיש נותן פרוטה שאינה אלא הכנה למזונות, והאשה נותנת לחם ומזון ולכן זכותא עדיפא מדידיה, וכמ"ש בש"ס [תענית כג ע"ב].

מעתה נתנה ראש להבנת הכתוב בנים אתם²³⁸, דכבר נתבאר²³⁹ דתחיית המתים היא דוקא ע"י הקדוש ברוך הוא ומצי כ"י²⁴⁰ להחיותינו בדין אע"ג דאית ליה דין כהן, משום שישראל קרויים בנים והאב מטמא לבנו. ובזה ית' מאמרם ז"ל²⁴¹ בענין אלישע ובן השונמית גדולה צדקה שמזכה לתחיה, והכוונה הוא עפ"י מ"ש בכמה דוכתי²⁴² דע"י הצדקה אנו מראים באצבע שיש לנו דין בנים ולא עבדים, וממילא יכול כ"י²⁴³ לטמא עצמו להחיותינו. עוד נקדים מ"ש בתנחומא פ' וישב [בוכר, סי' ח'²⁴⁴] שאל מין אחד לרבינו אפשר שהמתים חיים וכו' מה כתיב ביעקב וימאן להתנחם [בראשית לו, לה], אילו היה יודע יעקב שהמתים חיים היה ממאן להתנחם²⁴⁵, ע"כ, מוכח מכאן שהמשים על לבו ענין התחיה מתנחם על מתו, כי כל חי מרגיש בזה שאינה אבידה חוזרת. ולפי"ז אמר הכתוב

הנצי"ב, מרומי שדה, תענית ב ע"ב; ר' משה שטרן, באר משה, על ספר גבורת ארי, ניו יורק, תשט"ז, תענית ב, ע"ב. כל התירושים מעין תירוץ רבינו. 236. כן תירץ רבינו בספרו שם עולם, פר' ראה, דף עז ע"א. 237. עדיף: מחתינהו. 238. כל האמור בקטע זה כתבו רבינו גם בספרו שם עולם ס"פ ראה. 239. בפרשת דרכים במקום שציין רבינו בתחילה. 240. ראה לעיל הערה 52. 241. לא מצאתי מקורו. רבינו הביא כן גם בשם עולם וציין שם: פדר"א לג, אבל לא נמצא שם מאמר בלשון זה, אלא אתה למד כן מכללל. 242. שם עולם ר"פ לך לך, וכן בהמשך דבריו שם בפרשה. 243. ראה לעיל הערה 52. 244. רבינו לא ראה מהדורה זו של התנחומא, אלא הביאה מילקוט פ' וישב רמז קמ"ג שציין לתנחומא. 245. במדרש לפנינו איתא: "שאל מין אחד לרבינו אפשר שהמתים חיים, אבותיכם אינן מודים, ואתם מודים, מה כתיב ביעקב, ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו [וימאן להתנחם], אילו היה יודע שהמתים חיים היה ממאן להתנחם, והיה אומר כי ארד אל בני אבלי שאולה, אמר לו רבינו שוטה שבעולם, מפני שהיה יעקב אבינו יודע ברוח הקדש שהיה יוסף חי, לפיכך לא קיבל עליו תנחומין, שאין מקבלין תנחומין על החי". לפי זה לכאורה ראיית רבינו אינה מובנת. שהרי מה שכתב רבינו אלו דברי המין שרבריו נדחו. ונראה שרבינו מפרש שסברת המין לא נדחתה, ואכן היודע ענין התחיה מתנחם על מתו, אלא שדברי המין בהבנת הפסוק נדחו במדרש. לאמור, יעקב מאן להתנחם כיון שידע שיוסף חי, ורצה עוד לראותו, אבל אילו ידע שהוא מת היה מתנחם. ומה שמתאבלים על מת זה רק באופן זמני ועל הצער המידי, אבל אין הכי נמי שאין להתקשות על מת יותר מדי, שהרי המאמין בתחיה מתנחם על המת.

בנים אתם לה' אלקיכם, וכיון שאתם קרוים בנים יכול כ"י²⁴⁶ אעפ"י שהוא כהן להחיותכם, וכיון שכן מה לכם כי תצעקו ותשימו קרחה בין עיניכם למת, והלא אין לכם תנחומין על אבל העומד באבלו כידיעת התחיה ושהוא עתיד להראותו בתחיית המתים, ודוק.

דף נ"ח ע"א [דרך מצפה, דרוש כו, דף קה ע"א]

כבר פירשתי עפ"י דברות קדשו של הרב כאן מאמר אילו הוציאנו ממצרים וכו' כמובא לעיל בדף ט"ו ע"ג בתוספת כל דהו מדילי, ע"ש.

ועתה באותו סגנון עצמו הבאתי לכלל ישוב מאמר מדרש תמוה²⁴⁷ וזה תוארו, מפני מה אמרו ה' ימלוך לעולם ועד כי בא סוס פרעה [שמות טו, יח-יט] וכו' ע"כ והוא פלא, וכבר ראיתי מי שעמד על זה²⁴⁸. ולדרכנו יתבאר עפ"י מ"ש אצלי²⁴⁹ שמשנתפרע הקדוש ברוך הוא מפרעה על ששעבד בישראל, מוכח שהמצרים היו מועלים הראשונים שמעלו בקדש ישראל, שאם לא כן הא אמרן דקדש שלא נשתמש בו גבוה אין מועל אחר מועל, ופשיטא דקודם לכתם ישראל במדבר אף אי אית להו דין קדש אין להם אלא דין קדש שלא נשתמש בהם גבוה, וכבר הארכתי ג"כ במקום אחר²⁵⁰ כי על קושית צאת ישראל ממצרים קודם הזמן יש להשיב שהגליות אחרות ישלימו וכסברת הרבה מפרשים. א"נ י"ל שהקדוש ברוך הוא חישב את הקץ משנולד לו זרע, וכי גירות יצחק ועבדות יעקב שמיה עבדות וכסברת מפרשים אחרים, וכמו שהארכתי אצלי במקומות אחרים²⁵¹. ולכוונה זו אמר המדרש למה אמרו ה' ימלוך וכו' לשון עתיד ולא לשון הווה דמשמע מכאן דסברו וקבילו דלא היתה גאולתם שלימה, ותיירץ כי בא סוס פרעה וכו' בתוך הים, וכיון שהענישם המקום ומוכח שהיו המצרים המועלים הראשונים, מכלל שיש עדיין להשלים הארבע מאות שנה של גזירה²⁵² בין הבתרים בשעבודים אחרים, ולזה אמרו ה' ימלוך לשון עתיד דמעתה אין גאולת מצרים גאולה שלימה ואין מלכותו ושמנו וכסאו שלם כיון שעתידים לרקד בהיכלו מחדש, ודוקא לעתיד שתהיה הגאולה שלימה נאה ויאה לומר כי ה' מלך עולם ועד, ודוק.

דף נ"ט ע"ב [שם, דף קז ע"ב]

>בההיא דמי הקדימני ואשלם, יעויין אצלי בפ' מסכת אבות על משנת כל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר וכו'. עוד עיין בהשמטות סימן י'.<

246. ראה לעיל הערה 52. 247. נראה שכוונתו למכילתא שם: "ה' ימלוך לעולם ועד מפני מה כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים". 248. עמדו על כך כמה וכמה מחברים, כגון: ר' יהודה ליב אריה האשקי בספרו לב אריה (הביאו רבינו לעיל), פר' בשלח, אות כח; ר' אבי עזרי זעליג מרגליות, כסף נבחר, אמשטרדם, תע"ב; ועוד. 249. לעיל בדף טו ע"ג, שציין אליו רבינו בתחילה. 250. ראה לעיל ליד הערה 100. 251. ראה שם לעיל. וראה בשם עולם פר' שמות ופר' וארא. 252. כלומר, גזירה.

מהר"ר דניאל טירני • 'דרך שיחו' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

דף ס"ט ע"ג [דרך מצוותיך ח"ג, דף יח סע"א]

כתב הרב, ודע שכל הנשים הפטורות אף מן החליצה כגון צרת ערוה ואשת אחיו שלא היה בעולמו וכו' ע"כ. ודבר ה' מפיו אמת, וכן מוכח בהדיא מהש"ס ופוסקים. ומכאן קשה עלי פרי דתו²⁵³ של הר"ב צרור המור בפ' יתרו בשם הזוהר²⁵⁴ שכתב שבא הפסק²⁵⁵ בלא תנאף [שמות כ, יג], למשרי אשת אח שלא היה בעולמו עי"ש. ואע"ג דבכמה מילי אשכחן דברי קבלה מחולקים עם הש"ס, מכל מקום בכל כי האי גוונא דרכו של הזוהר להחמיר ולא להקל, וצ"ע רב לע"ד.

הנה עד כה ברכני האל לבא עם הספר ובריו, את אשר האיר ה' עיני בעיני הרב ז"ל. ואם אזכה לחדש עוד דבר, מעתה אקיש יציאה להויה להוציא מהכח אל הפועל את אשר ישים אלקים בפי, ואסדרנו בסמוך ונראה לקונטרס הלז. ואם לא יראה ולא ימצא סדר למקרא ודברותי האחרונות כראשונות, אין זה כי אם משום דקמא קמא דלימטי בידאי אנא נפשאי כתבית יהבית, והן מוקדם הן מאוחר. ויושב קדם סלה ידאינו מתורתו נפלאות, ויעשה עמנו לטובה אות, הוא יקבץ נדחינו וישיב הבית על מכונו וירושלים על תלה ועינינו רואות, כ"ך²⁵⁶.

פי הוא המדבר בעזר צורי ומגיני,

הצעיר דניאל טירני ס"ט

כו"ח²⁵⁷ בשנת ואי"ן למ"ו מכשול [תקל"ט] לפ"ק

השמטות

סימן א'

דף מ"ה ע"א [ריש דרך החיים, דרוש עשרים]

סגנון הרב ז"ל עולה²⁵⁸ לע"ד להבנת הכתוב בפ' כל כתבי [שבת קיט ע"ב] דאמר אביי לא חרבה ירושלים אלא בשביל שחללו בה את השבת, דכבר הגזירה אמת, שכל זמן שהשכינה בם אין בית המקדש נחרב, וכבר נודע דקדושת השבת ממשכת שכינתו בנו עד שאמרו דאין השכינה זזה מישראל בשבתות וי"ט אפילו בשבתות של חול, והביאו הרב המחבר ז"ל

253. ראה לעיל הערה 10. 254. בצרור המור שם איתא כך: "ובמדרש הנעלם אמרו כי לא תרצח לא תנאף לא תגנוב פסק הטעם ביניהם... וכן לא תנאף אם היה סמוך היה אסור ליקח אפילו אשת אחיו שלא היה בעולמו. לזה אמר לא תנאף שנתן לו רשות". במדרש הנעלם כוונתו לזוהר, אבל בזוהר שם, מהד' מרגליות, צג ע"ב איתא: "לא תנאף אי לאו דפסקא טעמא אסיר אפילו לאולדא או למחרי באתתיה חדוה דמצוה ובמה דפסקא טעמא אסיר ושרי". 255. כלומר, הטעם של המלה 'לא' הוא טפחא, שהוא טעם מפסיק. 256. כן יהי רצון. 257. כתב וחותם. 258. הרב פרשת דרכים הזכיר שם את עניין חילול שבת, ולכן מצא רבינו כאן מקום להוסיף בזה. אבל נראה יותר שרבינו כתב: דף נה ע"א, והוא דרך צדיקים דרוש כד, דף צט סע"ב: "בשעה שבקש הקב"ה להחריב את בית המקדש אמר כל זמן שאני בתוכו אין העכו"ם נוגעים בו אסלק שכינתי ממנו" וכו'.

בדרך עצב²⁵⁹ גם בתיקונים²⁶⁰ דרשו לעשות את השבת לדרתם [שמות לא, טז] לשון דירה, דע"י שישמרו השבת עבד דירה לשכינה²⁶¹ שידור בתוכם, וז"ש אביי דלא חרבה ירושלים אלא על שחללו השבת, דכל זמן שהיו משמרי' את השבת השכינה היתה עמהם, וכל זמן ששכינה עמהם אי אפשר לבית המקדש ליחרב, אמנם בשחללו את השבת ואין השכינה שורה אפשר לבית המקדש ליחרב, וק"ל.

סימן ב'

דף נ"ה ע"ג [ריש דרך ארוכה, דרוש כה]

הביא הרב ז"ל גירסת מאמר דפ' חלק [סנהדרין קה ע"א] דאמר נביא לישראל חזרו בתשובה וכו', וסיים היינו דכתיב והעולה על רוחכם וכו' אם לא ביר חזקה (וביד) [ובזרוע] נטויה ובחימה שפוכה [יחזקאל כ, לב-לג] וכו' ע"כ. ונפלאות היא בעיני מסקנא זו דהיינו דכתיב והעולה וכו', דע"כ²⁶² לא היו ישראל באים אלא בטענה אלימתא וסמיכתא דאי אפשר לחזור להם כיון שאשה שגירשה בעלה אין לזה על זה וכו', ולא שלא היו רוצים בחזרה עד שלכן השיב להם המקום איזה ספר כריתות וא"כ לא גירשתי אתכם, ודברים ראויים למי שאמרן לפכוחי צערייהו דסברו וקבילו דלא הוה מצי כ"י²⁶³ לחזור להם. ודוגמא אשכחן לקמן סמוך ונראה [סנהדרין שם], ויסרו למשפט [ישעיהו כח, כו] וכו', אמר רבה בר בר חנה א"ל נביא לישראל חזרו בתשובה, א"ל אין אנו יכולים וכו' ע"ש. ונראה דסגנון אחד לכולם דאתא לנחומי, וא"כ הוספה זו של היינו דכתיב והעולה על רוחכם וכו' ובחימה שפוכה אמלוך עליכם שלא במקומו ושעתו הוא, דע"כ²⁶⁴ לא שמענו דבהפקרא נחא להו עד שיתכן להוכיחם על פניהם ולדבר אתם קשות אם לא וכו' ובחימה שפוכה וכו'. ובאמת דבגירסא שלפני²⁶⁵ לא קרי ולא כתיב היינו דכתיב דכתב הרב ז"ל, אלא דרשת הכתוב של העולה על רוחכם מלתא באנפי נפשה היא, ולא תוויי בידיה הא דר' נחמן דאמר כל כי האי ריתחא לרתח רחמנא עלן ולפרוקינן, ולא שייכא כלל בההיא דלעיל חזרו בתשובה וא"ל אשה שגירשה בעלה וכו'. גם מהמשך המדרש שהביא בתחלה הרב המחבר ז"ל משמע נמי הכי דלזה היו מתכוונים וכאמרם יבשו עצמותינו אבדה תקותינו נגזרנו לנו, דאין במשמעות דברים הללו אלא קול ענות חלושה על שלפי סברתם היו באפס תקוה שתחזור השכינה עמהם, ולא דברי תרעומת וקטרוג שיתכן אח"כ לאיום וגיוזום אם לא בחימה שפוכה וכו', רק דברי תנחומין, וכאשר היתה התשובה באהבה וכי גירושים אתם איזה ספר כריתות וכו', ומעתה דברי המדרש והש"ס שפכי²⁶⁶ הדדי.

259. ורמזו רבינו לעיל ליד הערה 211. 260. תיקוני זוהר, תיקון כ"ד, דף ע רע"א. 261. אפשר שכתוב: לשכינה, ואם לאו יש להגיה כן. 262. דעל כרחך, דער כאן. 263. ראה לעיל הערה 52. 264. דעל כרחך, דער כאן. 265. גם לפנינו לא נמצא כן, וגם דק"ס לא הביא נוסח זה. 266. מליצה על פי ברכות נט ע"א:

ושמא אפשר לומר לקיים גירסתו ז"ל, דבמאמר ישראל כלום עבד וכו' ואשה וכו' נכלל ג"כ לומר שכיון שאי אפשר לשכינה שתחזור עמהם, אף הם מתרצים בטענה זו כדי לפרוק מעליהם עול תורה. וכן ראיתי למהרש"א ז"ל שכתב שם [בחידושי אגדות] וז"ל, וע"כ²⁶⁷ באו עשרה בני אדם לפרוק עול שכינה מעליהם וכו', באופן דתרווייהו איתניהו בהו ושפיר שיין להשיב על טענתם ולאמר להם איזה ספר כריתות, להורות ביטול טענתם ולהוכיחם ג"כ על פניהם על פריקת עול מלכות שמים מעליהם ולומר להם אם לא וכו' ובחימה שפוכה אמלוח אליכם, דהא בלא הא לא סגיא. דאם טענתם אשה שגירשה וכו' טענה אלימתא וסמיכתא היא אי אפשר לו כ"י²⁶⁸ בחזרה ולא שיין לומר אם לא ביד חזקה וכו' ובחימה שפוכה אמלוח עליכם, ואפשר דהיינו טעמא דדייקו בלישנייהו ואמרו עבד שמכרו רבו ואשה שגירשה בעלה וכו', דתרתני למה להו עבד ואשה ליסגי בחדא, אך הכונה היא דהיו פורקים מעליהם עול שמים והיו מראים ג"כ טעם לפגם ולכן תפסו תרתני אשה ועבד, חדא דהיינו אשה להוכיח שאינם רשאים אעפ"י שהיו חפצים, וזאת שנית שאפילו יהיו רשאים אינם חייבים ומוכרחים לכך וכדין עבד, ודוק.

שוב הביא התנא ז"ל דברי מהרימ"ט ז"ל שכתב(ת), דכוונת המקום באמרו איזה ספר הכוונה היא שלא נתגרשו היינו שלא הוצרכו לבא לידי מדה זו, דקידושין מופקעים הם למפרע. ובאמת דדברים הראוים אליו הם, דלפי פשטן של דברים דמשמע דהיו בתורת גירושין אך לא נתגרשו לית לה פתרי לע"ד, דכיון שזנו אחרי אלקי²⁶⁹ נכר הארץ מרצונם ומדעתם הלא לאמונה ספרין פתיחו דאפילו אשת ישראל שזינתה ברצון אסורה לבעלה ותצא מתחתיו, ומה גם דאית ליה לרחמנא דין כהן כדאמרי' בפ' [ד'] דסנהדרין [לט ע"א] דאפילו אם נאנסה אסורה לבעלה ותצא, אלא ודאי מוכרחים אנו לומר דלא היו ראויים מעיקרא לגירושין אעפ"י שזנו, והיכי משכחת לה בקידושי תנאי וכדברי הרימ"ט ז"ל, שפתים ישק.

והנה הרב ז"ל הקשה על דברי הרימ"ט ז"ל וכתב דלפי דבריו מה זו תשובה שהשיב הקדוש ברוך הוא איזה ספר כריתות, דנהי דאין כאן גט מכל מקום נתבטלו הקידושין, וטענת כלום יש לזה על זה טענה חזקה היא, ע"כ. אמנם לפי מה שכתבנו לעיל דבתשובתן של ישראל לנביא שא"ל חזרו בתשובה והם השיבו אשה וכו' תרתני איתניהו בהו, היינו שאינו רשאי ושאין רוצים, שפיר קאמר להו דאין הדבר כן דרשאי ורשאי הוא כיון שנתבטלו הקידושין, וכיון שרשאי יכריחם גם כן על כך, באופן דברי הרימ"ט ז"ל שרירין וקיימין²⁷⁰.

ענני שפכי מיא להדרי, כלומר שהש"ס והמדרש מתאימים בנוסחם. 267. ועל כן. 268. ראה לעיל הערה 52. 269. ראה לעיל הערה 207. 270. עי' בירור בדברי מהרי"ט במשנת רבי אליעזר לר' אליעזר די טולידו, איזמיר, תרל"ז, ח"ב, דרוש ד, דף ז ע"א, ור' רפאל פינחס יהושע די שיגורה בספרו אות לישועה, איזמיר, תרל"ו, דף קכה סע"א ואילך.

ומה מאד יפלא בעיני לע"ד תשובתו הרמתה דכתב וז"ל, דאולי יאמר הרב דהכא נתקדשו ישראל בשתי פרוטות אחת לקודם שיזנו ואחת לאחר שיזנו שנתבטלו קידושין הראשונים וחלו הקידושין שניים וכו'. ולכאורה קשה להולמה, דאטו לא שנו באולתם ושלשו כמה פעמים לזנות אחרי ההבל, וא"כ לדידיה ז"ל חזרה טענת ישראל למקומה, כלום יש לזה על זה וכו', אם לא שנאמר דהאי דקאמר הרב דנתקדשו בשתי פרוטות לאו דוקא אלא כהנה וכהנה רבות ומנינא לאו דוקא דמנלן דב' ולא ג', אלא ודאי דדעתו ז"ל לומר דכל כמה דמתבטלין קידושין הראשונים חלים השניים וכן עד אין סוף.

גם אפשר לומר והוא הנרצה לע"ד, דממוצא שפתייהם של ישראל יש במשמע דכל כונתם לטעון שלאחר שנתגרשו מארצם ונכנסו תחת הבעלים, הו"ל כדין אשה שנתגרשה ונשאת לאחר דאין לזה על זה כלום, דאיכא בבל תשוב לקחתה. והשיב להם הקדוש ברוך הוא וכי גירושין אתם, והיינו שלא הוצרכתי לגירושין דקדשתי אתכם על תנאי ונתבטלו הקידושין למפרע וממילא אף עפ"י שיצאתם מרשותי ובאתם אל ארץ נכריה לא דמי לגרושה שנשאת אלא למי שנתקדשה בב' פרוטות א' לקודם שתזונה והב' לאחר שתזונה והלכה וזינתה, דכשזינתה בטלו קידושין הראשונים ושוב חלים השניים, והיינו דקמן דה"ק רחמנא שלא נתגרשו היינו שלא הוצרכו להתגרש אלא בפשעיכם שולחה אמכם, ואעפ"י שזנו אחרי ההבל לא נאסרו ופקעו הראשונים וחלו השניים ועד שלא יצאו מארצם לא סלקא דעתייהו דישאל דלדונו כגרושה, ד...ק²⁷¹ נמי דאמרו ג"כ עבד שמכרו רבו וכו' דקאי ליציאתם מארצם עבדים לנ"נ²⁷², וכיון שכן שפיר קאמר התנא לסברת מהרימ"ט דדמי לאשה שנתקדשה בשתי פרוטות דוקא שעדיין לא גלו ונתגרשו מארצם אחר שנכנסו לשם רק פעם אחת, ודי בפרוטה שניה להשיב להם לפי טעותם, כך אפשר לע"ד לומר לקיים סברת התנא ז"ל.

וכבר מי שענינו בראשו רואה בעין שכלו דאין הדברים אמורים אלא דרך דוגמא ומשל בעלמא, ולפי האמת לא דמי המשל לנמשל אפי' כעוכלא לדנא, ומקרא מלא הוא הן ישלח איש [ירמיהו ג, א] וכו', והגם דדרשיה ר' יוחנן בפ"ח דיומא [פו רע"ב] לגודל ערכה של תשובה דדוחה ל"ת שבתורה, מכל מקום פשטיה דקרא הוא דגבהו דרכי ה' מדרכי בשר ודם, דאעפ"י שאם ישלח איש את אשתו וכו' לא יוכל בעלה הראשון לשוב אליה, מכל מקום אישי כהן גדול גדול ה' הוא מוכן לקבלנו בתשובה ולשוב לחבתו הראשונה ולרחמנו, והוא ברור.

271. מלה זו אינה ברורה, אולי: דייק. 272. לנבוכדנצאר.

סימן ג'

דף כ"ט ע"ב [ריש דרך הרבים, דרוש יג]

דקדק הרב ז"ל במימרא דר' יצחק דאמר [ראש השנה יח ע"א] יפה צעקה וכו' דמה יענה בקרא דדרשו ה' בהמצאו [ישעיהו נה, ו] דמכלל דיש זמן שאינו עונה, והיינו ודאי לאחר גזר דין כדריש ליה ר"ש בר אינא ע"ש.

ולע"ד יש להשיב דגזר דין לחוד וחתימת גזר דין לחוד, ובפירושו א"ר [שמואל] בר אינא מנין לגזר דין של צבור שאינו נחתם ומקשינן שאינו נחתם והכתיב נחתם עונך [ירמיהו ב, כב] וכו', אלא מנין לגזר דין של צבור שאעפ"י שנחתם וכו'. וממוצא דברים הללו מוכח בהדיא בין למאי דס"ד מעיקרא בין למסקנא דגזר דין וחתימת גזר דין תרתי מילי נינהו, ולית לה פתרי אלא בהכי. וכיון שכן ר' יצחק נמי דאמר יפה צעקה וכו' מצי לאוקומי קרא דדרשו ה' וכו' דמשמע דיש זמן שאינו עונה לאחר שנחתם דוקא, אך מקמי דנחתם אף לאחר גזר דין יפה צעקה אפילו ליחיד.

ואכתי איכא למידק במה דבעי הש"ס [ראש השנה טז ע"א] לאוקומי הא דמצלינן האידנא אקצירי ובכל ימות השנה אפילו כרבנן וכו' יצחק, ואילו רבנן ס"ל דגזר דין וחתימת גזר דין נמי הוא ביום הכפורים, א"כ לפי"ז ס"ל לר' יצחק נמי דיפה צעקה לא זולת אחר גזר דין אלא אף לאחר שנחתם וקושטא²⁷³ קאי דאיכא למידק מי הכריחו לש"ס לאוקומי סברת ר' יצחק בכך אפילו לאחר שנחתם, ואיהו לא קאמר אלא בין לאחר גזר דין ולא לאחר שנחתם, ואיך שיהיה אכתי לא תקשה לר' יצחק קרא דדרשו ה' דמצי לאוקומי כגזר²⁷⁴ דין שנחתם ושיש עמו שבועה דלא מקרע ליחיד אלא בשב בנתיים.

האמנם אעיקרא דדקדוקיה דרב תנא ז"ל ילע"ד לדקדק, דאאת"ל²⁷⁵ דס"ל לר' יצחק דהיינו אחר גזר דין היינו אחר חתימת גזר דין, מכל מקום מאי קי"ל²⁷⁶ לרב המחבר ז"ל אסברת ר' יצחק, והא בהדיא אמרי' התם [ראש השנה יח ע"א] וגזר דין דיחיד גופיה תנאי היא, ולר' מאיר שפיר מקרע אפילו דיחיד, וא"כ ר' יצחק כר' מאיר. ואנכי הרואה לע"ד דהתם בש"ס [שם יז ע"ב] מקשי ר' פפא²⁷⁷ לאביי דהוה ס"ד מעיקרא דס"ל לר' יוחנן דגזר דין דיחיד נמי מקרע, ומקשי ליה מברייטא דהשב בנתיים ולא מקרא דדרשו ה', ואמאי שביק למרמי ליה מקרא ורמי ליה מברייטא, אלא ודאי היינו טעמא משום דקרא אפשר למדרשיה בכמה אנפי, ומשום הכי רמי ליה מברייטא דסתם קאמר לא שב בנתיים וכו' ואכולא גווני קאמר לא שב בנתיים וכו'. ושוב הקשה בכח קושיות אחרות ודחי להו, והדר קאמר וגזר דין דיחיד גופיה תנאי היא דתניא וכו', ופשיטא דלר' מאיר ליכא לאקשויי מתנא ברא דהשב בנתיים

273. האות ט במלה זו אינה ברורה, ואולי צ"ל: וקשיא. מכל מקום דברי רבינו מובנים. 274. צ"ל: בגזר.
275. ראה לעיל הערה 123. 276. צ"ל: ק"ל=קשיא ליה. 277. לפנינו איתא: מיתבי (ולא: איתביה), וגם ליתא שם: א"ל ביישוב הקשיא, כדאיתא קודם, וא"כ אין הכרח לומר דר' פפא הוא דמקשה לאביי.

וכו' דגברא אגברא לא רמינן, וא"כ לר' יצחק נמי אע"ג דאמורא הוא לא תקשי ליה מברייתא, די"ל דר' יצחק ס"ל כר' מאיר ואין עליו מקום תפיסה כלל ודוק.

סימן ד'

דף נ"א ע"ג [דרך הערבה, דרוש כב, דף צג ע"ג]

עפ"י מ"ש הרב ז"ל ההיא דר"ת והרא"ש [נדרים ג, יג²⁷⁸] יתבאר לע"ד הקטיגוריא של המן הרשע על ישראל ההוא אמר ישנו עם אחד מפוזר ומפורד בין העמים [אסתר ג, ח] וכו', דכבר הזכיר הרב ז"ל ההיא דהרא"ש ז"ל דלא אמרינן דינא דמלכותא דינא רק כשמושה גזירותיו לכל בני מלכותו, אך אם אינו משה גזירותיו ליכא משום דינא דמלכותא דינא, והן אלו דברי המן הרשע ישנו עם אחד מפוזר ומפורד וכו'. דהנה בהיותם ישראל על אדמתם נראה דמשה גזירותיו על כל בני מלכותו שא"י היא חלקו ית', וכל הארצות נתונות נתונות הן תחת שרי מעלה. אך בהיותם ישראל שרויים בין העמים, היה מקום לפקפק דאינו משה גזירותיו וליכא משום דינא דמלכותא דינא, וז"ש המן ישנו עם אחד מפוזר ומפורד בין העמים, וא"כ אי אתו ישראל מטעמא דדינא דמלכותא דינא היה בדין שישו גזירותיו לכל העמים, והא ליתא, דהא דתיהם שונות מכל עם, מה יאמרו דס"ל דלא כר"ת ודאין הכי נמי דהגם דאינו משה גזירותיו מכל מקום איכא משום דינא דמלכותא דינא, א"כ כל שכן וק"ו שהיה להם לשמור מצות המלך אחשורוש דמשה גזירותיו על כל בני מלכותו, והם לא כך עושים רק ודתייהם שונות מכל עם, א"כ ליכא שיווי גזירותיו של מעלה. וזאת ועוד ואת דתי המלך אינם עושים אע"ג דאיכא שיווי גזירות, והוא מן התימא.

בזה יתבאר מ"ש במדרש [אסתר רבה ז, יב] ד"א ישנו עם אחד א"ל שיניהון רכרבן שאוכלים ושותים ואומרים עונג שבת עונג י"ט והן מכניסין [פתח] [פחת] בממונו של עולם חדא לשבעא יומין שבתא, חדא לתלתין יומין ריש ירחא וכו', א"ל אחשורוש כך הן מצווין בתורתן, א"ל המן אילו היו משמרין את מועדיהן ואת מועדינו יפה היו עושין, אלא שמבזין את מועדינו ואת דתי המלך אינן עושין, שאין משמרין לא קלנדס וכו' ע"כ, והוא פלא דמאי שיאטיה דהמן דקאמר אילו היו משמרין מועדיהם ומועדינו יפה היו עושין, היש שוטות²⁷⁹ גדולה מזה, ומי שמע כזאת.

אך עפ"י האמור מובן שפיר, והכי קאמר המן. דאי ס"ל דינא דמלכותא דינא ולכן שומרים מצותיו ית', א"כ אתיא במקל וחומר שהיו ראויים לשמור דתי המלך שיש בהן השואה גמורה. ואילו היו משמרין מועדיהם ומועדינו יפה היו עושין, דהיה להם מקום

278. דברי ר"ת הובא ברא"ש שם, ודע שברא"ש דפוס וילנא נשמט מפני הצנזור. 279. מלשון שטות. ואין צורך להגיה, הואיל ומצאנו משתמשים בצורה זו: רוח שטות.

מהר"ר דניאל טירני • 'דרך שיח' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

התנצלות לומר דס"ל דינא דמלכותא דינא. אכן עתה דדתי המלך אינם עושים ושמא יאמרו דלא ס"ל דדינא דמלכותא דינא, א"כ אמאי משמרים תורתם ותפסו חבלא בתרי רישי, ודו"ק. שוב ראיתי שכבר כתבתי אצלי בשם המצטרף ח"ב בסגנון קרוב לזה עי"ש בסימן ס"ב.

סימן ה'

דף ה' ע"ד [דרך האתרים, דרוש ב, דף יב ע"ב]

הביא הרב ז"ל ההיא דהרא"ם ז"ל פ' שמות ו', כדן דהקשה אהא דאמרין אמול ואצא סכנה [נדרים לא סע"ב], דהיאך התיר לעבור על מצות עשה דמילה משום סכנת הולד והלא עדיין לא ניתנה תורה דכתיב בה וחי בהם ויקרא יח, ה'. והרב ז"ל תמה עליו דהא דאצטריך וחי בהם אינו אלא כשקדמה הסכנה וצריך להרפאת באחד מאיסורי הנאה, אך להביא עצמו במקום סכנה לקיים מצוה א'²⁸⁰ לא איצטריך קרא, דמהיכא תיתי שיביא עצמו לידי סכנה לקיים מצוה א', וא"כ אף את"ל דלכן נח ימות ואל יעבור, היינו דוקא כשקדמה הסכנה ולא להביא עצמו לידי כך, וא"כ איך יעלה על הדעת דלקיים מצות מילה יביא התינוק לידי סכנה, והניחו בצ"ע רב.

וכעת ראיתי להר"ב ישועות יעקב²⁸¹ נר"ו בדירוש²⁸² לפ' וישלח שכתב דלאו קושיא היא, דמה יענה הרב ביום שידובר בו עובדא דר"ח נ' תרדיון שמסר עצמו לעסוק בתורה [עבודה זרה יח ע"א], ור"י נ' בבא לסמוך זקנים [סנהדרין יד ע"א] עיי"ש. והנה מה(י)היא דר"ח נ' תרדיון ודאי לא קשיא, ואדרבא משם ראייה גמורה שאין לו לאדם להביא עצמו לידי סכנה לקיום מצוה, ודברי ר"י נ' קיסמא יוכיחו שהוכיחו על פניו על כך. ור"ח נ' תרדיון נמי לא השיב לו שכך ראוי לו לעשות, אך ורק בסומכו אניסא כאמרו מן השמים ירחמו, ואף על תשובה זו כשתמה עליו ר"י נ' קיסמא וא"ל אני אומר לך דברים של טעם ואתה אומר לי מן השמים ירחמו לא ידע מה להשיב, ואדרבא הצדיק עליו את הדין עד שהוצרך לשאול ממנו מה אני לעה"ב. ומההיא דמה לך יוצא ליסקל על שנטלתי לולב ויקרא רבה לב, א' וכו' נמי לא קשיא, דאפשר לומר שהם היו מכוונים לקיים המצוות בצינעא שלא לבא לידי סכנה, ולפעמים דנשמעים הדברים למלכות ומוציאים אותם ליסקל. וכך אפשר לומר בההיא דר"י נ' בבא לסמוך זקנים דעבד מאי דהוה מצי למעבד שלא לבא לידי סכנה, דהרי הלך וישב לו בין שני הרים גדולים ובין שתי עיירות גדולות ובין שני תחומי שבת להציל ג"כ בני העיירות כמ"ש מהרש"א ז"ל שם, אלא דאיתרע מלתא דהכירו בהם האויבים. אמנם להביא עצמו ודאי לידי סכנה היכא דקביע היזיקא, וכההיא דר"ח נ'

280. אחת. בפרשת דרכים דפו"ר איתא: ה'. ולפי ההמשך נראה שגם בדפו"ר צ"ל: א'. 281. ר' יעקב בן נאים, ישועות יעקב, ליוורנו, תקמ"ד. 282. ראה לעיל הערה 181.

תדריון שהיה מקהיל קהלות ברבים וקביע היזיקא אם לא בדרך נס עדיין לא שמענו דיכול ורשאי הוא, והדרא קושית הרב התנא אדוכתא, דמהיכא תיתי שיבא עצמו לידי סכנה לקיים מצוה א'.

ואי קשיא הא קשיא מההיא דר' עקיבא בפ' הרואה [ברכות סא ע"ב] דאיהו נמי הלך והקהיל קהלות ברבים וישב ודרש בשעת השמד, והרי לפנינו שהביא עצמו ממש לידי סכנה ומה יענה הרב תנא בזה. ושמא אפשר ג"כ לדחות ולומר דכבר יישב שמועה זו ר"ע בעצמו במה שהשיב לפפוס, במקום חיותינו אנו מתיראים במקום מיתתנו לא כל שכן, וכיון דתלמוד גדול להחיות את לומדיה, ממילא אינו מביא עצמו לידי סכנה, ואדרבא כשפוסקים מדברי תורה שכיחא היזיקא טפי. האמנם אמת יהגה חכי דלע"ד אין דברי ר"ע נאמרו רק לדחיה בעלמא לפפוס, דאי מההיא דבמקום חיותינו אנו מתיראים וכו' היה סגי לתלמוד תורה בצינעא ולא להקהיל קהלות ברבים, והיא הדא היא דההיא דר"ח נ' תדריון דהשיב לר"י נ' קיסמא מן השמים ירחמו ובדרך נס כפי' מהרש"א ז"ל שם, ולא נגע ולא פגע בהא דכתיב כי היא חייך ואורך ימיך וברבים ל, כ, משום שאין בטעם זה כדי שביעה להקהיל קהלות ברבים.

וכיון שכן חוזר וניעור מ"ש הרא"ם ז"ל, דכיון שלא ניתנה תורה עדיין דכתיב בה וחי בהם, לא היה לו למשה לדחות מצות מילה אעפ"י שלא קדמה הסכנה, וכאשר עשה ר' עקיבא דהביא עצמו לידי סכנה בשביל קיום תלמוד תורה. ומה שק' לע"ד טפי הוא דמהיכא תיתי דלישתרי לסכן נפש זולתו בשביל קיום מצוה א', ואם בנפשו רשאי להביאו לידי סכנה לקיום מצותיו ית' ניחא, אך לסכן אחרים כדי לקיים הוא מצוה א' והיינו דקמן להתיר למשה קיום מצות הבן על האב דהיינו למולו ע"י סכנת הבן שאינו בן חיובא עודנו קטן.

סימן ו'

דף י"א ע"ג [דרך האתרים, דרוש שלישי, דף כג ע"א, ושייך לעיל בדרך שיחו דף ב ע"ב²⁸³] וזה יהיה משפט הכתוב לחיים, טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט [תהלים קיב, ה], דלכאורה קשה לשמוע מפני מה נאמר בו כי טוב, דאטו תיסק אדעתין כי לא טוב עשה חונן ומלוה. ועוד חתימת הכתוב יכלכל דבריו במשפט מה שייך לאיש חונן ומלוה. אך עפ"י האמור מובן שפיר, דקרא איירי באיש חונן דלים ובדרך הלואה וע"ד הנז' מלוה ה' חונן דל דהיינו²⁸⁴ על מנת ליפרע, וקס"ד דאסירי כשאר מצות דלא שרי לנסויי, ואנטיגנוס נמי קצוות אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס [אבות א, ג], ואשמועינן

283. צ"ל: ע"א, דשם הביא ענין זה, ראה לעיל הערה 43. 284. כלומר שהנותן צדקה בדרך הלואה, ואם הלוח לא יחזיר לו אזי הוא מצפה שה' יחזיר לו.

מהר"ר דניאל טירני • 'דרך שיח' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

קרא דצדקה שאני פן יניח מעותיו על קרן הצבי²⁸⁵. וז"ש טוב איש חונן ובעת חנינתו הוא מלוה ג"כ, כי זה האיש יכלכל דבריו במשפט, כי כן משפטו ודינו של (של) פורע חובתו של חבריו וכנז' ודוק.

סימן ז'

דף י"ב ע"ד [דרך מצרים, דרוש רביעי, דף כה ע"ב]

עפ"י הקדמות הרב ז"ל והקדמות אחרות הנכתבות בספרן של צדיקים יתבארו כמה דקדוקים דקשיא לן בגוייהו דקראי, ויאמר אליהם מלך מצרים למה משה ואהרן תפריעו את העם ממעשיו לכו לסבלותיכם [שמות ה, ד], ויאמר פרעה הן רבים עתה עם הארץ והשבתם אותם מסבלותם [שם שם, ה], ועיין הדקדוקים והתירוצים בשם המצטרף ח"ב סי' ס"ט ותמצא בהם מרגוע.

סימן ח'

דף כ' ע"ד [דרך הקודש, דרוש שמיני, דף לט ע"ב]

וראיתי להר"ב ראש דור בפ' בראשית דף ג' ע"ב שכתב דיש לחקור בזה דשם בערכין ולב ע"ב אמרו דיאושע דהו"ל זכותא דא"י הוה מצי לבטולי יצרא דע"ז, ומשום דלא בטליה נחסר אות א' משמו דכתיב ישוע וכו', ומאחר דהבחירה ביד האדם ויאושע היה כדאי לבטל יצרא דע"ז ולפי שלא עשהו גינהו הכתוב, א"כ על הספק איך לא נכנס משה לארץ כדי שיביא עמו דור המדבר, והלא אם יאושע יבטל יצרא דע"ז אינו נחרב הבית ואין תקומה לדור המדבר ולשווא לא נכנס משה רבינו לא"י וקשה הדבר בהיות יאושע בעל בחירה איך לא נכנס מרע"ה לא"י וכו' עי"ש. ולע"ד קושיא מעיקרא ליתא, דאף שהאדם הוא בחירי מכל מקום המקום ב"ה צופה עתידות, והיה גלוי לפניו שיאושע לא יבטלהו, ואילו היה נכנס משה היה מבטלו ולא היתה תקומה לדור המדבר, לכן לא נכנס לארץ כדי שלא יבטל יצרא דע"ז ויחרב הבית ויבנה מחדש ויוכל להביא עמו דור המדבר, באופן דבריו הרב תנא שרירין וקיימין וק"ל.

סימן ט'

דף ע' ע"ד סי' ס"ה²⁸⁷

עיין אצלי בשות"א דינוקא שאלה קמ"ד.

285. עי' בדברי רבינו כמצויין לעיל בהערה 283. 286. לכאורה כך כתוב, אבל הוא תמוה שהרי אין זה לפי סדר הדפים. 287. לא נתברר פשרו של סימן זה, שהרי אין סימנים לא בפרשת דרכים ולא בדברי רבינו.

מן הגנוזים • 'דרך שיחו' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

סימן י'

דף נ"ט סע"ב [דרך מצפה, דרוש כו, דף קז רע"ב]

ותהי משכרתך שלמה מעם ה' אלקי ישראל [רות ב, י] אמר רב חסא אשר באת לחסות תחת כנפיו [רות רבה ה, ד], ותירוץ הרב ז"ל על קושית כת הדרשנים שריר וקים. ועוד לי לע"ד ליישב בדרך אחר, ועפ"י מ"ש מהרימ"ט ז"ל בצפנת פענח פ' במדבר דירוש ב'²⁸⁸, שבישרה בועז שער עתה היתה בת אומה מאומות עובדי ע"ז שאין להם [שכר] על המחשבה טובה, ומכאן ואילך מתדבקת בעם קדש שיש להם שכר גם על מחשבה טובה וזהו ותהי משכורתך שלמה, היינו אף על המחשבה, עי"ש דבריו.

אמנם לכאורה קשה דנהי דלישראל עם קרובו נאמר בפ"ק דקדושין [מ ע"א] אפילו המחשב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה, מכל מקום אין הדברים אמורים רק אם נאנס ולא עשאה, אך אם בלא אונס נתבטל ולא עשאה פשיטא דאין לו שכר על המחשבה, ואדרבא עבירה היא בידו, וכ"כ מהרש"א ז"ל שם. ולזה אפשר שכיון הבעל המדרש באמרו אשר באת לחסות וכו', דלא תיקשי לך מאמר הקודם ותהי משכרתך שלמה גם על המחשבה ובסתם דהיינו אפילו בלא מעשה ובלא אונס, דהא ליתא רק על אשר באת לחסות ועשית מעשה, לכך אני מבשר טוב לך שתהי משכרתך שלמה גם על המחשבה ודו"ק.

ואפשר דמידי האי טעמא תפס הכתוב לישנא דאלקי ישראל, דלכאורה שפת יתר דסגי באמרו מעם ה', ולמאי הלכתא פרט ואמר אלקי ישראל. אלא הוא הדבר, שבא לרמוז שהשכר על המחשבה טובה אינו אלא לישראל ולא לאומות העולם וק"ל.

ובזה מדויק ג"כ סדר הכתוב ישלם ה' פעלך על המעשה, ותהי משכרתך שלמה על המחשבה, והלא מסתמא בתחלה מחשב האדם לעשות דבר ואח"כ בא לידי מעשה וכאן היפך הסדר, אלא היינו טעמא להודיע דדוקא כשתבא לידי כך שישלם פעלך משום שעשית את אשר חשבת אז ותהי משכרתך שלמה גם על המחשבה, שאם לא כן שלא תזכה לתשלום גמול המעשה משום שלא עשית מעשה אז לא יצטרף מחשבה למעשה לתת לך שכר וק"ל.

סימן י"א

דף נ"ב ע"ד [ריש דרך עצב, דרוש כג]

הפלא חסיד הפלא ופלא על מ"ש מהר"ש יפה [בראשית רבה עג, ג, ד"ה ולי נראה] לתרץ קושיית הראב"ד וז"ל, ומלכד זה דבריו תמוהים דהא פסוק זה דפתח ה' את אוצרו וכו'.

288. דפוס ויניציאה, ת"ח, דף קמג ע"ב.

מהר"ר דניאל טירני • דרך שיחו' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

בירמיה [נ, כה] שהתנבא על מפלתה של כשדים, שהוא זמן רב אחר תפלתו של דוד וכו' ע"ש.

ואנכי לא ידעתי לע"ד לכוין אמרי קדוש, והרי הוא בכבודו ובעצמו הביא בידו החזקה לקמן דף נ"ג ע"ב [דף צו ע"ב] ההיא דפ"ב דחגיגה [יב ע"ב] דאמר מכון שבו אוצרות שלג וכו' שנאמר פתח ה' את אוצרו וכו'. והגם דראיתי בדפוסים שונים²⁸⁹ דמייתו קרא דיפתח ה' לך את אוצרו הטוב במקום פתח ה' את אוצרו הנ"ל, וכן היא גירסת רש"י ז"ל, מכל מקום לפי מה שענייני ראו בדפוסים שונים של עין יעקב וכן ראיתי בילקוט יחזקאל שלפני בס"י של"ט וכפי גירסת הרב המחבר הלז ז"ל פשטא דתלמודא מוכחא בהדיא דפסוק פתח ה' את אוצרו הזה נאמר בהיות אוצרות שלג וכו' בשמים, שאם לא כן מאי מקשי הש"ס, וכיון שכן דברי הרב ז"ל כאן שגבו ממני במה שאמר דהאי קרא מיירי על זמן שכבר הורידם דוד לארץ, וצל"ע.

סימן י"ב

שייך לעיל בדרך שיחו דף ד' ע"ג [דרך האתרים, דרוש ראשון, דף י ע"א וע"ב] ויהי מה שפיר קאמר מר ניהו רבא ודריש כסיני לאפוכי בזכותיה דתמר הצדקת, דס"ל לתמר דקודם מתן תורה לא יצאו מכלל ב"נ, ומותרת²⁹⁰ היתה ליהודה²⁹¹. ודון מינה דתמיהא מלתא טובא על מ"ש פאר דורנו בשמחת הרגל²⁹² דף ל"ד ע"א,

289. וכן העיר על כך מהרש"א שם בחידושי אגרות, ובספר דקדוקי סופרים. 290. כעין דברי החכם האשכנזי ובקינור, מובא בשם ר' יחיאל בספר תוספות השלם, מהר"ר ר"י גליס, בראשית לח, כו; סימן כ. 291. מה שהביא אחד מחכמי אשכנז מסנהדרין נח ע"ב הוא דווקא לדעת ר' חנינא, אך רבא שם בגמ' פליג עליה משום "מי איכא מידי דלישראל שרי ולגוי אסור", ע"ש. וטעמא דתמר אליבא דרבא מתבאר עפ"י דברי החזקוני (בראשית לט, כו): "וי"א באותו הדור לא היו מקדשין אלא בביאה, וקידושי ביאה אינן קידושין אלא לנבעלת כדרכה, וער ואונן שלא כדרכה שמשו, נמצאת שלא היתה כלתו". וכוונתו דבאותו הדור היו הכל בני נח, ובני נח לא קני אלא בבעילה (וכדאמרין בסנהדרין נז ע"ב: בעולת בעל יש להם, נכנסה לחופה ולא נבעלה אין להם), ולא קני אלא בבעילה כדרכה (דאילו בישראל גם בביאה שלא כדרכה הווי קידושי ביאה וכפי שמבאר שם הפרשת דרכים), וכיון שער ואונן שלא כדרכה שמשו לא קנו את תמר לאשה. ומדלא הזכיר בדבריו חיוב מיתה, נראה דס"ל דבבני נח ביאה שלא כדרכה מצד עצמה לא קונה, ולא מצד שחייבים עליה מיתה, וא"כ אתי שפיר גם לרבא. וכן פירשו רבותינו בעלי התוספות, הובאו דבריהם בספר תוספות השלם על התורה מהר"ר ר"י גליס, וישב לה, כה; סימנים: ז (בשם רי"ד), טז (בשם מה"ר מרדכי צרפתי), יז, כב (בשם מהרי"ש), וע"ש בבאורים נוספים בזה. והאריך בזה ר' אברהם ביק בספר בכורי אביב, לבוב, תרל"ג, פר' וישב, אות ה, ד"ה וק"ל טובא. וראה גם מנחת חינוך, מצוה לה, אות טז; ר' ירוחם יעקב ורשנר, סדר יעקב, ירושלים, תשס"ה, כרך ב, דף רנב סע"ב ד"ה אשת ב"נ, ודף שיח ע"א ד"ה רג. 292. ר' חיים יוסף דוד אוליא, שמחת הרגל על הגדה של פסח ומגילת רות, ליוורנו, תקמ"ב. הדברים נמצאים בחלקו השני של הספר שהוא פירוש על מגילת רות, בפסוק ויאמר בעז ביום קנותך השדה (ד, ה). מעין זה נדפס גם בספרו פני דוד על התורה, פר' וישב, אות יב.

דפתח בהצלה על תמר הצדקת דהכניסה ליהודה בסכנה להיותה קטלנית דקיימא לן כרבי בהא דבתרי הויא חזקה, וכבר מתו לה ער ואונן. והליץ הרב בעדה עפ"י מ"ש הרמב"ם בתשובה²⁹³ דביבמה לית בה משום קטלנית, דשומר מצוה לא ידע דבר רע, ואע"ג דאין הדברים אמורים אלא בישראל גמור, ואי אית להו לישראל קודם מתן תורה דין בן נח מגרעות יותר במצות יבום, מכל מקום תמר סברה בפשיטות דמשנימול אברהם היה להם דין ישראל ממש, והיבום מצוה רבה היא ולית בה משום קטלנית, דשומר מצוה לא ידע דבר רע, ע"כ תמצית דבריו, ע"ש.

ולע"ד קשים הדברים להולמם, דנהי דלשיטתיה ליכא חשש קטלנית, אמנם מאידך טעמא דהיתה זקוקה ליבם מי התירתה לשכב עם חמיה, דאע"ג דכתבו המפרשים ז"ל בההיא דבועז דדין יבום נהגו בקרובים וכמ"ש הרב נר"ו שם בשם מהרש"א [יבמות עז ע"א ד"ה כתנאי], מכל מקום נראה ודאי שלא היו נוהגים ביבום בקרובים אלא אם כן לא יהיו פוגעים באיסור ערוה, דדוקא איסור אשת אח נדחה מפני יבום ולא בערוה אחרת, ובפרט כשיש אח ראוי ליבם. זר הוא לע"ד לומר שקרוב אחר ייבמנה, וגבי תמר ג"כ היה לו שילה. אלא ודאי מוכרחים אנו למיזל בתר איפכא וכסיגנון הרב תנא ז"ל ולומר דתמר סברא²⁹⁴ דלא יצאו מכלל בני נח, וממילא הותרה לו²⁹⁵ לשכב את חמיה דלאו חמיה הוה, כיון שער ואונן שלא כדרכן שמשו ולא קנוה וצלע"ד²⁹⁶.

ומידי האי טעמא דהרב תנא ז"ל, דין קטלנית נמי לית לה, ולא מבעיא למ"ד דמעין גורם דלא שייך בה, כיון דשלא כדרכן שמשו. אלא אף למ"ד מזל גורם, מ"מ דער ואונן לא קנוה לאשה לפי סברתה דהיה לישראל דין ב"נ, ממילא לאו בעלים דידה הוו ואפילו דין ארום אין להם, וכיון שכן לא הכשילה תמר לאותו צדיק להביאו ליד סכנה כלל וכלל, דלאו קטלנית הויא.

סימן י"ג

דף ס' ע"א

שייך לדרך מצותיך במצות עשה ב' שסקל הסמ"ג ממנין הרמב"ם אין לי כעת שעת הכושר לעיין בנושאי כליו של הר"ם ז"ל לראות את אשר דברו בו על שמנה [ספר המצוות, מצות עשה קצ"ח] למצות עשה לנכרי תשיך [דברים כג, כא] מדברי הספרי [כי תצא פיסקא נג], הגם דלדברי הסמ"ג [בהקדמה²⁹⁷] תלמוד שלנו סותר דבר זה כפ' איזהו נשך דף ע' ע"ב. דלע"ד אחר הס"ר²⁹⁸ ליתא, דהא קרוב לזה בדף ע"א ע"א איכא דמתני לההיא

293. מהר" בלאו סי' ריח. ושם כתב החיד"א שהובאה גם בשו"ת הרא"ם ח"א סי' כב ורלב"ח סי' לו. בברכי יוסף אהע"ז ריש סי' ט, ציין לעוד ספרים שבהם הובאה תשובת הרמב"ם. 294. סברה. 295. כלומר, הותר לה. 296. וצריך לי עיון דבריו. 297. מהר" מכון ירושלים, כרך ראשון, ירושלים, תשנ"ג, עמ' יג. 298. הסליחה רבה.

מהר"ר דניאל טירני • 'דרך שיח' חידושים וביאורים על ספר פרשת דרכים

דבר הונא אהא דתני רב יוסף אם כסף תלוה את עמי [שמות כב, כד], עמי ונכרי עמי קודם, וא"ר הונא לא נצרכה אלא לנכרי ברבית ולישראל כחנם ע"ש. ולפי האי איכא דמתני נראה ודאי דס"ל דלנכרי תשיך עשה הוא ולא רשות, דאי תימא רשות צריכא למימרא דעמי קודם, אטו יעקור עשה דאם כסף תלוה דעשה הוא ולא רשות כנודע [ספר המצוות, מצות עשה קצ"ז, הל' מלוה ולוה רפ"א], לקיים לנכרי תשיך שהוא רשות, אלא ודאי דס"ל לאיכא דמתני דאלו ואלו עשה הוא, והוה סליק אדעתין דשוין הן ויעשה מה שמשתייחן חפץ, וקמל"ן דמכל מקום עמי קודם. וכיון שכן פסק הר"ם כאיכא דמתני דבתרא הוא, וכלישנא דאיכא דאמרי דבש"ס, דרכים פוסקים כאיכא דאמרי בתרא²⁹⁹, וכדרכו של הרי"ף תלמידו³⁰⁰, כנלע"ד, ואפשר שקדמני אחר³⁰¹.

סימן י"ד

דף כ"א ע"א [דרך הקודש, דרוש שמיני, דף מ ע"א]

אידי דמייתי תנא קרא דנז"י³⁰² אשר נשבעתי באפי אם יבואון אל מנוחתי [תהלים צה, יא] אמינא מלתא זוטרתא כוונת הכתוב, דיש להעיר למאי מהניא שבועה זו דאטו הנשבע שחבירו לא יעשה דבר פלוני, דילמא מושבע ועומד חבירו שלא לעשותו אם לא ענה חבירו אמן, וכאן ג"כ נשבע כ"י³⁰³ שלא יבואו ישראל וכו' ולא נשבע שלא להביאן. וכן י"ל³⁰⁴ על מה שאמר הכתוב בפ' דברים [א, לה] וישבע לאמר אם יראה איש באנשים וכו'. ואפשר לכוין אימרא יאי עפ"י מה שכתבתי בעיקרי הד"ט בחי"ד בסי' כ"ג אות ז' (הנדפס בס"ד מקרוב בדף³⁰⁵) בשם הרב שתי הלחם³⁰⁶ סי' ל"ה, שנשאל הרב מה כחה של שבועה של הרמב"ם בתחלת ס' המורה שכתב ואני משביע באלקי ישראל על מי שיקרא במאמר זה וכו', דאיך תחול השבועה כשאין הנשבע עונה אמן. וכן הוסיף הרב והקשה כן בדברי הרח"ו שגם הוא השביע כדומה. והשיב דלדעתו הרי הן כשבועת יאושע ושאול, שכתב הרא"ש כלל ה' סי' ד' על שבועת פילגש בגבעה [שופטים ו, כו] שאמרו במדרש ילמדנו [תנחומא וישב, ב] שלא היתה שבועה, אלא גזירת חרם ונדוי על דורות הבאים ע"ש, וכיון שכן הכא נמי אפשר לפרושי אשר נשבעתי גזירת חרם.

א"נ אפשר להמשיך כוונת הכתוב לפי פשוטו שבועה ממש, ומכל מקום לא תיקשי מה

299. עיי' אנציקלופדיה תלמודית כרך ט, ערך הלכה, אות לא. 300. ידוע לכל שהרי"ף קדם לרמב"ם, ועל כן צ"ל שהמלה תלמידו קאי על הרמב"ם שהוא תלמידו כביכול של הרי"ף. ואף שיש דוחק בהסבר זה, עדיף להדחק קצת מלומר שרבינו טעה בזה. 301. ראה הספרים שציינו בזה באוצר מפרשי התלמוד, ב"מ דף ע"ב, ברפי הספר עמ' תיג, הערה 41. 302. דנעים זמירות ישראל, והכוונה כמובן לדוד מחבר תהלים. 303. ראה לעיל הערה 52. 304. יש להקשות, יש לעיין וכד'. 305. הרי"ח נמצא במקור, ונראה מכאן שהספר היה בהרפסה אבל עדיין לא נודע הדף במדויק. ספר זה שהוא עיקרי הד"ט, ח"ב על יו"ד, נדפס בפירינצי, תקס"ו, ושם הוא בדף ע"ד. השנה תקס"ו אפוא היא כנראה השנה שבה נכתבו דברים אלו. 306. לר' משה חאגיז, ונדסבק,

שהקשינו, דלא אמר אם אביאם אל מנוחתו, והדברים מגיעים למ"ש הרב זרע יצחק עטייה דף פ"א³⁰⁷ >והעתקתיו שם³⁰⁸ בסי' הנז' אות י"ו< שחזק מוסדות ארש³⁰⁹ הרב מהרימ"ט³¹⁰ ח"א סי' ק"י על אודות בחור אחד שהיה משרת אצל לאה ובניה, שבנה הגדול כעס עליו וגירשו מהבית ונשבע ואמר אני נשבע בה' שלא תכנס בבית זה לעולם, דפסק הרב שאם היה אומר שבועה שלא אניחך ליכנס לביתי היה בידו לישבע, אבל שלא תכנס, מעצמו משמע, והוי שבועת שוא שהרי יכול ליכנס ולא יראנו, והו"ל אין בידו ולא חיילא שבועתיה שיוכל ליכנס אפילו בפניו, דאין שבועה חלה לחצאין וכו' ע"ש. ודון מינה דגבי רחמנא, שאי אפשר לישראל ליכנס שלא בפני המקום ב"ה, ממילא מוכח דשבועת ה' חיילא עליה כביכול שלא להניחן לבא אל מנוחתו וק"ל.

תצ"ג. אגב, בעיקרי הר"ט נרפס שהתשובה היא בסי' לח (אפשר אולי שנרפס: לה), והנכון כלפנינו. 307. ר' יצחק עטייה, זרע יצחק, ליוורנו, תקנ"ג-תקנ"ד, פלפלת כל שהוא, דף פא ע"א. 308. כוונתו לספרו עיקרי הדינים שהזכיר לעיל. 309. רבינו היה צריך לכתוב: אר"ש, כפי שנוהג לציין כאשר זו מליצה, וראה לעיל הערה 1. 310. שו"ת מהרי"ט (ראה לעיל הערה 30).